

1974

D 2643

BOREC

Zavezniška bojišča in
slovenski osvobodilni boj

Pet desetletij po spopadu
z Orjuno v Trbovljah

Brkini so umirali
v plamenih

Satan, njegovo delo in smrt

Pogovori o mladi
generaciji

6|7

BOREC 6/7-74 ☆ XXVI

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik sveta, dr. Miro Stiplovšek, namestnik predsednika sveta in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Borec izhaja v nakladi 2700 izvodov in v 300 izvodih v polah

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 321 **Zdravko Klanjšček:** Zavezniška bojišča in slovenski osvobodilni boj v poletju 1944. leta
- 335 **France Filipič:** Pet desetletij po spopadu z Orjuno v Trbovljah — Kako je potekala zaplemba knjige Prvi junij
- 356 **Stanko Vuk:** Tovariška pesem
- 357 **Maks Zadnik:** Brkini so umirali v plamenih
- 374 **Črtomir Šinkovec:** Spomenik, pesem
- 375 **Dr. Tone Ferenc:** Satan, njegovo delo in smrt
- 383 **Tone Kebe:** Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko
- 389 **Boris Višnovec:** Pogovori o mladi generaciji
- 394 **Miha Klinar:** Rdeča rapsodija
- 395 **Vasja Ocvirk:** Za mulo boginje Talije
- 405 **Matevž Hace:** Srečanja in sodelovanje z Janezom Hribarjem
- 410 **Manko Golar:** Pod šotorom, pesem
- 411 **Stane Kumar:** V spomin Norbertu Vebru

Književnost — ocene

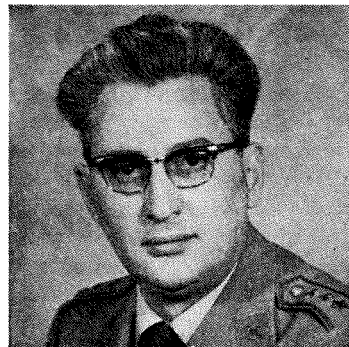
- 413 **Črtomir Šinkovec:** Revolucija in umetnost
- 414 **Iztok Ilich:** Erich Maria Remarque: Noč v Lizboni
- 414 **Iztok Ilich:** Slovenec sem
- 416 **Prejeli smo v oceno**

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

D 2643

Ljubljana 25.5.1947

Zdravko Klanjšček

Zavezniška bojišča in slovenski osvobodilni boj v poletju 1944

Šestega junija 1944, ko so na sovjetsko-nemškem bojišču enote Rdeče armade že začele svojo veliko poletno-jesensko ofenzivo, ki je imela za cilj osvoboditi vse ozemlje Sovjetske zveze in prenesti operacije na ozemlje držav fašističnega bloka, so se angloameriške sile po dolгих in temeljitih pripravah izkrcale v Normandiji v zahodni Franciji. S to največjo pomorsko desantno operacijo v drugi svetovni vojni so zahodni zavezniki končno le odprli dolgo pričakovano drugo fronto v Evropi.

Hkrati so v Italiji, po preboju nemške »Gustavove« črte (16. 5.), ki je potekala ob reki Garigliano vzhodno od Formija čez Cassino ter dalje proti severu in vzdolž reke Faro vzhodno od Pescara, zavezniške sile 4. junija zavzele Rim. Nemška armadna skupina »C« je kmalu uspela organizirati obrambo na »gotški« črti, ki se je raztezala po pobočjih severnih Apeninov.

Seveda je italijansko bojišče imelo zdaj manjši pomen. Del zavezniških čet so morali premestiti na Korziko, da bi se pripravile na izkrcaje v južni Franciji, ko bo zavzeto trdno mostišče v Normandiji. Enote zaveznikov, med njimi je bila tudi ena francoska armada, so s to drugo veliko desantno operacijo 15. avgusta dokončno začele osvobajati Francijo.

V teh spremenjenih okoliščinah je v okvirih strategije protihitlerjevskih sil postajala vloga osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov čedalje bolj pomembna. Jugoslovansko bojišče je predstavljalo trdno vez med sovjetsko Rdečo armado, ki je hitro prodirala proti zahodnim mejam Romunije in ustju Donave, ter italijanskim bojiščem, kjer so se boji raznemali že na pobočjih severnih Apeninov. Bila je dejansko del širokega obroča protinacističnih vojska in je vezala nase več sovražnih divizij kot italijanska fronta.¹

Obči položaj narodnoosvobodilne vojske Slovenije, ki je bila najbolj izpostavljena glede na ozemlje rajha in je operirala ob strateških prehodih med Alpami in Jadranskim morjem ter ob komunikacijah med Avstrijo in Balkanom, je postal še bolj težaven, njene možnosti, da pripomore k zmagi protihitlerjevskih sil pa večje. Njena naloga ni bila le v tem, da veže nase sovražnikove sile, ki bi bile lahko uporabljene na drugih bojiščih, in da uničuje in preprečuje angažiranje industrije v vojaške namene, temveč je mogla s svojimi akcijami, zlasti na komunikacije, vplivati tudi na potek operacij na teh bojiščih s preprečevanjem manevra nemških di-

vizij z italijanskega na druga bojišča in obratno, hkrati z drugimi silami narodno-osvobodilne vojske Jugoslavije pa tudi manever nemških okupacijskih sil z Balkana in na Balkan.

Uspehi sovjetske ofenzive, izkrcaje v Normandiji in zavzetje Rima v Italiji na eni ter veliki uspehi NOVJ na drugi strani so izredno razgibali svobodoljubne množice slovenskega naroda. Ljudje so globoko čutili, da se druga svetovna vojna približuje svojemu razpletu in da so dnevi Hitlerjeve tiranije šteti. Pričakovali so, da se bo vojna kmalu končala, saj je bilo jasno, da se Nemčija ne bo mogla dolgo upirati pritisku združenih sil protihitlerjevske koalicije, ki so prodirale na vseh bojiščih, in hkrati še naraščajočemu odporu zaslužjenih narodov Evrope znotraj zasedenega ozemlja. Le-ti so upali, da bo nemški narod našel moči, ki bodo preprečile nadaljnje brezsmiselno uničevanje človeških življenj in dobrin, ki jih je v stoletjih ustvarila moč njihovih rok in duha. Toda to se ni zgodilo.²

Slovenijo, ki je že trpela hudo pomanjkanje življenjskih potrebščin, kajti nekateri predeli so bili že zelo izčrpani in brez za boj sposobnih prebivalcev, ki bi bili še doma, je zajel nov val bojnega poleta. V vrste partizanskih brigad in odredov so stopali novi tisoči borcev z Gorenjske, Štajerske, Slovenskega Primorja in Koroške. Osvobodilna vojna na Slovenskem je dobivala še bolj zagrizene oblike.

Po neuspelem nemškem zračnem desantu na Drvar v zahodni Bosni 25. maja 1944, ki je imel cilj uničiti vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije, se je vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito z vojaškimi in političnim vodstvom jugoslovanskega osvobodilnega gibanja premaknil na svobodni otok Vis. To je terjal tudi boj za dokončno priznanje nove Jugoslavije v mednarodnih okvirih. Kmalu potem, 16. junija 1944, sta na pobudo predsednika britanske vlade Winstona Churchilla predsednik nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) Josip Broz Tito in predsednik jugoslovanske kraljevske vlade v zamejstvu Ivan Šubašić podpisala sporazum, ki je utrdil položaj osvobodilnega gibanja in pomenil njegovo mednarodno priznanje.³

Šestega avgusta 1944, ko so enote NOVJ že začenjale operacije za končno osvoboditev vzhodnega in jugovzhodnega dela Jugoslavije, se je maršal Tito na zavezniški poziv sestel s komandantom za Sredozemlje v Caserti, v Neaplju pa se je 12. avgusta srečal s predsednikom britanske vlade Winstonom Churchillom.⁴

Naslednjega dne je maršal Tito obšel še zavezniške enote na italijanskem bojišču in se ob tej priliki sporazumel s poveljnikom kopenskih sil, da se v smislu sklepov drugega zasedanja AVNOJ smatrata Slovensko Primorje in Istra za operacijsko področje NOV Jugoslavije. Hrvati in Slovenci iz teh krajev, ki so bili mobilizirani v italijansko vojsko, lahko stopijo v enote NOVJ.⁵

S temi sporazumi so zavezniki hkrati priznali tudi narodnoosvobodilno vojsko Slovenije kot del jugoslovanskih osvobodilnih sil in edino oboroženo moč slovenskega naroda, ki se bori za stvar protihitlerjevske koalicije. Propagandni izgovori slovenskih reakcionarnih voditeljev, da so domobranske čete na strani zaveznikov, da pa sodelujejo z nemškimi oblastmi le iz taktičnih razlogov s ciljem uničenja komunistov, so bili zdaj v slovenski javnosti popolnoma razkrinkani. Tem protinacionalnim krogom je ostala le še nada, da bo mogoče v primeru hitrega zloma nemške fronte v Italiji ob prihodu angloameriških sil na slovensko ozemlje vendarle priti na oblast in z njihovo pomočjo vsaj v zahodnem delu države povrniti prejšnje stanje. Za hrbtom slovenskega naroda so sklenili še naprej sodelovati z okupatorjem in izkoriščati njegovo moč, da bi z uničenjem narodnoosvobodilne vojske ali vsaj z njeno občutnejšo oslavitvijo ustvarili ugodnejše pogoje ob koncu vojne. Takšni načrti niso bili čisto brez osnove, kajti v zahodnih zavezniških

državah so obstajali močni reakcionarni krogi, ki so poskušali vse, da zavro revolucionarna gibanja v osvobojenih predelih Evrope in so tudi po sporazumu Tito-Šušbašić na različne načine ovirali njegovo uresničenje.

Sedmi korpus v ofenzivi na komunikacije. Stampetov most

Po uspešni majski ofenzivi 7. korpusa v dolinah Krke, Mirne in Temenice⁶ so se domobranski bataljoni bolj osredotočili, s ciljem, da bi omogočili popravilo železniške proge Ljubljana—Novo mesto. Bataljon »N« se je razporedil v Stični, bataljon »O« v Št. Vidu pri Stični, bataljon »M« v Višnji gori in Kriški vasi, bataljon »W« pa na Rakeku. Domobranske posadne čete so bile še v vaseh na južnem robu Ljubljanskega barja, ob železniški progi Ljubljana—Postojna in v Polhograjskih Dolomitih, v Grosupljem, Velikih Laščah, Ribnici, Kočevju, v Novem mestu in njegovi okolici ter ob komunikaciji Novo mesto—Brežice. Le v večjih oporiščih so bile tudi nemške čete.

Slovensko domobranstvo je torej postajalo osnovna moč obrambe okupatorskih komunikacij in se je hkrati pripravljalo, da pod nemškim vodstvom širi okupatorski vpliv na osvobojeno ozemlje Dolenjske. Tudi med 3. in 10. junijem so napravili še nekaj sunkov v Suho krajino, ki jih je 7. korpus z izgubami zavrnil.

V skladu z zavezniškimi načrti je glavni štab 4. junija 1944,⁷ se pravi, še pred izkrcanjem angloameriških čet na atlantski obali v Normandiji, izdal podrejenim korpusom in 4. operativni coni ukaz za splošni napad narodnoosvobodilnih enot na železniške komunikacije. Štabu 7. korpusa je ukazal, naj začne sistematično rušiti železniško progo Ljubljana—Trst in objekte na njej. V svojem podrobnem načrtu je med drugim predvidel rušenje Stampetovega mostu med Verdodom in Logatcem. To nadvse pomembno nalogo, katere cilj je bil za dalj časa pretrgati nemško zvezo z italijanskim bojiščem prek Ljubljane, je štab 7. korpusa zaupal 15. diviziji, okrepljeni s 1. slovensko artilerijsko brigado, medtem ko sta 18. divizija in 12. brigada 15. divizije dobili nalogo, naj z okrepljeno aktivnostjo na komunikacijah Novo mesto—Ljubljana prikrijeta premik enot 15. divizije proti Verdu.

Ko se je 15. divizija pripravljala za pohod, je bila njena 4. udarna brigada »Matije Gubca« na območju Medvedjeka in Temeniške doline, 5. udarna brigada »Ivana Cankarja« zahodno od Velikih Lašč in Turjaka, 15. brigada pa južno od Novega mesta. Artilerijska brigada je bila v bližini Dvora, Notranjski odred pa pri Starem trgu. Brigade so se premaknile na določena mesta, ne da bi sovražnik opazil njihovo koncentracijo. Ko je 12. junija zvečer topništvo s polurnim ognjem uspešno uničilo vse bunkerje ob mostu, je Cankarjeva brigada v nezadržnem jurišu razbila posadko na mostu, minerci pa so s tisoč kilogrami razstreliva porušili dva njegova loka. Druge enote 15. divizije, Gubčeva brigada pri Logatcu, 15. pa pri Verdu in Borovnici ter Notranjski odred med Rakekom in Postojno, so še pretrgale tire na več kot sto mestih, 18. divizija pa se je spopadala s sovražnikom v okolici Grosuplja, Št. Vida, Stične, Novega mesta in ga vezala nase.⁸

Okupator je mogel popraviti most šele po 22 dneh. Ker so naslednji dan, v noči na 14. junij, Bazoviška brigada 30. divizije in inženirci 9. korpusa razstrelili veliki železniški most na progi Gorica—Podbrdo—Jesenice pri Avčah v Soški dolini, so bile junija pretrgane vse železniške komunikacije čez Slovenijo. Nemško poveljstvo jih ni moglo uporabljati za premik svojih divizij iz Italije proti zahodni atlantski obali, kjer so prav tedaj potrebovali močne sile. Če bi jih imeli tam na voljo dovolj, bi mogli razbiti zavezniške enote, ki so komaj zavzele mostišče in so bile še relativno slabotne.

V napadu na Drvar so sodelovali tudi fotoreporterji — tako so nastale številne fotografije, ki naj bi služile kot propagandno gradivo ob nameravanim uničenju tovariša Tita in Vrhovnega štaba. V zraku je drugi val nemških padalcev

Po končani akciji se je glavnina 15. divizije vrnila na področje zahodno od železniške proge Ljubljana—Kočevje, razen 4. brigade »Matije Gubca«, ki je v času od 13.—18. junija skupaj z Notranjskim odredom v srditih bojih zavračala sovražnikove napade iz Rakeka, Velikih Lašč, Ribnice in Kočevja.⁹

V nadaljevanju ofenzive 7. korpusa je 15. brigada 15. divizije 21. junija napadla močno utrjeno postojanko v Kriški vasi pri Višnji gori, kjer se je v 32 bunkerjih branila 63. četa slovenskih domobrancev in nekaj Nemcev. Ob podpori dveh partizanskih tankov jo je po enodnevnem boju zavzela. Toda 12. brigada ni mogla hkrati zavzeti Višnje gore, 5. udarna brigada »Ivana Cankarja« in enote 18. divizije pa so zavrnille intervencijske kolone, ki so pritiskale od Grosuplja, Velikih Lašč in iz Temeniške doline. Čez nekaj dni se je težišče bojev že preselilo na Notranjsko, kjer so posadke z Vrhnike, Idrije, Logatca, Rakeka, št. Petra na Krasu (zdaj Pivka), Ilirske Bistrice, Velikih Lašč, Kočevja in Ribnice, skupaj več kot dva tisoč mož, skušale zaplesti v odločilni boj osamljeno Gubčevo brigado in Notranjski odred, oziroma ju vsaj potisniti od železniške proge Ljubljana—Trst. V bojih od 25. do 28. junija je imel sovražnik v Cerkniški kotlini in Bloški planoti, zlasti pa na Slivnici nad Cerknico, hude izgube. Moral se je vrniti v izhodišča, ne da bi uresničil svoj cilj.¹⁰

Medtem ko so še vedno občasno divjali boji ob cesti Ljubljana—Novo mesto na prostoru Grosuplje—Višnja gora, je 7. korpus prenesel težišče svoje ofenzivnosti na vzhod, v hrvaški obmejni pas, da bi vzpostavili tesnejšo povezavo slovenskega in hrvaškega osvobojenega ozemlja in trdneje prekinili cestne zveze ob Kolpi. Najprej so nameravali napasti oporišče v Ozlju, potem pa je 24. junija dobila 15. divizija

Če ne bi dobili pomoči, bi bili ostali kar na pokopališču . . .

ukaz, naj njeni dve brigadi sodelujeta s hrvaškim 4. korpusom v napadu na eno od najmočnejših ustaških oporišč tega področja, na Bosiljevo, jugovzhodno od Vinice. Branilo ga je 80 Nemcev iz 1. rezervnega gorskega polka in 170 ustašev iz 10. ustaške bojne (bataljona). Oblikovali so skupni operativni štab 13. hrvaške in 15. slovenske divizije, ki je določil, naj izvede napad na postojanko 5. udarna brigada »Ivana Cankarja« ob sodelovanju 12. SNOB in topništva 13. divizije. Ta naj bi ščitila tudi smeri najverjetnejših sovražnih intervencij proti Ogulinu in Karlovcu. Prvi napad v noči na 1. julij, ki je bil brez podpore topov, ni uspel spričo odločnega odpora branilcev, ko pa je dopoldne ponovni napad pripravilo topništvo in ko so uvedli v boj še dva bataljona 12. SNOB, so partizani proti večeru v splošnem jurišu postojanko zavzeli.¹⁴

Toda tej veliki partizanski zmagi je sledila močna sovražna protiakcija s ciljem, udariti v srce osvobojenega ozemlja, v Belo krajino, kjer so bile osrednje vojaške in politične ustanove slovenskega osvobodilnega gibanja. Dvanajsta SNOB se je že vrnila v Suho krajino, ko so sovražnikove sile, 1. donski in 3. kubanski polk 1. kovaške divizije, ki so ju pripeljali iz Moslavine, ter 10. in 13. ustaška bojna, v skupni moči okoli 4000 mož, nato pa še 5. in 30. bojna ter dva bataljona 1. rezervnega gorskega polka, napadle enote 8. in 34. hrvaške divizije in slovenske 5. brigade v Žumberku. Njihov namen je bil uničiti in izropati temeljne baze osvobodilnega gibanja ter uničiti žetev. V tem pohodu bi morala sodelovati tudi novomeška nemško-domobranska skupina, ki naj bi si utrla pot čez Gorjance.

V Žumberku in pri Novem mestu so se razvneli hudi boji, ki so dosegli svoj vrhunec v dneh 10.—14. julija. Pristope k Metliki je najprej branila 5. udarna brigada »Ivana Cankarja«, od 12. julija še Belokranjski odred, naslednji dan pa je stopila v boj še 4. udarna brigada »Matije Gubca«, ki je prihitela iz Suhe krajine. Sile,

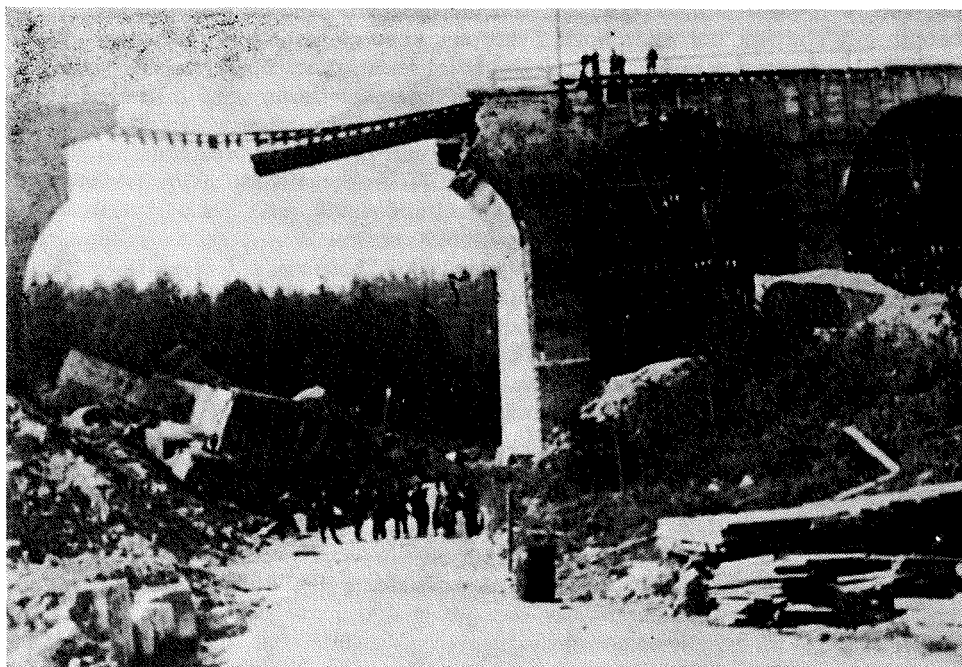
ki so pritiskale iz Novega mesta, je ves čas uspešno zadrževala 10. brigada 18. divizije. Čeprav so bile po mnenju partizanskih poveljstev dane možnosti, da bi združene slovensko-hrvaško-srbske enote na dostopih v Belo krajino napadalce temeljito potokle, se to zaradi počasnega sodelovanja in neodločnega manevriranja ni zgodilo, toda sovražnik, ki je 16. julija dopoldne prodrl v izpraznjeno Metliko, je moral zaradi nevarnosti bočnega udara močnih partizanskih enot umakniti svoje čete iz mesta že po dobri uri, nato pa še iz Bele krajine in Žumberka. Med pohodom so nemške, čerkeske in ustaške čete požigale, ropale in delale še druge zločine.¹²

Dotedanji razvoj bojev v Ljubljanski pokrajini je okupatorskemu vojaškemu vodstvu med drugim tudi pokazal, da z razpoložljivimi močmi in glede na ofenzivnost NOV in POS ne bo moglo biti kos partizanskim enotam s frontalnim načinom bojevanja. Kadar so njihove močne kolone prodrle na osvobojeno ozemlje, so se enote NOV najprej izognile odločujočim bitkam, nato pa s koncentričnimi udarci nekje drugje ali v bok, spet prevzemale pobudo. Rezultati takih vdorov so bili pravzaprav majhni. Še slabše se je sovražnikovim četam godilo pri poskusih, da bi vzpostavile nadzor nad določenimi področji osvobojenega ozemlja ter zavarovale komunikacijo Ljubljana—Novo mesto. Največ uspeha so imele udarne domobranske enote, ki so jih vodili zanesljivi vodiči, kadar so na podlagi točnih podatkov prese-netile kako partizansko enoto v taborišču, gibajoč se k cilju napada po gozdovih in skrivnih poteh, in ki so se po opravljeni nalogi spet hitro umaknile v varna, dobro zavarovana in utrjena oporišča. Takšna, partizanski podobna taktika, kakršno so uporabljali že prej na Gorenjskem, naj bi nemško-domobranskim enotam zagotavljala pobudo, velik efekt akcij in vnašala v partizansko zaledje nemir in negotovost, hkrati pa širila strah med kmečkim prebivalstvom. Tako bi korpusne enote postopno slabili, lomili njegovo ofenzivnost in ustvarili pogoje za kasnejšo širšo lastno ofenzivnost. Med svojimi zahrbtnimi pohodi so domobranski bataljoni ponavadi ropali in požigali domove pripadnikov osvobodilnega gibanja ter pobijali aktiviste, če so jim le prišli v roke. To je pomenilo sistematično uničevanje podlage, iz katere je osvobodilna vojska črpala svojo moč, ter nevarno ločevanje le-teh od prebivalstva.

Novo sovražno taktiko je pravzaprav omogočala potreba narodnoosvobodilnega gibanja, da NOV brani osvobojeno ozemlje, zlasti njegovo središče, Belo krajino s Kočevskim Rogom, ki pa jo je bilo moč dobro zaščititi le z obrambo Suhe krajine. Nova gibčnejša sovražnikova metoda bojevanja je nekaj časa povzročala partizanskim enotam hude preglavice.¹³ Morale so se bolje razporejati v prebivališčih in dobro zavarovati, hkrati pa so okrepile obveščevalno in kontraobveščevalno službo, da bi sovražniku izpodrežale možnosti zbiranja in pridobivanja svežih podatkov o razporeditvi partizanskih enot.¹⁴

V vsaki diviziji so začeli tudi snovati poseben bataljon, ki so ga pozneje imenovali jurišni bataljon. Sestavljali so ga mladi, vzdržljivi in hrabri borci, dobro obo-roženi z avtomatskim orožjem. Uporabljali so jih za zahtevnejše operativno-taktične naloge in so bili neposredno podrejeni divizijskim poveljstvom.

Enote 7. korpusa, ki so bile na položajih na grosupeljsko-višnjegorski smeri in v Suhi krajini, 4. in 15. brigada 15. divizije ter 8. in 9. brigada 18. divizije s 1. artilerijsko brigado, so zdaj zlasti preprečevale sovražne vdore na osvobojeno ozemlje, njihove ofenzivne akcije pa so bile predvsem namenjene komunikacijam. V noči na 7. julij je 9. brigada porušila vhodni del železniškega predora Peščenik pri Višnji gori, 8. brigada »Frana Levstika« je demonstrativno napadla Št. Vid in Stično, v noči na 27. julij pa delno porušila še predor pri Šmarju. Vse enote so pod strokovnim vodstvom inženircev rušile tudi cestne komunikacije, katerih pomen je očitno postajal vse večji zaradi zmanjšane prometne zmogljivosti železniških prog.

Stampetov most — medtem ko ga zavezniško letalstvo ni moglo »zadeti«, so ga porušili partizanski minerji

Z ukazom z dne 21. julija 1944 je štab 7. korpusa preuredil razporeditev enot. Dvanajsta in 15. brigada »belokranjska« iz 15. divizije sta bili vzhodno od zgornjega toka Krke, 5. brigada »Ivana Cankarja« je zamenjala 10. brigado »Ljubljansko« na zaščitnih položajih južno od Novega mesta, 4. brigada »Matije Gubca« pa je šla na Notranjsko zavarovat zasilno letališče Nadlesk pri Starem trgu v Loški dolini. Osemnajsta divizija je bila razporejena v Suhi krajini zahodno od Krke. Ko je 10. brigada 27. julija zamenjala Gubčevo v zaščiti letališča, se je ta razporedila na njenem prejšnjem območju.¹⁵

Na podlagi dogovorov vrhovnega in glavnega štaba z zavezniškimi poveljstvi v Italiji je ob posredovanju njihovih misij začela prihajati izdatnejša pomoč v orožju, strelivu, opremi in zdravilih. Letala so pristajala na omenjenem zasilnem letališču, ko pa so izkrcala svoje tovore, so naložila nepokretne ranjence in matere z otroki ter jih evakuirala v južno Italijo, kjer so dobili potrebno nego. Do letališča Nadlesk so sredi avgusta z velikimi napori transportirali tudi okoli sedemdeset nepokretnih ranjencev iz 9. korpusa, vendar so jih morali odnesti in prepeljati v Kočevski Rog ter naprej do letališča Krasinec na Hrvaškem, kajti šele v avgustu je začelo obratovati novo zasilno letališče pri vasi Otok v Beli krajini. Letališče na Notranjskem je namreč zahtevalo preveč sil za obrambo pred vsiljivimi nemško-domobranskimi četami iz Rakeka; v deževni dobi ni bilo uporabno, pa tudi ranjenci iz 9. korpusa so že bili prepeljani v južno Italijo.

Iz pregleda številčnega stanja, ki ga je pripravil glavni štab NOV in POS 1. avgusta 1944, razberemo, da je bilo v organih glavnega štaba, 20. zaščitni brigadi,

delavnicah, bolnišnicah, v oficirski šoli in njegovih drugih manjših podrejenih enotah 2620 starešin, borcev in bork, 7. korpus, ki so ga sestavljali razen 15. in 18. divizije še 1. artilerijska brigada, dopolnilni bataljon korpusa, Belokranjski, Dolenjski, Notranjski in Istrski odred ter belokranjsko, dolensko, notranjsko in istrsko vojno področje, pa je imel 7948 borcev in bork. V vsej bivši Ljubljanski pokrajini in Istri je bilo torej 10.568 partizanov, od tega v divizijah in odredih brez bolnih in ranjenih le 5620, ali dobra polovica. Pregled izkazuje še 18 različnih artilerijskih orožij, 24 srednjih in 53 lahkih minometov, 50 protitankovskih pušk ter 52 težkih in 480 lahkih strojnic, 393 brzostrelk, 1382 pištol in 6990 pušk.¹⁶

Tudi v prvi polovici avgusta je bila glavnina 7. korpusa v severni Dolenjski in je preprečevala sovražniku popraviljanje železniške proge Grosuplje—Novo mesto, kajti čedalje bolj se je nakazovala sovražnikova namera vzpostaviti niz oporišč vzdolž ceste Grosuplje—Novo mesto, kar bi hkrati z nizom postojank Grosuplje—Kočevje omogočalo vsotopno zapiranje klešč, ki bi začele trgati osvobojeno ozemlje. Brigade so zato imele vsakodnevne boje. Na položajih južno od Novega mesta je bila 5. udarna brigada »Ivana Cankarja«, v območju Žužemberka 15. brigada »belokranjska«, na področju severno od ceste Višnja gora—Trebnje in proti bivši nemško-italijanski razmejitveni črti pa 4. udarna brigada »Matije Gubca«, 12. SNOB in Dolenjski odred. Osemnajsta divizija je imela nalogo, da s svojo glavnino, 8. brigado »Frana Levstika« in 9. ovira osposabljanje železniških prog in cest v smeri Ljubljane. Razporejena je bila okoli Turjaka in v severozahodnem delu Suhe krajine, 10. brigada pa je bila še na Notranjskem.^{16a}

Toda akcija 18. divizije to pot ni bila uspešna. Ko sta omenjeni brigadi, vsega okoli 550 borcev in bork, krenili globoko proti Ljubljani, da bi v noči na 14. avgust porušili železniški predor pri Šmarju ter napadli postojanki Škofljico in Lavrico, so se njeni napadi izjalovili, 4. domobranski bataljon in moštvo iz šestih domobranskih posadnih čet bližnjih postojank ter oddelki 3. bataljona nemškega 14. SS policijskega polka, skupaj okoli 1500 mož, pa so postavili zaporne črte na smereh slabo zavarovanega umika brigad iz akcije. V bojih od 14. do 20. avgusta so glavnini 18. divizije prizadejali hude izgube, skupno 43 padlih, 145 pogrešanih in precej ranjenih. Izgubila je skoro tretjino moštva.

Osnovni vzrok tega hudega poraza je bil taktične narave, saj si divizija ni pravočasno zavarovala hrbta in bokov, temveč je z vsemi enotami šla k predoru in v napad na postojanke tja do roba Ljubljanskega Barja. Napako je sovražnik spretno izkoristil, ko je dobil prve podatke o njenem premiku. Ko so se enote prebile na pobočja Mokrcra, so bile še bojno sposobne in so uspešno zavrnilo sovražnikove napade. Od pogrešanih se je vrnila dobra polovica, druge pa so ujeli.^{16b}

Prav tako niso 16. avgusta uspeli napadi 15. divizije na domobranski oporišči v Višnji gori in Stični. Bili sta preveč utrjeni za partizansko orožje. Seveda je tak razvoj opogumil sovražnika. Njegove kolone so še bolj pogosto in še bolj drzno vdirale na osvobojeno ozemlje. Konec avgusta je imela z njimi hude boje 4. udarna brigada »Matije Gubca« na območju Čateža severozahodno od Trebnjega, 5. udarna brigada »Ivana Cankarja« pri Novem mestu, oslabljeni brigadi 18. divizije pa na prostoru Golo—Turjak.¹⁷

Narodnoosvobodilna vojska je zdaj začela krepiti inženirske čete v brigadah in v Belokranjskem odredu ter minersko-pionirske vode pri komandah vojnih področij in ostalih odredih, s ciljem, da s številnimi manjšimi minerskimi in sabotажnimi akcijami okrepi pritisk na komunikacije na široki fronti. V skladu s smernicami vrhovnega komandanta NOV in POJ ter glavnega štaba NOV in POS, naj enote pomnožijo napade na železniške komunikacije, je štab 7. korpusa ukazal vsem bri-

gadam in odredom, naj vsak na določenem sektorju odločno uničuje tire in železniške naprave.¹⁸

Pri divizijah so oblikovali inženirske bataljone, v 18. diviziji 13. avgusta, v 15. pa konec meseca. Njihove sabotažno-diverzantske skupine so zelo pogosto odhajale uničevati železniške proge.

Med že omenjenimi razgovori maršala Tita v Italiji od 6. do 14. avgusta 1944 so se dogovorili tudi o sodelovanju zavezniškega letalstva v operacijah NOV na železniške in cestne zveze. Glavni štab NOV in POS je na podlagi tega dogovora zahteval prek anglo-ameriške misije, naj letala tolčejo nekatere najpomembnejše železniške objekte v Sloveniji. Tako so 26., 27. in 29. avgusta bombardirali in obstreljevali viadukt pri Borovnici in popravljeni Štampetov most pri Verdu. Akcija je bila brez večjega učinka, ker niso mogla zadeti tako majhnih ciljev. Izkazalo se je, da je efekt partizanskih minersko-sabotažnih skupin vendarle večji in zanesljivejši. Zato je štab 7. korpusa predvidel, da bo v septembru še bolj okreplil udarce po prometnih zvezah, predvsem po progi Zidani most—Ljubljana—Trst, ki je bila najbolj utrjena in zavarovana.

Osemnajsto divizijo in Notranjski odred je usmeril proti odseku Ljubljana—Postojna, Istrski odred, oziroma od 4. septembra dalje, 4. bataljon 9. brigade, ki so ga formirali iz ukinjenega odreda, pa proti odseku Postojna—Ilirska Bistrica. Proti komunikacijam na Dolenjskem so usmerili enote 15. divizije. Dolenjski odred, od sredine septembra pa še 4. in 5. brigada omenjene divizije, so imeli nalogo napadati obsavske zveze in železniško progo Ljubljana—Zidani most, Belokranjski odred pa rušiti prometne linije v Žumberku in na Gorjancih, južno od Kočevja in okoli Vinice, da bi se bolje zaščitilo osvobojeno ozemlje, kjer so bile središčne ustanove in letališče.¹⁹

Napadi na železniške proge v prvi polovici septembra še niso bili tako učinkoviti. Med najpomembnejšimi je bila akcija 10. brigade 10. septembra med Bregom in Preserjem pri Ljubljani, v noči na 8. september pa med Borovnico in Preserjem.²⁰ Toda manjše minerske skupine po 5 do 10 mož so v tem času izvedle veliko diverzantskih akcij, ki so kot celota dale dobre rezultate, zlasti če jih presojava v povezavi z akcijami minersko-sabotažnih enot 9. korpusa in 4. operativne cone, kajti po vsej dolžini osnovnih železniških prog v Sloveniji so majhne minersko-sabotažne skupine vztrajno, domiselno in iznajdljivo iskale vrzeli v sovražnikovi obrambi, se plazile z eksplozivom do tirov in jih rušile. Vsako noč je zletela v zrak kaka lokomotiva ali pa so eksplozije pretrgale tire. Promet se je precej zmanjšal in postal negotov, vse proge pa so bile za potrebe velikih transportov strateškega značaja uporabne samo v skrajnem primeru.²¹

Že v drugi polovici septembra 1944 pa so enote 7. korpusa napravile nekaj zelo pomembnih akcij. V noči na 16. september se je 5. brigada 15. divizije najprej začela zaganjati v domobransko oporišče v Višnji gori, 15. brigada v Lešnico, 12. brigada pa v utrjeni pas domobranskih utrdb na južnem robu Novega mesta. Ti napadi resda niso dali večjih rezultatov, toda pritegnili so nase glavnilno sovražnikovih čet ter omogočili inženirskima bataljonoma obeh divizij, da sta nemoteno na več mestih razstrelila železniško progo Grosuplje—Kočevje in Pijava gorica—Turjak. V noči na 17. september je sledil napad 5. brigade na Št. Vid pri Stični, za 20. september pa je glavni štab NOV in POS pripravljaval veliko združeno akcijo na železniški most glavne proge Ljubljana—Zidani most čez Savo pri gradu Poganku, okoli 3 km severno od Litije.

V napadu na most in bližnji posadki sta z desnega brega sodelovali 4. in 5. brigada 15. divizije in Dolenjski odred. Z levega brega pa 6. in 11. brigada 4. operativne cone,

ki sta imeli tudi nalogo, da uničita zaščito mostu na štajerski strani. Obe brigadi 15. divizije sta v noči na 20. september krenili iz območja Primskovega čez Sobrače in Veliko Štango na izhodiščni položaj Golišče—Kresniški vrh. Naslednjega dne je najprej osem sodelujočih zavezniških lovcev-bombarderjev tolklo grad Pogane in most. Niso ga zadeli spricho protiletalske obrambe. Borci 6. udarne brigade »Slavka Šlandra« so obstreljevali zaščito mostu, nato pa so se zapletli v srdit boj z nemškimi silami. Tedaj je 4. udarna brigada »Matije Gubca« na desnem bregu napadla grad in zaščito mostu. Njen napad je olajšalo dejstvo, da so Nemci smatrali, da je težišče partizanskega pritiska na levem bregu. Tam so uporabili tudi dva tanka, ki pa so ju z nasprotnega brega poškodovale protitankovske puške Gubčeve brigade.

Po drugem jurišu bombaških skupin se je posadka 44 vojakov v gradu Poganku predala, minerci pa so kljub ognju branilcev z nasprotnega brega začeli postavljati razstrelilne naboje.

Ker sta bili zapleteni v boj z intervencijskimi silami, brigadi 4. operativne cone nista mogli izpolniti svojih nalog v celoti, vendar sta bistveno pomagali 4. brigadi, ko sta zavrnili nemške sile, ki so hitele na pomoč ob levem bregu reke z obeh strani, od Hotiča in od Litije. Okoli 23. ure so minerji porušili del mostu.²²

Isto noč je bataljon 4. brigade napadel tudi Kresnice. Zavzel je orožniško postajo in na več mestih porušil progo. Dne 22. septembra pa je 6. brigada »Slavka Šlandra« razstrelila še železniški most pri postaji Sava, naslednjo noč pa dvesto metrov podpornega zidu pri Renkah ter uničila še tristo metrov tirov.²³

Drugo večjo akcijo strateškega pomena je naredila na železniški progi Zidani most—Ljubljana—Postojna 18. divizija s tretjim rušenjem Štampetovega mostu zvečer 26. septembra. To pot je napadala 10. brigada, 9. pa jo je varovala iz smeri Borovnice, Rakeka in Velikih Lašč. Po dveurnem boju je zavzela bunkerje, ki so varovali most in uničila dva sovražna topa. Ker so branilci slučajno s topovskim strelom uničili del eksploziva, pripravljenega za razstrelitev, rušenje ni bilo popolno. Uničili so dva loka in en podporni steber, ali okoli 40 metrov mostne razpetine. Čete 9. brigade so uspešno preprečile sovražno intervencijo in so porušile še tire med Verdodom in Štampetovim mostom.²⁴

Promet po tržaški železniški progi je bil docela prekinjen dvajset dni. Pomagali so si s pretovarjanjem. Zaradi rušenj pri Litiji in na področju 4. operativne cone pa tudi zveza Zagreb—Zidani most—Maribor ni delovala.

Ofenziva 9. korpusa na prometne zveze. Baška grapa

Glede na ključne okupatorske železniške prometne zveze čez Slovenijo je bil položaj 9. korpusa še bolj neugoden. Prek njegovega ozemlja sta tekli strateški železniški progi Gradec—Maribor—Ljubljana—Postojna—Trst z zvezo Divača—Gorica in proga Celovec—Jesenice—Bohinjska Bistrica—Gorica—Videm (Udine) z zvezo Jesenice—Ljubljana ter Gorica—Tržič (Monfalcone)—Trst oziroma Červinjan (Cervignano), v neposredni bližini pa še tretja zveza rajha z Italijo, železniška proga Beljak—Ponteba (Pontebba)—Humin (Gemona)—Videm. Hkrati z brenersko železnico so bile to edine železniške komunikacije rajha z italijanskim bojiščem. Pretrganje teh zvez je pomenilo izolacijo italijanskega bojišča, stalni napadi, rušenja objektov in druge divizije pa so zmanjševale njihovo prepustnost na obseg, ki je komaj zadostoval potrebam nujnih prevozov čet, streliva, goriva in opreme. Uničevanje teh komunikacij je bilo torej zelo dragocena pomoč zavezniškim četam v Italiji.

Napad na železniško progo in na nemški vlak v Baški grapi v juniju 1944

Ni se še končala nemška hajka na Cerkljanskem, ko je štab 9. korpusa 9. junija 1944 na podlagi že omenjenih smernic glavnega štaba v zvezi z izkrcanjem v Normandiji ukazal, naj 30. divizija napade železniške in cestne zveze med Sv. Lucijo (Most na Soči) in Gorico v Soški dolini ter poruši most pri Avčah, 31. diviziji pa, naj napade gorenjsko progo med Kranjem in Radovljico ter poruši most in predor pri Globokem. V Soški dolini so bile postojanke bataljona 8. alpskega polka »Tagliamento« italijanske republikanske divizije »Giulia«, v Tolminu pa 6. četa slovenskega narodnega varnostnega zbora, podrejena nemškemu poveljniku. Med napadom v noči na 14. junij 17. brigada »Simona Gregorčiča« ni uspela zavzeti postojanke v Kanalu, 18. brigada »Soška« je deloma strla odpor postojanke v Avčah in omogočila minercem, da so porušili srednji lok železniškega mostu severozahodno od Avč v dolžini 30 metrov, 19. brigada »Srečka Kosovela« pa še štiri mostove na cesti med Kanalom in Dolgo njivo. V naslednjih nočeh je 17. SNOB med Kanalom in Avčami na štirinajstih mestih porušila progo ter manjši železniški most pri Bodrežu. Nato se je glavnina 30. divizije premaknila proti Predmeji in Otlici, 19. SNOB pa je krenila na šentvliško planoto, kjer je v noči na 18. junij na cesti Grahovo—Reka—Idrija razstrelila več mostov. Tri noči kasneje je 18. SNOB, druge brigade so jo varovale, napadla sovražno oporišče v Vipavi. Uspela je minirati grad, ki se je zaradi eksplozije sesul. V njem je bila posadka 25—30 mož.²⁵

Medtem se je na Jelovici do 15. junija zbrala tudi 31. divizija, da bi začela načrtovano ofenzivno operacijo na gorenjsko železniško progo. Okupator je v tem delu Slovenije imel razen orožniških postaj, graničarjev in manjših enot gorenjskega domobranstva 28. SS policijski polk »Todt«, 184. polk deželnih strelcev ter šolski polk »Brandenburg«. Ko je štab divizije zvedel, da se te velike nemške enote zbirajo v Selški dolini ter v dolini Save med Kranjem in Radovljico z očitnim namenom, da napadejo divizijo na Jelovici in ji preprečijo akcijo, je spremenil načrt operacij. Brigade so se v noči na 18. junij spustile v dolino nekoliko južneje ter napadle oporišča in železniško progo med Kranjem in Otočami. Napad ni povsem izpolnil pričakovanj, vendar so uničili pet manjših mostov, med njimi 24 metrov dolg most pri Lipnici. Že med napadom je ena brigada morala biti hud boj na Jelovici, da bi omogočila drugima dvema umik. Ko je divizija na Jelovici razbila bataljon polka »Brandenburg«, se je po novih hudih spopadih umaknila čez Raztok, Ratitovec in Selško Soro na Martinj vrh. Prešernova je tam ostala do 27. junija, Gradnikova je šla na Cerkljansko, Vojkova pa čez Davčo proti Baški grapi. Divizija je imela v teh bojih okoli 30 padlih in 40—50 ranjenih, med njimi veliko starešin.²⁶

Hkrati z operacijami divizij in korpusa je bilo po vsem Slovenskem Primorju, zlasti na obrobju operacijskega prostora 9. korpusa in celo globoko v Furlaniji, veliko manjših minersko-sabotažnih in drugih akcij. Po tem ozemlju se slabotne sovražni-kove patrolje po vaseh niso mogle gibati, vagoni in lokomotive pa so leteli v zrak tako rekoč vsak dan.

Za konec junija pa je štab 9. korpusa pripravil široko zamišljeno združeno korpusno akcijo na železniško progo Jesenice—Gorica, in sicer na odseku med Podbrdom in Sv. Lucijo (Most na Soči), kjer se proga komaj prebija skozi ozko gorsko sotesko Bače. Načrt, ki ga je štab posredoval 27. junija podrejenima divizijama in odredom, je predvideval uničenje postajnih naprav, bunkerjev, mostov in tirov, kar naj bi za dalj časa onemogočilo izkoriščanje proge. Ta odsek je branilo kakih 1200 vojakov, največ Italijanov iz že omenjene republikanske divizije, nemška četa »Keffler« iz 139. polka 188. divizije in 6. četa SNVZ. Do prvih bojev je prišlo že v noči na 29. junij, ko so brigade, sodelovalo je okoli 25 partizanskih bataljonov, krenile v napad na postojanke v dolini, ali pa se tam razporejale za obrambo pred intervencijskimi

silami. Trideseta divizija, okrepljena z artilerijskim divizionom korpusa in italijansko tržaško udarno brigado je imela nalogo zavzeti postojanki Klavže in Knežo ter zavarovati napad proti Tolminu, Sv. Luciji in Gorici, 31. divizija pa zavzeti Koritnico in Mohorc. Imela je še nalogo zavarovati akcijo proti Idriji in Podbrdu oziroma Bohinjski Bistrici. Severno od proge je štiti akcijo Idrijsko-tolminski odred pred posredovalnimi kolonami iz Tolmina. Po zavzetju postojank naj bi se diviziji zadrževali v soteski toliko časa, dokler ne bi uničili vseh postojank in železniške proge z objekti vred od Bače do Podbrda. Toda prvi dan niti ena od divizij ni izvršila nalog, uspešno pa so zavrnile intervencijske kolone. Naslednjega dne so enote 31. divizije zavzele oporišče Mohorc, 1. julija pa Koritnico in Pranger, manjše oporišče pri Znojilah. Proga od Podbrda do Grahovega je bila v rokah partizanov z izjemo ozko obkoljene postojanke v Hudajužni. Med tem so ves čas besneli srditi boji s čedalje močnejšimi kolonami, ki so z vseh strani silile na ogroženo področje, in sicer, od Bohinjske Bistrice dve četi polka »Brandenburg« in policijska gorska četa »Alpenland«, iz Idrije bataljon »Heine« iz 139. rezervnega polka gorskih lovcev, od Sv. Lucije in Tolmina pa oddelki 136. rezervnega gorskega polka 188. divizije ter deli italijanskih in domobraskih čet. Čeprav 30. divizija navzlic svojim naporom ni zavzela določenih ji postojank, je s svojo vztrajno obrambo omogočila sosednji 31. diviziji, da je na dolžini okoli 25 kilometrov povsem uničila progo. Ko je 2. julija osnovni objekt obrambe v Hudajužni že padel, branilci pa so se umaknili v bližnji železniški predor, so kolone, ki so šle na pomoč čez Podbrdo in iz Idrije, tako nevarno ogrozile napadalce, da je štab korpusa moral prekiniti napad že preveč utrujenih brigad in ukazati umik proti Poreznu (tr. 1622) in proti Čepovanu. Partizanske enote so med napadom, ki je trajal tri dni in štiri noči, razdejale progo na okoli 150 mestih, razen petih oporišč so uničile še deset bunkerjev ob progi ter osem železniških in nekaj cestnih mostov. S tem je bila proga za dalj časa onesposobljena.²⁷

Opombe

¹ Drugi svetski rat, Pregled ratnih operacija, knj. 4, Beograd 1967, str. 270. Sredi leta 1944 so imeli Nemci na sovjetsko-nemškem bojišču 170 divizij (53 %), na zahodnem bojišču 61 (19 %), v Italiji 22 (7 %), na Balkanu 25 (7,75 %), na Norveškem in Danskem 18 (5,5 %) in v rezervi vrhovne komande 25 divizij (7,75 %). Pri tem niso upoštevane enote satelitskih držav.

² Dne 20. julija je bil v »Volčji jami« blizu Rastenburga izvršen atentat na Hitlerja, kar naj bi bil uvod korenitim spremembam v Nemčiji. Toda Hitler je bil le lažje poškodovan. Sledili so kruti maščevalni ukrepi proti soudeležencem zarote.

³ Churchill je 8. januarja 1944 obvestil maršala Tita, da britanska vlada odslej ne bo več dajala vojaške pomoči četnikom Draže Mihailovića, nato pa je umaknila tudi oficirje, ki so bili pri četniških poveljstvih. Sporazum Tito—Šubašić z dne 16. junija je določal, da bosta NKOJ in vrhovni štab NOV in POJ vodila narodnoosvobodilni boj v domovini, kraljevska vlada v zamejstvu, sestavljena odslej iz osebnosti, ki niso kompromitirane z dejavnostjo proti osvobodilnemu gibanju, pa bo skrbela za zbiranje pomoči NOVJ. Obsoditi mora vse oblike sodelovanja z okupatorjem in priznati pridobitve triletnega osvobodilnega boja. O obliki bodoče državne ureditve bodo odločali svobodno izbrani narodni predstavniki po osvoboditvi vse dežele.

⁴ V Caserti so se dogovorili o gmotni pomoči NOVJ, o sodelovanju zavezniškega letalstva z osvobodilno vojsko Jugoslavije, o oblikovanju jugoslovanskega letalstva, o zdravniški negi ranjencev NOV v Italiji, o ustanovitvi materialno-tehnične baze v južni Italiji ter o vrnitvi jugoslovanskih ladij bivše kraljevske mornarice, ki so tedaj plule v sestavi sredozemske flote zavezniških sil. Na sestanku s Churchillom so pa potrdili dogovore o gmotni pomoči NOVJ.

⁵ Drugi svetski rat, str. 474—475.

⁶ V začetku junija sta 4. in 12. brigada 15. divizije vdrli še čez bivšo italijansko-nemško razmejitveno črto v prostor južno od Save. V noči na 3. junij je 4. brigada napadla nemška oporišča na Zavrhu, v Polšniku in Št. Juriju ter zadnjega uničila, v Polšniku pa ni mogla zavzeti le šole. Isto noč je 12. brigada v tovarni papirja v Radečah uničila velike zaloge papirja, okoli 8000 kg pa ga je odpeljala za potrebe partizanskih tiskarn.

⁷ Vrhovni štab NOV in POJ je izdal ukaz za ofenzivo na komunikacije 31. maja prek radijske postaje »Slobodna Jugoslavija«. (Zbornik VI/14, dok. št. 72).

⁸ Zbornik VI/14, dok. št. 20 in 71.

⁹ Zbornik VI/14, dok. št. 93.

¹⁰ Zbornik VI/14, dok. št. 70 in 93.

¹¹ Zbornik VI/14, dok. št. 88, 89 in 93. Po sovražnikovih podatkih je v bojih padlo 64 vojakov, 28 je bilo ranjenih in 49 ujetih, partizani pa so zaplenili havbico in protitankovski top, 26 strojnic, tri minomete, 212 pušk ter obilo vojaške opreme. Po partizanskih poročilih so bile sovražnikove izgube večje. Navajajo, da je padlo 212 Nemcev in ustašev, 49 je bilo ujetih, 12 pa ranjenih.

Po zavzetju Bosiljvega je bil 9. julija 1944 velik miting v Metliki, ki so se ga udeležili najvidnejši predstavniki vodstev slovenskega in hrvaškega osvobodilnega gibanja ter predstavniki ruske, angleške in ameriške vojaške misije. Po svečani paradi slovenskih in hrvaških brigad, oficirske in podoficirske šole in tečajev ter enot Belokranjskega in Zumberskega partizanskega odreda sta v gozdu pri Svržaku zbranimu ljudstvu govorila Jaka Avšič in Vjčeslav Holjavec.

¹² V teh srditih bojih so imele okupatorsko-kvislinške čete hude izgube, ki so jih štabi NOV morda pretirano ocenjevali na tisoč mož. Brigade branilcev Bele krajine so po istih podatkih imele 40 padlih in 110 ranjenih. (Zbornik VI/15, dok. št. 1, 24 in 33).

¹³ Tako je na primer domobranska udarna skupina v noči na 5. julij nenadno vdrila v Draščo vas ob Krki in uničila dva partizanska tanka s posadko (Zbornik VI/14, dok. št. 106 in 149.)

¹⁴ Varnostni organi so med drugim odkrili nekaj skrivnih radijskih oddajnih postaj in precej ova-duhov. Partizanske oblasti so začele tiste družine, katerih člani so odnašali poročila v sovražnikova opo-rišča, preseljevati v okupatorske postojanke.

¹⁵ Zbornik VI/15, dok. št. 16, 17, 22, 82 in 89.

¹⁶ Zbornik VI/15, dok. št. 46. V sestavi enot je bilo še 176 jahalnih in 124 tovornih konj ter 404 mule. Od streliva je bilo na voljo: 1875 artilerijskih granat, 831 min za težke in 3184 za lahke minomete, 94.682 za težke in 258.495 za lahke strojnice, 64.340 za brzostrelke in pištole ter 373.270 nabojev za puške. Protitankovske puške so imele 4503 nabojev, ročnih bomb pa je bilo 9682. Topovi so imeli po 100 granat, srednji minometi 35, lahki 60 min, protitankovske puške po 90 nabojev, težke strojnice 1820, lahke po 530, puške pa povprečno po 50 nabojev. Vsak partizan je imel vsaj eno ročno bombo. V navedenem pregledu niso štete enote 1. brigade VDV, kurirske postaje TV-linij, organi OZNe in narodne zaščite.

^{16a} Zbornik VI/15, dok. št. 68, 69, 92 in 93.

^{16b} Zbornik VI/15, dok. št. 75 in 103; VI/16, dok. št. 12; Ladislav Kiauta, Na bojni črti Osemnajste, str. 503—519. Divizija je izgubila tudi ves minerski material, ki ga ni mogla uporabiti, ter dva protitan-kovska topova, dve protitankovski puški, devet strojnic in 52 pušk.

¹⁷ Zbornik VI/15, dok. št. 114, 115, 116, 120—122; VI/16, dok. št. 57.

¹⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 118 in 134.

¹⁹ Zbornik VI/16, dok. št. 9, 31, 76, 88 in 118.

²⁰ Hkrati so imele enote 12. brigade vsakodnevne boje z novomeško posadko, 8. in 9. brigada pa hude spopade 9. in 10. septembra v Loški in Cerkniški dolini. (Zbornik VI/16, dok. št. 88).

²¹ Po nepopolnih podatkih so enote 15. divizije v prvi polovici septembra osemkrat rušile progo Grosuplje—Kočevje, enote 18. divizije trikrat progo Ljubljana—Borovnica in enkrat odsek Ljubljana—Škofljica. Belokranjski odred je enkrat rušil progo Karlovac—Draganiči in Karlovac—Ozalj, Dolenjski odred dvakrat med Ljubljano in Litijo, Notranjski dvakrat med Planino in Logatcem, 4. bataljon 9. bri-gade pa štirikrat med Št. Petrom na Krasu in Reko ter med njim in Divačo. Skupaj je bilo porušeno 7,5 km tirov, iztirili so štiri vlake in uničili šest mostov. (Zbornik VI/16, dok. št. 88.)

²² Zbornik VI/16, dok. št. 47, 60, 65, 76 in 85; VI/19, dok. št. 1. Obveščevalni oddelek glavnega štaba Slovenije je 1. marca 1945 poročal, da so prvi vlaki čez most pri Litiji začeli redno voziti šele 18. februarja 1945.

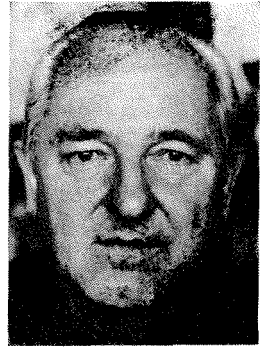
²³ Dr. Miroslav Stiplovšek, Slandrova brigada, str. 480—489; Lado Ambrožič, Gubčeva brigada, Ljub-ljana 1972; Rado Močivnik, Napad na Poganeč in most na pruzi Ljubljana—Litija; VIG 1953, št. 6.

²⁴ Zbornik VI/16, dok. št. 61, 76, 118 in 144; VI/17, dok. št. 7; Ladislav Kiauta, Na bojni črti Osem-najste, Ljubljana 1970, str. 532—548.

²⁵ Zbornik VI/14, dok. št. 31, 35, 61, 66, 72, 78 in 107.

²⁶ Zbornik VI/14, dok. št. 59, 72, 95, 107, 110 in 111.

²⁷ Zbornik VI/14, dok. št. 87, 101, 102, 107, 109, 110, 112 in 148. Stanko Petelin, Med Triglavom in Trstom, str. 290—307; Stanko Petelin, Gradnikova brigada, str. 272—288; Stanko Petelin, Prešernova bri-gada, str. 375—386; Stanko Petelin, Vojkova brigada, str. 319—343; Franjo Bavec-Branko, Bazoviška bri-gada, str. 280—290. Enote korpusa so zaplenile top, 18 lahkih in težkih strojnic, tri minomete in več kot 60 pušk, uničile ali poškodovale so tudi dva tanka, dva oklopna avtomobila in dve lokomotivi. Partizanske izgube so bile občutne. Poročilo štaba 9. korpusa z dne 7. julija navaja 42 padlih in 37 ranjenih. Sov-ražnikove izgube so cenili na 200 padlih in 500 ranjenih.

France Filipič

Pet desetletij po spopadu z Orjuno v Trbovljah — Kako je potekala zaplemba knjige Prvi junij

1

Od 25. do 27. novembra 1924 je potekala v Celju pred senatom okrožnega sodišča pod predsedstvom Valentina Levičnika, sodnega svetnika, sodna razprava proti Francu Kokalju in tovarišem (Vr. VIII. 492/24), ki so bili obtoženi napada na Orjuno, v Trbovljah 1. junija 1924.¹ Potek razprave sta po nalogu partije stenografirala Stane Krašovec in Dušan Kermavner.² Slednji je stenogram pripravil za tisk. V založbi konzorcija »Delavskega-kmetskega lista« v Ljubljani naj bi še pred koncem leta 1924 stenogram izšel pod naslovom »Prvi junij« v 3000 izvodih³ kot knjiga, ki naj bi v obširni predstavitvi slovenski javnosti izpričala resnico o poteku sodne razprave v Celju. Delavsko — kmetski list je izid knjige napovedal 4. decembra 1924 v številki 16 prvega letnika in obljubljal, da bo »gotova« okrog 15. decembra. Zagotovilo, da bo knjiga »Prvi junij« v sredi decembra pripravljena za razpošiljanje, se je kmatu pokazalo kot preuranjeno, saj so natisu knjige od vsega začetka botrovale nepredvidene težave. Ljubljanske tiskarne so se rokopisa otepale, tako da je naposled priromal s precejšnjo zamudo v Ljudsko tiskarno v Maribor. Tukaj pa je po njem planila zaplemba. Rokopis je bil sicer postavljen, opravljene so bile korekture in nekaj izvodov je bilo tudi odtisnjenih. Ob tem pa se je ustavilo. Čeprav je Višje deželno sodišče v Ljubljani naposled po dolgotrajnih pravnih peripetijah 21. aprila 1926 zaplembo razveljavilo,⁴ okoliščine za natis knjige »Prvi junij« kljub temu niso bile ugodne. Prav v tistem času je namreč bilo prepovedano nadaljnje izhajanje »Delavsko-kmetskega lista«,⁵ v vrstah slovenskih komunistov pa je prišlo do precejšnjih notranjih težav.⁶ Preteči so morala štiri desetletja od trboveljskih dogodkov, da je pričevanje o celjski razpravi lahko izšlo v knjigi. Leta 1964 je kulturni, prosvetni in zgodovinski zavod »Borec« knjigo »Prvi junij« pod naslovom na ovitku »Trbovlje proti Orjuni« in z notranjim naslovom »Prvi junij 1924 v Trbovljah« posredoval slovenski javnosti. Stenogram celjske razprave je za ta povojni natis dr. Dušan Kermavner opremil z uvodom, ki vsebuje politično-zgodovinski okvir spopada in historiat prepovedi in naknadne razveljavitve prepovedi knjige »Prvi junij«, medtem ko je France Klopčič besedilo predvojnega odtisa jezikovno redigiral in mu dodal pod črto pojasnile opombe. Poleg tega je France Klopčič zbral biografske podatke

o obtožencih, predvsem o njihovi vlogi prvega junija 1924 in o njihovi nadaljnji življenjski poti, vsemu temu pa je dodal še precej slikovnega in dokumentarnega gradiva.

Ko je dr. Dušan Kermavner pred desetimi leti pisal historiat knjige »Prvi junij«, ni imel pri rokah spisov okrožnega sodišča v Mariboru o zaplembi. Na te spise, Pr. VIII 18/25, sem naletel pred leti, ko sem pregledoval gradivo okrožnega sodišča v Mariboru, v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru. Dr. Dušan Kermavner je lahko v svojem pisanju pred desetimi leti nanizal vrsto avtentičnih podatkov kot avtor rokopisa za knjigo »Prvi junij« leta 1924 in kot viden partijski delavec v tistem času, ko so sodni forumi odločali o usodi knjige, precej svojih podatkov pa je tudi naslonil na časopisna poročila. Njegove podatke bom poskusil razširiti v tem sestavku z gradivom, ki mi ga nudijo spisi okrožnega sodišča v Mariboru Pr. VIII 18/25, uporabil pa bom tudi nekaj podatkov iz spisa Pr. VIII 19/25, okrožno sodišče Maribor,⁷ ki govore o Dragotinu Magdiču in iz spisa Vr. XI 78/25, okrožno sodišče Maribor (Ignac Teršek, Ciril Razboršek, Štefan Matjašič in Andrej Čanžek).⁸ K tem sodnim spisom bom pridružil tudi članek 1. januarja 1925 v Volksstimme o zaplembi knjige »Prvi junij«.

2

V uvodu k ponatisu knjige »Prvi junij« leta 1964 pripoveduje dr. Dušan Kermavner, kako je takrat, po celjskem procesu, po svojem stenogramu in stenogramu Staneta Kraševca, »v največji mogoči naglici napisal rokopis za knjigo »Prvi junij« v — nekoliko naivnem — zaupanju v izročeni pravni red, da se nobena oblast ne bo odločila za prepoved vestno sestavljenega zapisnika javne razprave«. Hudo se je mudilo, 27. novembra 1924 je bila v Celju izrečena sodba, po kateri je čakalo Ivana Strojina dve leti težke ječe, Ivana Berčiča 15 mesecev težke ječe, Ivana Hlebca eno leto težke ječe, Franceta Kokalja eno leto težke ječe in Ignaca Frica 8 mesecev težke ječe, medtem ko so Ivan Janc, France Klopčič in Mile Klopčič bili obsojeni na manjše zaporne kazni, v »Delavsko-kmetskem listu« pa je bila 4. decembra napovedana knjiga o tem procesu, ki naj bi obsegala prek 100 strani, dotiskana naj bi bila do srede decembra. »To knjigo si mora nabaviti ne samo vsak rudar, ampak vsak delavec in kmet«, je propagiral »Delavsko-kmetski list« 4. decembra 1924. 3000 izvodov »Prvega junija« naj bi izšlo, knjiga naj bi odjeknila v javnosti kot ogorčen protest proti sodnemu izreku — Celju in proti ravnanju oblasti, ki so v tistih dneh izpustile brez kazni iz celjskih zaporov nacionaliste, ki so bili osumljeni umora Franca Fakina in požiga Rudarskega doma.⁹ Za 8. februar 1925 so bile razpisane skupščinske volitve, politični barometer se je dvigal in komunisti so šli v volilni boj samostojno kot »Delavsko-kmetski republikanski blok«.¹⁰ V okviru te, zelo skopo nakazane politične situacije bi lahko glasno odmevale pogumne in principialne izjave obtožencev na celjskem procesu, ki so postavljale v ospredje boj proti fašizmu in osvoboditev delavskega razreda. Po svoje bi lahko spregovoril tudi med izjave vpleteni dokazni material, zlasti obširne navedbe programatične narave o delovanju Zveze delavske mladine Jugoslavije, kot tudi pesmi Mileta Klopčiča iz zbirke »Plamteči okovi«. Tudi zagovor dr. Tume s sociološko razčlenitvijo komunizma bi bil za marikaterega bralca poučen.

Toda knjiga, ali kakor je v tedanjih sodnih dokumentih imenovana, brošura »Prvi junij« takrat ni smela zagledati belega dne. Kermavnerjevo delo — in ne samo njegovo — zaupanje je bilo zares »naivno«. Natisu so že od vsega začetka botrovale težave. Ko je bil rokopis (ali v tistem času zaradi časovne stiske vsaj del rokopisa)¹¹ priprav-

ljen za tisk in je konzorcij »Delavsko-kmetskega lista« pričel v Ljubljani iskati tiskarno, ki bi opravila natis, so vse tiskarne v Ljubljani tisk zavrnilo, »ker ne marajo tiskati resnice o fašistovskih zločinih na dan 1. junija v Trbovljah«, kakor je poročal o tem »Delavsko-kmetijski list« v številki dve januarja 1925. Potem ko so ljubljanske tiskarne »napovedale pravi bojkot«, kot pravi isto poročilo, se je konzorcij »Delavsko-kmetskega lista« obrnil na Ljudsko tiskarno v Mariboru. To je bilo, kot je razvidno iz podatkov, ki jih bom navedel ob predstavitvi dokumentacije s tem v zvezi, 14. decembra 1924. Ljudska tiskarna v Mariboru je naročilo sprejela in pričela s tiskom. Toda že v naslednjih dneh so se okrog natisa brošure nakopičile nove težave. Nastopila je policija in zahtevala najprej rokopis in potem odtis stavka v predcenzuro. Postopek policije je pomenil tako drastično kršenje svobode tiska, da so se celo uprli — socialni demokrati, ki so imeli Ljudsko tiskarno v rokah. Dne 1. januarja 1925 je prineslo nemško pisano glasilo socialistične stranke Jugoslavije »Volksstimme«, ki je izhajalo v Mariboru, na uvodnem mestu ogorčen članek pod naslovom »Nasilje nad svobodo tiska!« Najprej avtor članka ugotavlja, da je ob vseh drugih svoboščinah v ustavi pri nas tudi zagotovljena svoboda tiska in da na ozemlju nekdanje avstrijske monarhije še vedno velja tiskovni zakon, ki sicer ne ustreza demokratičnemu ustavnemu principu, a je bolj svobodno izoblikovan kot praksa vsakokratnega notranjega ministra v zadnjih letih z ozirom na svobodo tiska. Nadalje govori pisec o konfiskacijah, ki jih po navodilih notranjega ministra izrekajo cenzorji in o njihovi praksi, da tiska ne ocenjujejo samo po njegovi vsebini, temveč ga tudi klasificirajo — ali je režimu prijazen ali sovražen. Vladi naklonjeni tisk, pravi avtor, je lahko vseskozi razglašal življenjsko nevarne grožnje, fašisti so lahko vnaprej napovedovali vse svoje kazenske ekspedicije, medtem ko je bil konfisciran tisk, ki je žigosal takšne tatarske navade in opozarjal na odgovornost vladajočih krogov.

Po tem uvodu je avtor prešel na neposredno obravnavanje dogodkov v zvezi s tiskanjem brošure »Prvi junij«:

»Šele pred dnevi se je zgodil primer, ki smo ga dolžni objaviti, da s tem seznanimo javnost z novim nasiljem, ki ne tepta samo ustave, temveč celo reakcionarni avstrijski tiskovni zakon!

O krvavih dogodkih v Trbovljah, kjer so se spopadli delavci in fašisti, smo svojčas že poročali in ob tem tudi izrekli svojo sodbo. Delavci za zapahom in pod ključem prestajajo kazen, fašisti so bili na dan razglasitve sodbe izpuščeni kot nedolžni iz preiskovalnega zapora.

Ta razprava je bila zelo poučna in posamezniki so se odločili dati v tisk steno-grafsko poročilo o javni razpravi.

Tiskarna je pričela s tiskom brošure. Kmalu nato je ravnatelj tiskarne dobil povabilo, da naj se zglasi na policiji. Tam mu je policijski komisar sporočil, da je tisk brošure o javni sodni razpravi po navodilu notranjega ministra prepovedan, da naj tiskarna policijskemu komisariatu predloži rokopis in tudi navede naročnike brošure. V kolikor tega ne bi storila, bi si sama nakopala težave.«

Po opisu teh dogodkov avtor ogorčeno komentira, da je ta odlok notranjega ministrstva čisto navadno nasilno dejanje ter ustavna in zakonska kršitev prve vrste in da je tiskarna podjetje, ki ima pravico, z ozirom na svojo koncesijo, sprejemati vsa tiskarska naročila in jih izvršiti, ne da bi sodila o njihovi vsebini. Niti notranji minister kakor tudi ne policija da nimata pravice brošure prepovedati pred njenim izidom ali pa zahtevati v cenzuro, posebno ker je bila predcenzura z ukinitvijo izjemnega stanja odpravljena. In naposled — tiskarna je vendar dolžna predložiti cenzuri končane tisne in šele tedaj odgovarja po zakonskih predpisih.

V tretjem delu članka avtor poziva grafično delavstvo in časnike k energičnemu protestu proti takšnim nasilnim metodam. Zavrača policijsko vohljanje po manuskriptih, grožnje s paragrafom 91 zakona o zaščiti države in ugotavlja, da je posebej v tem primeru kršeno zakonsko določilo o kazenskem postopku, ki predvideva objavo vseh javno vodenih razprav.

Potem ko avtor navede, da je policija zahtevala naposled od tiskarne rokopis, oziroma odtise, da bi jih predložila notranjemu ministrstvu v predcenzuro in da je inozemstvo že informirano o teh novih metodah notranjega ministrstva pri zlorabljanju tiskovne svobode, zaključuje:

»Zelo sumljiva je zavzetost, ki jo kaže minister, da ne bi prišlo do objave sodne razprave. Ta proces vsebuje samo boj med fašizmom in med delavci. Tragična obsodba delavcev z ene strani in komediji slični zaključek procesa za fašiste z druge strani morda lahko ministra pomirjata, vendar je javnost preizkusni kamen pravice v teh slučajih, ko gre za tako jasne izreke pravne modrosti.«

»Delavsko-kmetški list« se je oglasil le nekaj dni pozneje v svoji drugi številki letnika 1925 z enakimi podatki o predložitvi rokopisa, oziroma stavčnega odtisa cenzurni oblasti in o prijavi imena založnikov brošure. Komentar k temu dogajanju je še mnogo bolj ogorčen kot v Volksstimme: »Ta korak je nasilje ne samo nad tiskarno in ne nasprotuje samo tiskovnemu zakonu, nego pomeni nasilje nad celokupnim proletariatom. Prvega junija je tekla delavska kri, po prvem juniju so se polnili zapori s proletarci in zdaj, ko je prišlo na dan zločinstvo Orjune, zdaj se ne sme povedati in razodeti resnica o prvojunjskih dogodkih. Zapori so se smeli polniti in rzsodba se je smela proglasiti, toda delovno ljudstvo ne sme zvedeti, zakaj in kako...«

Tekel je januar 1925, Ljudska tiskarna v Mariboru je brošuro »Prvi junij« postavila in poslala odtis policiji. Policija se je podvizala in odposlala odtis knjige v Celje sodnemu svetniku Valentinu Levičniku, ki je predsedoval senatu pri celjski razpravi. Mariborski policiji se je zdel najbolj kompetenten za presojo knjige »Prvi junij«. Levičnikova ocena knjige, vsebovana v odgovoru, ki ga je policijski komisarjat prejel 23. januarja 1924 v Mariboru,¹² je bila negativna in je sprožila zaplembeni postopek, ki je stekel v naslednjih dneh. Dokument, s katerim je Valentin Levičnik zapečatil usodo knjige »Prvi junij«, se glasi takole: »Policijskemu komisarjatu v Mariboru, v roke g. šefa policije Vekoslava Keršovan. — Podpisani sodni svetnik Valentin Levičnik, ki je predsedoval senatu pri javni razpravi 25., 26. in 27./11. 1924 v kazenski zadevi zoper Franca Kokalj in tovariše radi hudodelstva po členu 1. točka prva in druga, po členu 2 drugem odst. zakona in čl. 7 o zaščiti države z dne 2. 8. 1921 št. 170/A Službenih Novin, hudodelstva goljufije po §§ 197, 199 a, 8 k. z., ter pregreškov po § 103 in 104 srb. k. z., je predloženo mu brošuro »Prvi junij«, tiskano v ljudski tiskarni v Mariboru, založeno od konzorcija Delavsko-kmečkega lista v Ljubljani 1925, prebral. Del brošure utegne biti res sestavljen po stenogramu, toda izpuščenji so važni podatki, ki so se ugotovili pri glavni razpravi, in to dozvedno namenoma. Utis je, da so se izvršile izpustitve in razna krajsanja tendenciozno in z namenom povečevanja obsojencev ter v svrhu širjenja komunističnih idej. — Okrožno sodišče v Celju, odd. VII., dne 22. januarja 1925. Podpis: Levičnik. (Citat ohranja vse pravopisne napake originala, opomba F. F.)

Dne 24. januarja 1925 pa je nato prišlo do odločilnih dogodkov, policija je prišla v Ljudsko tiskarno in odredila zaplembo brošure, istega dne pa je Državno pravdnništvo v Mariboru poslalo okrožnemu kot tiskovnemu sodišču v Mariboru predlog, da z rzsodbo to zaplembo potrdi.¹³ Državno pravdnništvo je obvestilo sodišče, da je prepoved razširjanja in prodajanja (brošure »Prvi junij«, op. F. F.), ki je bila

R a z s o d i l o .

V imenu Njegovega Veličanstva Kralja!

Okrožno kot tiskovno sodišče v Mariboru je po predlogu
državnega pravdnikstva razsodilo:

Vsebina brošure "Prvi junij", ki jo je založil konzorcij
delavsko-kmečkega lista v Ljubljani 1925. leta in tiskala
Ljudska tiskarna v Mariboru utemeljuje v celem obsegu zlo-
čin 31. 1/1 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi.

Po členu 13, 138 ustave potrjuje sodišče po varnostnem
oblastvu v Mariboru izvršeno prepoved razširjanja in proda-
janja navedene tiskovine ter odreja, da se uničijo vsi izvodi
tiskovine.

Dokument o zaplembi knjige »Prvi junij« iz sodnega spisa Pr. VIII 18/25. Okrožno sodišče v Mariboru, Arhiv Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru

izvršena 24. januarja 1925 ob 14. uri, odredilo varnostno oblastvo. Predlog za razsodilo okrožnemu kot tiskovnemu sodišču v Mariboru pa je državni pravdnik dr. Graselli formuliral takole:

»V imenu Njegovega Veličanstva kralja!

Okrožno sodišče v Mariboru je po predlogu državnega pravdnikstva razsodilo:

Vsebina brošure »Prvi junij«, ki jo je založil konzorcij delavsko-kmečkega lista v Ljubljani 1925. leta in tiskala Ljudska tiskarna v Mariboru, utemeljuje v celem obsegu zločin po čl. 1/1 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi. Po členu 13, 138 ustave potrjuje sodišče po varnostnem oblastvu v Mariboru izvršeno prepoved razširjanja in prodajanja navedene tiskovine ter odreja, da se uničijo vsi izvodi tiskovine. — Razlogi: Vsebina tiskovine v zgoraj navedenem članku utemeljuje v celem obsegu članka objektivni učin navedenega kaznjivega dejanja, ker so tendencijozno izpuščeni zelo važni podatki razprave, da se tako povečuje od okrožnega sodišča v Celju radi zločina po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi obsojene osebe in da se tem potom širi komunistične ideje, kar je po čl. 1 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi zabranjeno, nasprotuje sedanjemu redu v državi in izzivlja mrznjo do države kot celote.

Brošura ima zunanjo podobo stenografskega zapisnika, kar pa ni. Izpuščeni so važni podatki, ugotovljeni v smislu obtožnice. S tem se podaja skrivljena slika sodne razprave, kar naj neposredno napravlja vtis protizakonite sodbe, posredno pa povečuje obsojence kot žrtve. Tendenca, da se na ta način povečuje komunizem, je očitna, in s tem podan ne samo dejanski stan zločina po členu 1 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi, marveč tudi zakoniti razlogi za zabranjeno brošure v smislu citiranega člena ustave.

Zategadelj je sodišče po čl. 13 ustave potrdilo izvršeno prepoved razširjanja in prodajanja in po paragrafu 37 tisk. zak. odredili uničenje tiskovine.«

Tako je napisalo Državno pravdnništvo v Mariboru 24. januarja 1925 in svojemu dopisu tudi priložilo knjigo »Prvi junij«. Naslednjega dne je pod predsedstvom dr. Stergarja zasedalo okrožno sodišče v Mariboru¹⁴ in predloženo »razsodilo« sprejelo soglasno in tako rekoč brez vsakršnih sprememb. Slednje je razvidno tudi iz objave dr. Dušana Kermavnerja leta 1964 v uvodu h knjigi »Prvi junij«. Izdelani sta bili dve varianti »razsodila«, državni pravdnik je dobil izvod z razlogi, enako tudi Ljudska tiskarna v Mariboru in Konzorcij »Delavsko-kmetskega lista« v Ljubljani, medtem ko je šlo uradnemu listu in za objavo na uradni deski okrožnega sodišča »razsodilo« brez razlogov.

Sodbo okrožnega sodišča je »Delavsko-kmetski list« prinesel v številki 6. V komentarju je napisal, da so brošuro zaplenili gospodje torej zato, ker baje ni vse točno po stenografskem zapisniku. Potem razlaga: »Nepotrebne stvari smo sicer skrajšali, a drugega se ni izpreminjalo. Sodišče bi moralo navesti, kje ni točno podana razprava. In končno, četudi ne bi bilo vse točno po stenografskem zapisniku, ne sledi iz tega, da se mora brošura zapleniti, ako živimo v državi vsaj najosnovnejše meščanske (ne proletarske) demokracije. — Dočim se naše verno podano poročilo o celjski razpravi o prvojunjskih trboveljskih dogodkih pleni, se dovoljuje »Orjunji«, da prinaša nezaplenjeno popolnoma falzificirano poročilo! Pa pravijo, da smo pred zakonom vsi enaki! — Ljubljanska policija je povodom zaplembe napravila hišno preiskavo pri ss. Štuklju, Peterkoviču, Kermavnerju in v uredništvu lista. Ne vemo, kaj je hotela odkriti. — Vložili smo priziv na višje sodišče. — Zadeva 1. junija še ni končana! Žive! svoboda tiska! — Opomba: Zanimivo je to, da o zaplembi ne piše noben meščanski, niti socialpatriotski list! So pač vsi bratje.«

Z odločbo okrožnega sodišča v Mariboru je bila podana vsaj začasna pravna osnova za zaplembo knjige »Prvi junij«. Oglejmo si zdaj, kako je ta zaplemba potekala in kakšne okoliščine so jo spremljale.

Dne 24. januarja 1925, to je isti dan, ko je državno pravdnništvo v Mariboru predlagalo okrožnemu sodišču v Mariboru zaplembo knjige »Prvi junij«, se je podal revirni nadzornik Anton Pavletič v Ljudsko tiskarno v Mariboru in — poleg tega, da je odredil prepoved razširjanja in prodajanja brošure — zaslišal Albina Hrovatina, ravnatelja tiskarne.¹⁵ Pričental se je običajni postopek, ko je policija hkrati s predlogom državnega pravdnništva za zaplembo že tudi zasegla za zaplembo predvidene tiskovine in začela s preiskavo, ki naj bi ugotovila določeno kazensko odgovornost sestavljalcev tiskovine, njenih posrednikov in eventualno tudi tiskarne same. Albin Hrovatin je najprej spregovoril o zgodovini naročila, da je 11. 12. 1924 pri njem urednik »Delavsko-kmetskega lista« Ciril Štukelj iz Ljubljane naročil 3000 izvodov brošure »Prvi junij«, da je nekaj dni pozneje prišel v njegovo pisarno Dragotin Magdič, ki je prinesel s seboj del rokopisa in da so pozneje postopoma prihajali še drugi deli rokopisa, iz katerega so potem sestavili brošuro. Povedal je tudi, da je bilo izdelanih šest izvodov brošure in da so poslali en izvod F. Peterkoviču v Ljubljano, Cegnarjeva ulica št. 12, dva izvoda državnemu pravdništvu v Mariboru in dva izvoda policijskemu komisariatu v Mariboru, v cenzuro. En odtis da si je prihranil kot evidenčni odtis, ki ga daje oblasti na voljo. Na koncu zaslišanja je Hrovatin še navedel, da je rokopis brošure »Prvi junij« po dovršenem delu stavka prevzel »neki« Franc Klopčič iz Ljubljane, ko bi morala biti opravljena prva korektura in da se, razen omenjenih, drugih izvodov v Ljudski tiskarni v Mariboru ni tiskalo.

Takoj naslednjega dne, to je bilo 25. januarja 1925, je policijski komisariat v Mariboru državnemu pravdniku v Mariboru prijavil¹⁶ Dragotina Magdiča radi hudo delstva po paragrafu 5 avstrijskega kazenskega zakonika in po členu 1/1 zakona

o zaščiti javne varnosti in reda v državi, »ker je izročil manuskripte zgoraj omenjene brošure v tisk pri tuk. Ljudski tiskarni ter s tem pripomogel, da se je brošura zamogla tiskati. Prijava je tudi navajala, da je bila opravljena pri Magdiču na Pobrežju hišna preiskava, pri kateri pa se ni našlo nič sumljivega. Tej prijavi je policijski nadsvetnik Kerševan priložil dvoje poročil svojih podrejenih o Magdiču. Prvo je napisal Anton Pavletič o opazovanih detektivov Kunčiča in Pučnika, ki sta opravila pri Magdiču doma hišno preiskavo, ki sta okarakterizirala Magdiča kot »enega najagilnejših propagandistov komunistične ideje«, ugotavljala, da Jakoba Žorge v tistih dneh ni bilo nič v Maribor in napovedala, da bodo komunisti v bližnjih dneh sklicali v Mariboru volilni shod. Drugo poročilo, oboje nosi datum 25. januar 1925 vsebuje rezultate hišne preiskave pri Magdiču, podpisal pa ga je Anton Pučnik, politični detektiv.¹⁷

Dva dneva po tem, 27. januarja 1925, je zaslišala policija Franca Peterkoviča, Dušana Kermavnerja in Cirila Štuklja (kot je tudi poročal »Delavsko-kmetški list«, ko je objavil besedilo zaplembe knjige »Prvi junij«). Franc Peterkovič, ki je bil tedaj predsednik Rdeče pomoči za Slovenijo,¹⁸ je povedal nekaj podatkov, ki so bistveni za historiat knjige »Prvi junij« in bom zato njegovo izjavo navedel v celoti.¹⁹

»Jaz vodim akcijo Rdeča pomoč. Kot tak sem Kermavnerja poslal k glavni razpravi, ki se je vršila koncem novembra pred celjskim sodiščem v procesu radi trboveljskih dogodkov. Naročil sem mu, da napravi o poteku razprave točne stenografske beležke. To sem storil radi tega, ker smo nameravali izdajo brošure o tem procesu v to svrhu, da bo javnost o njem točno in pravilno informirana. Pričakovati je bilo namreč, da bodo nam nasprotni listi obdelovali ta proces v tendenciozni, morda tudi potvorjeni obliki. Ko se je Kermavner vrnil, sem mu naročil, da prevede svoj stenogram in da napravi rokopis za brošuro »Prvi junij«. — Rekel sem mu, da naj brezpomembne zaslišbe prič okrajša, da ne bo brošura preobširna. — Kermavner mi je potem rokopis izročil. — Jaz sem ga nesel nato v uredništvo »Delavskega-kmečkega lista«. Rokopis sem pustil tam, ter naročil tam navzočemu Kermavnerju, da naj ga on — ali pa, če on ne bi imel časa, kdo drugi, — pregleda in popravi, eventualno skrajša, če bi bilo preveč materiala. Izrečno pa sem pristavil, da se mora okrajšanje izvršiti tako, da bo z brošuro podana točna in nepotvorjena slika o celem procesu. Kdo je potem to redakcijo izvršil, ne vem, ker rokopisa nisem več pregledal, najbrže je to bil Klopčič Franc. Ker nobena od tukajšnjih tiskarn ni hotela, ozir. ni mogla tiskanja brošure prevzeti, sem poslal najprvo Cirila Štuklja v Maribor v Ljudsko tiskarno, da jo tam izroči v tisk. Albin Hrovatin mi je na to pisal, da bi tiskanje le tedaj prevzel, če bi nekdo jamčil za plačilo. Nato sem poslal Franca Klopčiča v Maribor, ki je stvar uredil. Hrovatin je Klopčiču pri tej priliki rekel, da mora po naredbi ministrstva že rokopis dati v cenzuro predno se začne s tiskanjem. Rokopis mu je bil potem od cenzure vrnjen z naročilom, da mora napraviti odtis in tega predložiti v cenzuro. Mi smo bili s tem zadovoljni, nakar je Hrovatin pustil izvršiti 5 ali 6 odtisov in jih predložil v cenzuro. En odtis je poslal meni kot naročniku. — Tega odtisa nimam več. Nesel sem ga v uredništvo »Delavsko-kmečkega lista« odkoder ga je nekdo odnesel. Kdo ga je vzel, ne vem. Kje se nahaja manuskript za to brošuro, ne vem. Mislim, da mora biti še v tiskarni.«

Istega dne — to je 27. januarja 1925 — sta bila na policiji zaslišana še Dušan Kermavner in Ciril Štukelj.²⁰ Dušan Kermavner je najprej navedel, da je prisostvoval celjskemu kazenskemu procesu, na katerem je potek glavne razprave stenografiral, tako da je beležil točno vse, o čemer se je razpravljalo in da je razpravi prisostvoval kot poročevalec za »Delavsko-kmečki list«, ki mu je tudi izstavil tozadevno legitimacijo. Enako kot Peterkovič je navedel, da se je že takrat mislilo na

to, da bi izdali brošuro, ker se je računalo s tem, da bo nasprotna stran objavila potvorbene podatke o razpravi. O samem historiatu brošure pa je Kermavner navedel sledeče: »Peterkovič, ki vodi akcijo ‚Rdečo pomoč‘, mi je potem naročil, da na podlagi teh stenografskih beležk sestavim rokopis za brošuro. To sem storil na ta način, da sem izpovedbe obtožencev prevedel točno in v celem obsegu v konceptu za brošuro. Le izpovedbe prič sem nekoliko okrajšal, vendar pa ne tako, da bi cela stvar dobila tendenciozno potvorjeni smisel. Okrajšave so bile potrebne, ker bi bila drugače brošura preveč obsežna. Ko sem Peterkoviču izročil svoj koncept, mi je dejal, da je preobširen. Iz tega sklepam, da ga je morda potem nekdo drugi še okrajšal. Za gotovo pa to ne vem, ker pozneje rokopisa ali odtiska, odnosno brošure nisem dobil več v roke. Kdo je potem dal rokopis v tisk, odnosno, kdo je vse posredoval pri tem, mi ni znano. Stenografski zapisnik, ki se je našel pri meni, tvori samo manjši del celega stenograma, ki sem ga napravil pri razpravi. — Večji del zapisnika sem že pometal proč. Pripomniti moram, da je prinesel list »Orjuna« ta proces, da pa so bile v dotičnih člankih gotove zaslišbe ali popolnoma izpuščene, ali pa tendenciozno potvorbene. Ravno radi tega sem se pri sestavi koncepta za brošuro še posebno potrudil, da bi podal točno sliko o tem procesu.«

Urednik »Delavsko-kmetskega lista« Ciril Štukelj je zadevo pred policijo zelo na kratko odpravil. Izjavil je, da niti pri sestavi, niti pri redakciji rokopisa za to brošuro ni imel popolnoma ničesar opraviti in da niti rokopisa, niti odtisov ni imel nikoli v rokah. Trdil je, da je sodeloval le v toliko, da je po Peterkovem naročilu, ko je po drugih opravih potoval v Maribor, v Ljudski tiskarni vprašal, če bi prevzela tisk in kakšne pogoje postavlja, da pa rokopisa tedaj ni imel s seboj. Tiskarna da je potem odgovorila pismeno Peterkoviču in da mu ni znano, kdo je potem izročil rokopis tiskarni.

Iz Hrovatinovih, Peterkovičevih, Kermavnerjevih in Štukljevih navedb je razvidno, da je iniciator za izdajo knjige »Prvi junij« pravzaprav bila Rdeča pomoč,²¹ da pa je konzorcij »Delavsko-kmetskega lista« nastopal kot naročnik in plačnik. Peterkovič in Kermavner kot bistveno poudarjata prav nasprotje tistega, kar je zaplemba pravzaprav v osnovi očitala brošuri, češ da je tendenciozno potvorjeno napisana. Čim so bila doslej navedena zaslišanja opravljena, se je podala policija na lov za rokopisom. Dne 27. januarja 1925 je policijska direkcija v Ljubljani poročala policijskemu komisariatu v Mariboru (kamor je poslala zapisnike zaslišanj Peterkoviča, Štuklja in Kermavnerja), da je pri vseh treh, kot tudi v lokalni konzorciji in uredništvu »Delavsko-kmetskega lista« izvršila hišne preiskave, ki da so ostale brezuspešne in da se je edino pri Dušanu Kermavnerju našlo majhen del stenografskega zapisnika s celjske razprave. Isto poročilo policijske direkcije vsebuje tudi podatek, da se je Franc Klopčič 14. januarja 1925 preselil iz Ljubljane domov v Zagorje in da je tamkajšnja orožniška postaja naprošena, da izvrši pri njem hišno preiskavo.²²

Seveda, policija se je podala po sledi, ki jo je nakazal Albin Hrovatin v svoji izjavi, ko je povedal, da je po dovršenem delu stavka rokopis odnesel »neki« Franc Klopčič... S tem v zvezi je nato 28. januarja 1925 orožniška postaja v Zagorju poročala policijskemu komisariatu v Mariboru,²³ da so orožniki 24. januarja 1925 izvršili pri Francu Klopčiču hišno preiskavo, da bi našli brošuro »Prvi junij« ter rokopis in stenografski zapisnik te brošure, da pa je bila preiskava brezuspešna. Franc Klopčič je, kot pravi poročilo, izjavil, da je sicer odnesel po zaključenem tiskanju rokopis iz Ljudske tiskarne v Mariboru, da pa ga je odnesel v Ljubljano na uredništvo »Delavsko-kmetskega lista« in ga tam pustil na mizi, ne da bi ga bil komu izročil.

Ljubljana 11./6.1924.

Vsena Kraj.Odb. N D S J oz. »Rdeče pomoči« v Sloveniji.

D r a g i   k o l e g i !

Radi strešnega zločina, ki ga je nad trboveljskimi rudarji zagrešila 1. junija Orjuna, imamo celo vrsto novih žrtev kapitalističnega razrednega nasilja. Po sedanjem stanju se nahaja v ječi 20 sodrugov, v bolnici 5 in 6 je mrtvih. Oč teh sodrugov je oženjenih okoli 10. Tako so nastala za »Rdečo pomoč« nenadna nova velika bremena, ker moramo podpirati za več časa okoli 50 oseb.

Zato se tem potem obračamo na vse zavedne sodruge širom Slovenije z nujno prošnjo, da žrtvujejo svoj dar za trboveljske žrtve.

Prilagamo 3 nab.pola.

Nabrani denar in pole pošljite čimprej, ker je »Rdeča pomoč« brez denarnih sredstev, a žrtev, ki potrebujejo naše nujne pomoči, je tako veliko.

Radi točnega poslovanja pošljite nabrani denar na tajnika PORP (Ivan Bukovnik, Kopitarjeva 6 - Ljubljana).

Z delavskimi pozdravi

Eno najzgodnejših poročil Rdeče pomoči Slovenije, v zvezi s trboveljskimi dogodki. Okrožnica iz sodnega spisa Ivan Štrnad in tovariši. Okrožno sodišče Maribor, Arhiv CK ZKS

Piko na i je policiji v njenem brezuspešnem iskanju rokopisa postavil 30. januarja 1925 Dušan Kermavner, ko se je nepovabljen zglasil na policiji v Ljubljani in dal na zapisnik sledečo izjavo:²⁴ »Ker se čutim kot pisec brošure ‚Prvi junij‘ moralno prizadetega po trditvi policijskega komisariata v Mariboru v njegovem tozadavnem odloku, da so v brošuri tendenciozno izpuščeni zelo važni podatki, trdim, da to ne odgovarja resnici. Poznejše spremembe na mojem rokopisu, oziroma

okrajšave so tako malenkostne in upravičene, da bi jih sam ob pregledu rokopisa napravil. Rokopis ni v mojih rokah. Kdo ga hrani, ne morem povedati.«

Dr. Dušan Kermavner je štiri desetletja po tem dogajanju v svojem uvodu k drugi izdaji »Prvega junija« napisal sledeči komentar: Policija je očitno imela ukaz, naj vsekakor najde stenograme celjske razprave — te mi je odnesla, kolikor jih že nisem zavrzel, ker niso bili več potrebni — in pa rokopis knjige »Prvi junij«, ki ga je mariborska Ljudska tiskarna s krtačnimi odtisi deloma vrnila uredništvu »Delavsko-kmetskega lista« in sem ga ob policijski preiskavi že imel v primernem skrivališču (ohranil sem ga do dandanes). Oblast je računala, da bo vse nevarnosti tega zapisnika konec, če dobi v roke tudi še njegov zapis in rokopis. Dobro se spominjam informacije, ki je zbujala v vseh nas gnev nad vodstvom Ljudske tiskarne, da je namreč dalo natisniti in broširati prve štiri »dolžnostne izvode« ter jih poslalo cenzurnemu oblastvu (nemara mu je tako naročil policijski komisariat), ne da bi bilo nadaljevalo s tiskanjem (denar, ki ga je tiskarna zahtevala in dobila vnaprej, je nekako pokrival ravno stroške stavljenja, ne pa tudi papirja), ko je policija prišla z zaplenitvenim odlokom, ji tam ni bilo treba pobirati in odnašati nobenega potiskanega papirja, ampak se je brž spravila nad stavek in ga razdrila. — Od štirih izvodov knjižice je enega dobil dr. Henrik Tuma, ko je sestavljal ugovor proti zaplembi na mariborsko okrožno sodišče; pri njem smo si ga ogledali in pri njem nam je bil tudi še pozneje na razpolago.

K temu komentarju dr. Dušana Kermavnerja pa so vendar potrebna še nekatera pojasnila. Ob doslej citiranih dokumentih je v glavnem mogoče razpoznati vse važnejše okoliščine, ki so spremljale tisk knjige »Prvi junij«, med drugim tudi pritisk, ki ga je izvajala oblast nad tiskarno, ki se je v Sloveniji sploh upala lotiti natisa za tedaj tako kočljive zadeve. V dopolnilo dosedanjega pa bom spregovoril še o nekaterih dejstvih. Navsezadnje je bila v Mariboru, podobno kot v Ljubljani, še vedno pričujoča orjunaška grožnja. Mariborčanom je bilo še živo v spominu, kako so v noči od 10. na 11. februar 1923 »orjunaši« vdrli, oboroženi s samokresi, v Cirilovo tiskarno, tam razbili tiskarske stroje in razrezali gonilne jermene.²⁵ Časovno bližje dogajanju okrog tiska knjige »Prvi junij« pa so bile občinske volitve 21. septembra 1924 v Mariboru. Meščanske stranke so se tedaj združile v slovenskem nacionalnem bloku, da so lahko vrgle socialistično »vlado« na občini, privržence delavskega gibanja pa so tedaj potisnili v opozicijo. Meščanstvo je v veliki meri socialiste (in komuniste) takrat žigosalo vsaj kot »anacionalne«, če že ne kot protinarnodne elemente. Značilno za vzdušje tistega časa je tudi dejstvo, da so zvečer, po končanih občinskih volitvah mariborski »Orjunaši« ali »Orjunci«, kakor so jih tudi imenovali, na čelu s prof. Kendo nasilno vdrli v občinsko pisarno socialističnega župana, učitelja Grčarja, na magistratu in demonstrativno, pod vtisom zmage nacionalnega bloka, kljub protestom župana Grčarja, ki je to smatral kot izzivanje, izobesili jugoslovansko zastavo.²⁶ Iz zaslišanj, ki jih je opravila policija takoj po zaplembi knjige »Prvi junij« je bilo nedvoumno razvidno, da je iniciator knjige dejansko bila slovenska Rdeča pomoč, ki je v tem času večkrat tudi v javnosti nastopala in razglašala cilje svojega humanitarnega delovanja, vendar pa bila oblasti trn v očeh in je že pred tiskom knjige »Prvi junij« in še bolj po njeni zaplembi ostro nastopila proti njej. Tako so bili 5. decembra 1924 pred okrožnim sodiščem v Mariboru obsojeni po členu 1 zakona o zaščiti države in členu 2 z uporabo paragrafa 61 srbskega kazenskega zakonika zaradi organiziranja Rdeče pomoči in akcij v »Rdečem tednu« Ivan Pšeničnik, Jakob Auguštin, Henrik Veingerl in Anton Lekš vsak na šest mesecev zapora. Razsodbo je pozneje tudi potrdil stol sedmerice.²⁷ Dne 1. februarja 1925 je bila zaradi članka, v katerem je pozivala volilce, naj glasujejo »proti-

militaristično« zaplenjena »Volksstimme«, tri dni pozneje je policijski komisariat v Mariboru ustavil izhajanje klerikalne Straže, ki se je potem 18. februarja 1925 pojavila pod spremenjenim imenom »Naša Straža«. Po 59 letih izhajanja je 4. februarja 1925 ustavljen tudi klerikalni tednik »Slovenski gospodar«, ki pa je čez štirinajst dni smel zopet iziti. In končno se je vsem tem naštetim okoliščinam, ki so v tedanji zagatni politični situaciji vsaj posredno botrovale zaplembi knjige »Prvi junij«, pridružila še ena, ki se je tudi neposredno povezovala z usodo knjige »Prvi junij«.

Neodvisna delavska stranka Jugoslavije je v Mariboru imela do razpusta 12. julija 1924 svoj sedež v gostilni »Pri zlati hruški«, v tedanji Frankopanovi ulici. Tukaj je bilo pozneje tudi organizacijsko središče Delavsko-kmetkega republikanskega bloka in v tej gostilni je v drugi polovici decembra 1924 bil na širšem sestanku osnovan mariborski volilni odbor DKRB za parlamentarne volitve. Na listi, katere nosilec je bil Ivan Makuc iz Ljubljane, je za Maribor kandidiral Ignac Teršek, volilni odbor pa so poleg njega sestavljali še Ciril Razboršek, Štefan Matjašič in Dragotin Magdič, morda tudi Andrej Čanžek, ki pa je sicer svoje članstvo v tem odboru na zaslišanju pred policijo zanikal.²⁸ Nekdanji voditelji NDSJ, zdaj člani volilnega odbora DKRB so namreč bili deležni posebne pozornosti policije, ko so se dne 17. januarja 1925 v Mariboru pojavili volilni plakati DKRB, na katerih je bila ponekod tako nesporno prelepljena glava prepovedane Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, da je policija smatrala to kot propagando zanjo. Še istega dne, ko so bili plakati nalepljeni, je bil zaslišan Ignac Teršek in pri njem doma je tudi prišlo do hišne preiskave, hkrati pa je policija tudi prebrskala omaro v gostilni »Pri zlati hruški«, kjer je DKRB hranil svoje listine.²⁹ Policija se je podala tudi na dom Dragotina Magdiča, a hišne preiskave tam ni mogla opraviti, ker ga ni bilo doma. Pač pa je istega dne policijski komisariat v Mariboru prijavil Ignaca Terška in druge državnemu pravdnictvu v Mariboru za zločin po točki 2 člena 1 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi. V prijavi so bili našteti Teršek, Razboršek, Matjašič, Čanžek, Magdič in Makuc. O Magdiču ovadba vsebuje formulacijo, da je »znani organizator komunistične omladine, ki je že skoraj celo leto brezposeln, se ne briga, da bi si našel dela in ne more dokazati, od kje in koga dobiva sredstva za vzdrževanje in za razna agitatorična potovanja po mariborski oblasti«.

Dne 30. januarja 1925, torej na isti dan, ko je Dušan Kermavner na policiji v Ljubljani podal svojo protestno izjavo glede očitka, da je stenografski zapisnik o celjski razpravi falzificiran, je na okrožnem sodišču v Mariboru bil zaslišan Dragotin Magdič v zvezi s plakati DKRB, pa tudi v zvezi z rokopisom za knjigo »Prvi junij«.³⁰ Priznal je, da je bil prej član NDSJ, dokler ni bila razpuščena in da je po razpisu volitev prejel od DKRB poziv, podpisan od Ivana Makuca, da se udeleži volilne konference v Celju, pa da je potem na tej konferenci bil navzoč in da so na njej postavili kandidatno listo. »Svojo posebno listo poleg obeh socialističnih smo postavili radi tega« — je izjavil Magdič — »ker smo smatrali, da obe skupini ne zastopata zadostno koristi proletariata«. Magdič je kot obdolženec priznaval, da je agitiral za DKRB, vendar je odločno zavračal očitek, da je to počenjal v komunističnem duhu. Na koncu zaslišanja pa je Magdič podal še izjavo v zvezi z rokopisom knjige »Prvi junij«: »Priznam, da sem prinesel v tiskarno manuskript brošure Prvi junij, ki mi ga je poslalo uredništvo lista Delavsko-kmetki list, da ga izročim v tisk. Vsebina mi ni bila znana.«

Zadeva z lepaki DKRB v Mariboru se je razpletla 21. februarja 1925, ko je bil sodni postopek proti Ignacu Teršku in ostalim ustavljen.³¹ Volitve so bile mimo, politično ozračje v Mariboru se je nekoliko ohladilo. Ne gre pa prezreti, da je

dosegel sodni postopek svoj višek prav v dneh, ko je prišlo do zaplembe knjige »Prvi junij« in da je bil vpleten tudi Dragotin Magdič, dejansko, kot smo videli, v policijskih kartotekah zaznamovan kot zelo agilen komunist.

Dne 3. februarja 1925 je konzorcij »Delavsko-kmetskega lista« v Ljubljani po svojem pravnem zastopniku — to je bil dr. Henrik Tuma — vložil ugovor proti odločbi okrožnega sodišča v Mariboru.³² Ugovor predvsem izpodbija trditev »razsodila« okrožnega sodišča v Mariboru, da so tendenciozno izpuščeni zelo važni podatki razprave, da se z izpustitvijo povečujejo od okrožnega sodišča v Celju zaradi »zločina po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi obsojene osebe in da se tem potem še širi komunistične ideje«. »Kateri podatki so bili izpuščeni nalašč?« sprašuje predlagatelj ugovora in potem razglablja o tem, ali takšni, ki obsojence ponižujejo? Na to vprašanje pa predlagatelj tudi odgovarja: »Le za nekatere obtožence se je sprejelo dokazano, da so bili pri spopadu z orjunaši na licu mesta in se je zanje uporabil zakon o zaščiti. Te okoliščine, ki dotične obsojence po mnenju kr. Komisarijata pred svetom ponižujejo, so pa točno zapisane.« Na koncu ugovora predlagatelj poziva okrožno sodišče v Mariboru, da naj na javni razpravi zaplembo knjige razveljavi.

Dne 11. marca 1925 je okrožno sodišče v Mariboru ponovno odločalo o usodi knjige »Prvi junij«.³³ Kot prvič je tudi zdaj sodnik Sterger kot predsednik vodil razpravo, navzoč pa je tudi dr. Henrik Tuma, odvetnik v Ljubljani kot zastopnik »ugovornika«. Državni pravdnik je ponovil svoj predlog o zaplembi, predlagal pa je tudi, da se na razpravi prečita izjava sodnika Valentina Levičnika. Nato se je dr. Tuma uprl predlogu državnega pravdnika, da bi se kot dokazilo krivde prečitala izjava Valentina Levičnika in je predlagal, da naj se po prečitaniu zapisnika o dotični glavni razpravi dožene, v kolikor je inkriminirana brošura v nasprotju s potekom glavne razprave v kazenski zadevi Vr. VIII 492/24 (celjskega procesa). Na koncu je državni pravdnik predlagal osebno zaslišanje priče Valentina Levičnika, čemur se potem dr. Tuma ni protivil.

Po tajnem glasovanju je predsednik razglasil sklep, da se razprava preloži za nedoločen čas. Valentin Levičnik naj bi prišel na sejo šele potem, ko bo stol sedmerice v Zagrebu končno veljavno razsodil v celjskem procesu.

»Delavsko-kmetski list«, ki je v svoji številki 12 prinesel poročilo o tej razpravi, je v bistvu povzel njen potek, na koncu pa pristavil: »Ta stvar bo postala še jako zanimiva in bo razkrila, s kakšnimi sredstvi se pod P. P.³⁴ režimom duši svoboda tiska.«

Četudi je bila razprava na okrožnem sodišču v Mariboru odložena za nedoločen čas, je zadeva tekla naprej. Že naslednji dan, 12. marca 1925 je policijski komisariat v Mariboru poslal državnemu pravdniku v Mariboru zapisnike zaslišanj s Francem Peterkovičem, Dušanom Kermavnerjem in Cirilom Štukljem v Ljubljani kot tudi dopis orožniške postaje v Zagorju (28. januarja 1925) in zapisnik z Dušanom Kermavnerjem od 30. januarja 1925.³⁵ Temu gradivu je vodja policijskega komisariata v Mariboru, policijski nadsvetnik Kerševan priložil tudi pri Dušanu Kermavnerju zaplenjeni del stenograma (50 listov četrтинke pole) in dopis policijske direkcije v Ljubljani policijskemu komisariatu v Mariboru 27. januarja 1925. Dne 17. marca 1925 je nato državni pravdnik Graselli odredil odstop tega gradiva okrožnemu sodišču v Mariboru, in to s posebnim napotkom, da naj na podlagi priloženega stenograma sodni svetnik Valentin Levičnik, ki da bo zaslišan kot priča, ugotovi (eventualna) neskladja med besedilom zapisnika glavne razprave celjskega procesa in izdano knjigo »Prvi junij«.³⁶ Dne 19. marca 1925 je celotni spis (Pr VIII 18/25)

Potrodilo

K 110. ST, 3 70/21

in
z materin se potrjuje, da je organizacija
zveze obč. delavcev in delavk na Slovenijo
v Ljubljani imela prihodek 500.000 din. (petstotolinarij), koleci pomoči na stružine
in na ročnikov, ki se nahajajo v jaci.

Ljubljana, dne 5. avgusta 1924.

Sprejel št. 111. 1924
fabrika din (500.000.)
Jovan

Jurecijan Ry
L. v. zapisnik

Dokument, ki izpričuje solidarnost slovenskega proletariata z žrtvami trboveljskega spopada. Iz sodnega spisa Pr. 11 370/25. Deželno sodišče v Ljubljani, Arhiv CK ZKS

o zaplembi knjige »Prvi junij« odposlan v Celje.³⁷ V spremnem dopisu so v Mariboru napisali, da bi morda po zaslišanju priče Valentina Levičnika bilo umestno ob uporabi brošure in ostankov stenograma odrediti tudi zaslihanje Dušana Kermavnerja kot priče potom deželnega sodišča v Ljubljani.

Dne 22. aprila 1925 je okrožno sodišče v Celju zaslišalo sodnika Valentina Levičnika.³⁸ Ta je v glavnem ponovil trditve, ki jih je zapisal v svoji izjavi 22. januarja 1925, opremil pa jih je z nekaterimi podrobnostmi. Tako je naštel, da so bili pred čitanjem obtožnice na razpravi obtoženci zaslišani glede svojih osebnih podatkov, ki jih v brošuri ni, da se je pri enem od obtožencev omenila »peterooglata zvezda« (»Proletarci vsega sveta, združite se«), kar da ni omenjeno v brošuri. Nadalje je naštel, da je prečital pri razpravi lokalni ogled, celotne izpovedbe prič itd., medtem ko so v brošuri o tem samo odlomki ali izvlečki, da je izpuščena izjava Andreja Pikona in da brošura v celoti ne ustreza celotni razpravi.

Nadalje se je Levičnik spotaknil nad tem, da so bili nekateri »markantni« stavki obtožnice debelo tiskani, da so pri nekaterih pričah v oklepajih opazke glede »orjunašev«, posebej pa ga je zbudlo, da je bila pri predlogu državnega pravdnika, da razširi obtožbo proti Miletu Klopčiču po § 104 s. k. z. opazka »videli smo vsi«. Motila ga je tudi »peterooglata« zvezda na platnicah.

Vse kar je Valentin Levičnik naštel v zaslišanju so dejansko bile povsem brezpomembne drobtine v velikem, prek 100 (dejansko 136) strani obsegajočem delu. Na teh brezpomembnostih je zgradil svojo tezo o tendencioznosti knjige in o njeni propagandni vlogi.

Glede Kermavnerjevega stenograma pa je povedal, da ga ne more brati, ker slovenske stenografije ne obvlada.

Dne 23. aprila 1925 je spis iz Celja prispel v Ljubljano na deželno sodišče.³⁹ Tukaj so 28. aprila zaslišali Dušana Kermavnerja⁴⁰ in naslednji dan vrnilo spis okrožnemu sodišču v Mariboru⁴¹. Kermavner je pred sodnikom dr. Kresnikom ponovil vse dozdej podane izjave, potrdil, da je zaseženi del stenograma res njegov in ponovno odločno zavrnil obdolžitev, da bi bili v knjigi »Prvi junij« izpuščeni važni podatki.

V naslednjih mesecih je prišlo do dopisovanja med okrožnim sodiščem v Mariboru, državnim pravdnštvom v Mariboru, okrožnim sodiščem v Celju in deželnim sodiščem v Ljubljani. Državno pravdnštvo v Mariboru je namreč pritiskalo, da bi se razprava o zaplembi knjige »Prvi junij« čim prej nadaljevala, zadeva pa se dejansko ni mogla premakniti z mrtve točke dokler stol sedmerice v Zagrebu ni potrdil sodbe na celjskem procesu. Naposled je bilo dne 14. februarja tako daleč, da je okrožno sodišče v Mariboru poslalo dopis državnemu pravdnštvu v Mariboru, če naj pokliče tudi na razpravo v Maribor Dušana Kermavnerja ali pa izvedenca za slovensko stenografijo. V odgovoru 15. 2. 1926 je državni pravdnik Graselli predlagal, da naj sodišče vabi na razpravo kot pričó Valentina Levičnika in izvedenca za slovensko stenografijo, prihoda Dušana Kermavnerja pa ni zahteval.⁴²

Nato je okrožno sodišče v Mariboru 27. februarja 1926 izdalo odredbo o obravnavi (seji) 10. marca 1926.⁴³ V vmesnem času pa se je v Ljubljani in v Mariboru zvrstilo nekaj dogodkov, ki jih kaže vsaj bežno omeniti.

Dne 7. marca 1925 je policijska direkcija v Ljubljani vložila pri državnem pravdnštvu v Ljubljani ovadbo proti Francu Peterkoviču, Mici Fain in Pavli Kastrin, ki so bili v tistem času najvidnejši organizatorji Rdeče pomoči v Sloveniji.⁴⁴ Iz zaseženega gradiva je policija razbrala, da je organizacija Rdeče pomoči v tem času pognala že krepke korenine v raznih krajih Slovenije (Trbovlje, Trzič, Zalog, Jesenice, Črna, Hrastnik, Guštanj, Zagorje, Ruše in seveda tudi Maribor). V Ljubljani je med drugim preiskava zajela tudi Dušana Kermavnerja in Stanislava Kraševca.⁴⁵ Nato se je razširila v Maribor, kjer so prišli v preiskavo organizatorji Rdeče pomoči, ki so bili že obsojeni 5. decembra 1924, ob njih pa je preiskava zajela še celo vrsto sodelavcev Rdeče pomoči, predvsem iz Maribora, Ruš in Guštanja (Raven). Dne 8. maja 1925 je policijski komisariat v Mariboru poročal okrožnemu sodišču v Mariboru o uspehah preiskave v zvezi z delovanjem Rdeče pomoči.⁴⁶ Spis s tem v zvezi je opremljen z izčrpno študijo o delovanju Mednarodne Rdeče pomoči, med drugim se poslužuje podatkov iz glasila kominterne »Internationale Pressekorrespondenz« (znano tudi pod imenom »Inprekor«, op. F. F.). Razprto in posebno poudarjeno navaja odlomke iz članka omenjenega glasila 2. avgusta 1924 o Mednarodni Rdeči pomoči, med drugim tudi stavek: »Die J. R. H. als eine revolutionäre Hilfsorganisation mobilisiert die Arbeiter und Bauern zur Unterstützung der Kämpfer der Arbeiterklasse, der Opfer der bürgerlichen Gerechtigkeit«. (Mednarodna organizacija Rdeče pomoči kot revolucionarna pomožna organizacija mobilizira delavce in kmete v podporo boju delavskega razreda.) Na tem in njemu podobnih citatih je zgrajena celotna študija mariborskega policijskega komisariata, humanitarni značaj organizacije mednarodne solidarnosti je zabrisan, v ostrem, protikomunističnem tonu je formulirana policijska ocena gibanja... »namen ima podpirati vse prevratne, revolucionarne elemente in njih družine, za slučaj, da so zaprti, katere smatra kot žrtve buržoazijske pravice«. In še dodatna ugotovitev mariborskega policijskega komisariata: »Avstrijska republika je prepovedala delovanje J. R. H.,⁴⁷ pri nas se zasleduje nje delovanje kot širjenje komunizma in po zakonu o zaščiti javnega reda

in miru v državi je prepovedano nje delovanje, vsled česar deluje v zadnjem času tajno — ilegalno.« Čeprav se je v Mariboru 3. oktobra 1925 preiskava proti Ivanu Strnadu, Juriju Medvedu, Ivanu Pšeničniku, Cirilu Razboršku, Jožefu Zupanu, Antonu Peperku, Valentinu Imenšku, Ignacu Teršku, Francu Mežnarju, Francu Klojčniku in Jakobu Auguštinu končala z ugotovitvijo državnega pravdnštva, »da nima povoda za nadaljnje preganjanje«, je obširna preiskava proti sodelavcem Rdeče pomoči (ki tudi v Ljubljani ni pripeljala do obsodbe) vendar značilna okoliščina v sprepletu dogodkov, ki vplivajo tudi na usodo zaplembe knjige »Prvi junij«, navsezadnje natisnjene prav na iniciativo tako preganjane in obsodbi podvržene Rdeče pomoči.

Policija pač v vseh svojih preiskavah venomer stika za komunizmom, v boju proletariata proti fašizmu in v skupnem nastopu delavcev in kmetov (DKRB) vidi zgolj prevratniške tendence in čuti delovanje partijske organizacije, ki se je dejansko razvejala v tistem času na mariborskem območju s tremi čvrstimi središči v Mariboru, Guštanju (Ravnah) in Rušah. Če k temu dodamo še občutljivo izpostavljenost mariborskega obmejnega položaja, si lahko predstavljamo, da so bile možnosti, da bi okrožno sodišče v Mariboru dvignilo zaplembo knjige »Prvi junij« dokaj omejene. Tudi izzivanj Orjune v Mariboru še zdaleka ni bilo konec, 6. septembra 1925 so »Orjunaši« napadli telovadce »Svobod« iz Maribora in Studencev na kolodvoru na Studencih,⁴⁸ 1. decembra 1925 je vdrla Orjuna v Mariboru v prostore tovarne Durjava in v prostore podjetja Kristal, ker se je v obeh podjetjih kljub državnemu prazniku delalo.⁴⁹ In nadaljnji usodi knjige »Prvi junij« je najbrž botrovalo tudi dejstvo, da je sreski poglavar v Kočevju z odločbo z dne 22. aprila 1926 odredil prepoved izhajanja »Delavsko-kmetskega lista«, dva dni pozneje pa je policija preiskala uredništvo in upravo »Delavsko-kmetskega lista« v Delavskem domu na Turjaškem trgu, zatem pa aretirala urednika Alberta Hlebca in upravnika Franja Peterkoviča.⁵⁰

Tako je naposled 10. marca 1926 prišlo do razprave,⁵¹ ki je bila skoraj natančno leto dni prej (11. marca 1925) odložena za nedoločen čas. Okrožno kot tiskovno sodišče v Mariboru je, kot doslej na dveh obravnavah, zasedalo pod predsedstvom sodnika Stergerja, medtem ko je pri sodniški dvojici prišlo do spremembe. Medtem ko sta bila prvič in drugič navzoča sodnika Guzelj in Lenart, je tokrat Lenarta zamenjal dr. Tombak. Medtem ko iz ohranjenih sodnih spisov ni razvidno, kdo je bil prvič zapisnikar, beremo, da je to bil drugič Sever, a na tej tretji razpravi dr. Grmovšek. Državnega pravdnika je zastopal prvič dr. Jančič, drugič in tretjič pa dr. Hojnik. Na drugem in tretjem zasedanju je bil navzoč kot zastopnik pritožitelja (»ugovornika«) dr. Henrik Tuma. Po opravljenih formalnostih je dr. Tuma takoj postavil predlog, da naj Valentin Levičnik precizira, kateri važni razpravni podatki so v brošuri izpuščeni, »da je tako bil podan dejanski stan čl. 1 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi«. Valentin Levičnik je nato v glavnem ponovil trditve, ki jih je dal na zapisnik že pred okrožnim sodiščem v Celju, podrobneje pa se je zopet ustavil ob ugotovitvi, češ da ni v brošuri izpovedi priče Pikona, »ki je povedal, da mu je en delavec pravil, da je videl, kako je rudar Fakin streljal«. Svojo celjsko izjavo je tudi tokrat dopolnil s podatkom, da pri izjavi Engelberta Weinbergerja manjka omemba »peterooglate zvezde«. Po Levičnikovem mnenju je bilo neumestno, da se nepopolno brošuro v času, ko so bila tla vroča, spravi v javnost, pristavil je pa, da je čital v »Orjuni« poročila o glavni razpravi, »ki so bila tudi zavita«. Nato je nastopil državni pravdnik, o njegovih izvajanjih pa je zapisnikar zabeležil sledeče: »Državni pravdnik ponavlja svoj predlog in poudarja, da že naslov brošure ‚Prvi junij‘ in peterooglate zvezda kažeta na tendenčnost

brošure, in da dalje mnenje izdajateljjev, da se nevažna fakta kot nepotrebna lahko izpuste, ni nikak objektivni kriterij, ampak le nekaj individualnega in je, kar je enemu nebitveno, drugemu važno. Z izpustitvijo važnih podatkov se podaje skrivljena slika sodne razprave, kar naj neposredno napravlja vtis nezakonite, krivične sodbe, posredno pa povečuje obsojence kot žrtve, ki večinoma odkrito priznavajo svoje komunistično prepričanje. Ker je tendenca, da se na ta način povečuje komunizem, očita, predlaga, da se naj spodbijano razsodilo po zavrnitvi ugovora potrdi in ugovornika obsodi v plačilo stroškov ugovornega postopanja.«

Državnega tožilca je dr. Henrik Tuma kot zastopnik pritožitelja zavrnil sledeče: »Zastopnik ugovornika izvaja temu nasprotno... in poudarja, da so se izpustili le nekateri popolnoma nebitveni podatki in se torej ne more podajati skrivljena slika razprave in povečevati obsojencev radi komunizma, ko so bili večinoma oproščeni obtoženega hudodelstva po čl. 1 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi. — Ugovornik predlaga, da se ugovoru ugodi in da se spodbijano razsodilo z dne 25. 1. 1925 razveljavi.«

Sodišče pa ni bilo dr. Tumovega mnenja in je ugovor zavrnilo. Tako piše v zapisniku: »Zavrnitev ugovora se opira na razloge tuk. razsodila z dne 25. 1. 1925, opr. št. Pr VIII 18/25 — 2, katerim se doda, da se baš iz tega, da brošura okrajšuje oz. izpušča izpovedbe prič, lokalni ogled, generalije obtožencev ter napravlja razne pripombe in dostavke (str. 95, 121, 122 itd.), na drugi strani pa natančno prinaša govor dr. Tume, ki razpravlja o komunizmu, in vsebuje tudi vse organizacijsko gradivo Zveze delavske mladine Jugoslavije, ki sama pravi o sebi, da posega skupno z Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije kot politična organizacija v politično življenje, in dalje iz tega, da ima brošura na ovitku naslov: Prvi junij in komunistično zvezdo ter rudeče črtano polje, kaže tendenco izdajateljjev, ne podati objektivne slike sodne razprave, ampak potom skrivljene slike vzbuditi vtis krivične sodbe in pokazati obtožence, ki večinoma odkrito priznavajo svoje komunistično prepričanje, kot žrtve za komunistične ideje ter jih posredno s tem povečevati. Ni namreč resnična trditev ugovornika, da je razsodilo samo s seboj v nasprotju, ko očita ljudem, ki so pravomočno oproščeni obtožbe, še vedno isti zločin, radi katerega so bili obtoženi, pa oproščeni, ko izhaja iz spisov Vr VIII 492/24, okroč. sodišča v Celju, da je ja pet obtožencev bilo obsojenih radi hudodelstva po čl. 1 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi.

Brošura je torej z ozirom na točno zabeležbo vsega onega, kar ima komunistično tendenco, le pretveza, pod krinko stenografskega zapisnika propagirati komunizem in širiti komunistične ideje. Ugovor se je moral torej kot neutemeljen odbiti.« K temu je dr. Henrik Tuma najavil pritožbo na višje deželno sodišče v Ljubljani.

Že 3. aprila 1926 je dr. Henrik Tuma dejansko za konzorcij »Delavsko-kmetskega lista« okrožnemu sodišču v Mariboru predložil pritožbo, ki naj bi jo reševalo višje deželno sodišče v Ljubljani.⁵² Ker je sodišče doslej iskalo osnovni razlog za zaplembo knjige predvsem na ugotovitvi, da so izpuščeni važni podatki razprave in je le en del spisa stenografski zapisnik, se je dr. Tuma poslužil iste osnove v svoji pritožbi. Na to osnovo je navezal in postavil vprašanje, kako neki se lahko z izpuščanjem podatkov glorificira obtožence in propagira komunizem.

Na začetek osrednjega dela svoje pritožbe je dr. Tuma najprej postavil seznam opuščanj in pregreškov proti besedilu razprave, kakor jih je formulirala razprava 10. marca 1926: opuščanje izpovedi prič, lokalnega ogleda, generalij obtožencev, pa grajo zaradi natančnega priobčevanja zagovora dr. H. Tume, organizacijskega gradiva Zveze delavske mladine Jugoslavije in NDSJ in posebno grajo zaradi naslova »Prvi junij«, zaradi peterokrake zvezde in zaradi rdeče črtanega polja na ovitku.

Glasom kazenskih spisov okrožnega sodišča v Celju opr.št. Vr VII 492/24 je bila glavna razprava zoper Franceta Kokalja in druge javna: Ponatisek dogodkov in vsebine glavne razprave glede na določbo čl.VII. zak.z dne 17.12.1862 , št.8 drž.zak. iz leta 1863 ni kaznjiv. Katere podatke glavne razprave je izpustila tiskovina, izpodbijano razsodilo sploh ne ugotavlja. Čl. 1 točka 1, zakona z dne 2.8.1921 Ur.l.št.249, pa zahteva za učin tega hudodelstva pozitivna dejanja in se smiselno ne more trditi, da tiskovina širi komunistično propagando s tem, kar je zamolčala od podatkov glavne razprave. Priča Dušan Kermavner je tudi pojasnil namen te tiskovine in Franjo Peterkovič celo, da je bil rokopis predložen v cenzuro. Pisec tiskovine se tedaj niti zavedati ni mogel, da širi s to tiskovino komunistično propagando, ker je bila glavna razprava javna in za vsacega pristopna v mejah § 228 kpr. Ker inkriminirana tiskovina tedaj ne ustanavlja dejanskega stanu čl.1 ,št.1 , zgoraj navedenega zakona, se je sklenilo, kakor zgoraj navedeno.

Višje deželno sodišče v Ljubljani,

odd.III.dne 21.aprila 1926.

Dr. Babnik.

Četerevek je točen.
Vaš oboževalca

Odlomek dokumenta o razveljavljenju prepovedi knjige »Prvi junij«. Pr. VIII 18/25—22. Deželno sodišče v Ljubljani, Arhiv Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru

Teh šest točk je zdaj tudi dr. Tuma povzdignil na svoj ščit. Z izhodiščne točke očitanih pomanjkljivosti se je podal v napad. Pri tem je izrabil špranjo, ki jo je odprl Valentin Levičnik sam, ko je zatrjeval v svojem pričevanju 10. marca 1926, »češ da je bilo neumestno, da se nepopolno brošuro v času, ko so bila tla vroča, spravi v javnost«, ali z drugimi besedami povedano, da bi objava knjige samo še bolj razdražila nacionalistične, seveda predvsem »orjunaške« kroge.

»Pritožitelj je pri razpravi pojasnil postanek brošure s tem« — piše v pritožbi dr. Tuma — »da je glasilo Orjuna poročalo o predmetni kazenski razpravi na najtendencijoznejši način, ne tikajoč se morda razprave o zločinu po zakonu o zaščiti države, marveč le o krvavem dogodku dne 1. junija 1924 v Trbovljah samih, da opraviči umor oziroma uboj četrveru delavcev in premišljeni umor — justifikacijo delavca Fakina. Da se izpravi to poročilo, izdalo je delavstvo brošuro 1. junija. Tudi ta brošura ne brani obsojence radi zločina po zakonu o zaščiti države, marveč hoče podati verno sliko krvavih dogodkov dne 1. junija 1924 v Trbovljah. — V tem oziru je brošura res premalo točna, ker slika grozodejstev Orjunašev ni dovolj točno podana. Ako je bila kaka tendenca brošure, je bila edino le kazati neovirana zlodejstva Orjune, s tem pa, da so se skrajšale izpovedbe prič in opustilo opisati lokalni ogled, je brošura dejanski izgrešila svojo pot.«

Dr. Tuma je šel in medias res. Obtožiteljem je iztrgal orožje in ga obrnil proti njim samim. »Iz spisov sledi na škodo Orjune« — nadaljuje — »in na korist obtoženih delavcev 1) da se ni našlo po najskrbnejšem preiskanju na licu mesta ob in po dogodku 1. junija niti enega strelnega orodja ali gradiva pri delavcih, dočim so bili orjunaši oboroženi z revolverji, da je bil orjunaš Šlajpah zadet od zadaj v smeri povorke, torej ubit od orjunašev samih in da so domnevno bili ubiti vsi orjunaši od zmedenih strelav lastne čete, da je torej umor delavcev bil od orjunašev izvršen brez pravega vzroka 2) da so se orjunaši z orožjem v roki ponovno postavljali v bran orožnikom 3) da so orjunaši premišljeno in nemoteno od orožništva požigali Delavski dom 4) da je vodja Orjune inž. Marko Kranjec moral biti sokriv usode Fakina, ker je zatrdil orožniškemu poveljniku, ko je zahteval izročitev Fakina, da je isti utekel in to ravno takrat, ko sta ga dva orjunaša justificirala. — Teh okoliščin brošura ni dovolj razsvetlila. Iz teh okoliščin bi se bilo šele pokazalo mučeništvo obtožencev in neutemeljenost kazenske pravde proti njim. Ako se je vse to opustilo je gotovo, da brošura ni nameravala povzdigovati obtoženca, marveč je le — a precej površno reagirala na zavito poročilo v listu »Orjuna«. — Sem in tja izpuščeni osebni podatki obtožencev gotovo ne pomenijo nobene glorifikacije istih, kajti tudi točna generalia bi nikomur ne mogla škoditi na glas. — Točnost podanega zagovora in pred sodnim dvorom v javni razpravi — dasi po nepotrebnem — prečitanih organizacijskih spisov ne more biti inkriminirana, ker nima zveze z obtoženci in ker bi itak spisov sodni dvor ne bil dal čitati v javni razpravi, ako jih je smatral za opasne — Odlok policijskega oblastva sploh ne graja točnih podatkov, torej tudi ne ponatisnjevanja čitanega gradiva, ampak le opustitev važnih, četudi ne specificiranih podatkov. Opustitev pa se je izvršila edinole na škodo obtožencev in na korist — neobtoženih orjunašev.«

Tretji del dr. Tumovega dokazovanja odbija kot neresen vzrok za zaplembo naslov, petokrako zvezdo in rdeče polje ovitka, ugotavlja, da se stenografa Kermavnerja ni pritegnilo k razpravi, da bi pojasnil nagibe določenih izpustitev, da se na razpravi, kljub zahtevi, ni čitalo poročila »Orjune«. Pritožba pa se zaključuje z ugotovitvijo, da je izpodbijana sodba formalno zgrešena, ker presega predloge policijskega komisariata in državnega pravdnštva, ker grajane izpustitve niso važne za oceno dokaznega gradiva trboveljske pravde in ker ni bilo nikjer povedano, da bi se ne smelo objaviti točnih podatkov o spisih, čitanih pri javnih kazenskih razpravah — in zaradi tega prvotno tudi ni bilo zaplembe. Da bi pa bila knjiga kdaj zaplenjena samo zaradi spornega naslova, rdeče zvezde in rdeče barve na ovitku, bi bilo komaj verjetno.

Pravda okrog zaplembe knjige »Prvi junij« se je bližala koncu. Okrožno sodišče v Mariboru je višjemu deželnemu sodišču v Ljubljani 6. aprila 1926 odposlalo dr. Tumovo pritožbo z vsemi spisi⁵³ in višje deželno sodišče v Ljubljani je o zadevi razsodilo že 21. aprila 1926 in sklenilo: »Pritožbi se ugodí in se razveljavita razsodili z dne 10. 3. 1926 opr. št. Pr VIII 18/25 in z dne 25. 1. 1925 Pr VIII 18/25-2.«⁵⁴

Nad vse so zanimivi razlogi, ki so pripravili višje deželno sodišče v Ljubljani do tega, da je pritegnilo izvajanjem dr. Tume in ne okrožnega sodišča v Mariboru. »Glasom kazenskih spisov okrožnega sodišča v Celju opr. št. Vr VII 492/24 je bila glavna razprava zoper Franceta Kokalja in druge javna.« To je osnovna ugotovitev, na katero se potem opira nadaljnje naštevaje razlogov: »Ponatisek dogodkov in vsebine glavne razprave glede na določbe čl. VII. zak. z dne 17. 12. 1862, št. 8 drž. zak. iz leta 1863 ni kaznjiv. Katere podatke glavne razprave je izpustila tiskovina, izpodbijano razsodilo sploh ne ugotavlja. Čl. 1 točka 1, zakona z dne 2. 8. 1921

Ur. l. št. 249, pa zahteva za učin tega hudodelstva pozitivna dejanja in se smiselno ne more trditi, da tiskovina širi komunistično propagando s tem, kar je zamoščala od podatkov glavne razprave. Priča Dušan Kermavner je tudi pojasnil namen te tiskovine in Franjo Peterkovič celo, da je bil rokopis predložen v cenzuro. Pisec tiskovine se tedaj niti zavedati ni mogel, da širi s to tiskovino komunistično propagando, ker je bila glavna razprava javna in za vsacega pristopna v mejah § 228 kpr. Ker inkriminovana tiskovina tedaj ne ustanavlja dejanskega stanu čl. 1, št. 1, zgoraj navedenega zakona, se je sklenilo, kakor zgoraj navedeno. — Višje deželno sodišče v Ljubljani, odd. III. dne 21. aprila 1926. Dr. Babnik.«

Zdaj je vse tako preprosto: razprava v Celju je bila javna in gradivo o javni razpravi je dovoljeno objavljati! Vsa sumničenja so potisnjena ob stran, v somračnem političnem dnevu mariborskih razmer izvirajoča dlakocepna ozkost tokrat na deželnem sodišču v Ljubljani ni uspela. Seveda moramo pri tem upoštevati, da zadeve okrog Orjune niso bile več aktualne, vsaj ne v tem obsegu kot dve leti prej. Celotni politični položaj v državi je bil spremenjen, v Beogradu je Nikola Uzunović sestavil svojo drugo vlado, v kateri je sedel »samostojni« Pucelj, skupaj z radikali in radičevci, SLS in slovenski liberalci pa so bili v opoziciji. Nastopilo je obdobje pregrupiranja meščanskih strank.⁵⁵ Boj za razveljavitev zaplembe knjige »Prvi junij« je bil zaključen, toda njegov sad je bil pirova zmaga. Bilo je kakor v posmeh, 21. aprila je višje deželno sodišče v Ljubljani ugodilo pritožbi konzorcija »Delavsko-kmetškega lista«, naslednji dan pa je bil list ukinjen.

Kljub temu, da je bila zaplemba knjige »Prvi junij« razveljavljena, pa so bile možnosti za nov natis majhne. V slovenskem vodstvu partije kot tudi v Rdeči pomoči v Sloveniji je medtem prišlo do velikih sprememb. Pokrajinska konferenca KPJ za Slovenijo dne 13. februarja 1926 je sicer do neke mere razrešila krizno situacijo v odnosih do posameznih skupin v stranki,⁵⁶ toda to je že čas pred III. kongresom KPJ od 17. do 22. maja 1926 na Dunaju. Tudi v vodstvu Rdeče pomoči so spremembe, Peterkovič je že davno odpadel, od 1. marca pa do 1. oktobra 1925 ni bilo urejenega komiteja Rdeče pomoči v Sloveniji, njegovo delo pa je opravljal, kot poroča pokrajinski komite partije 15. februarja 1926,⁵⁷ Ciril Štukelj, ki je bil obenem v tem času sekretar partije. Šele po prihodu Ivana Vuka iz zapora v Beogradu je (po istem poročilu) v začetku oktobra pričel delovati tričlanski komite, ki pa je že 25. novembra 1925 demisioniral. Vse delo od takrat je slonelo na ramenih posameznikov.⁵⁷ S strani Rdeče pomoči ni bilo več nobene iniciative za natis »Prvega junija«.

Epilog dogajanju okrog zaplembe knjige »Prvi junij« je postavil dr. Dušan Kermavner kot zadnje poglavje na konec uvoda k natisu »Prvega junija« leta 1964 (in ponovni izdaji knjige letos). Odločba o dvigu zaplembe je bila v tistem času pri dr. Tumi in tu je prišla tudi Dušanu Kermavnerju v roke. Za zaključek naj nam dr. Kermavner sam o tem spregovori: »Dobil pa sem jo (razsodbo, op. F. F.) v roke od dr. Tume takrat in znova še v letu 1928, ko sem se vdrugo ukvarjal z načrtom, da bi knjigo ‚ponatisnili‘ s spredaj objavljeno rozsodbo o razveljavanju zaplembe, a nikakor nisem mogel dobiti od klerikalcev, ki so bili tedaj v vladi, veljavnih zagotovil, da se knjigi kljub njeni pravni neoporečnosti ne bo nič hudega zgodilo. Brez takšnega zagotovila pa mi ni bil na voljo za natis potreben kredit. Z nastopom odkrite diktature leta 1929 so bili vsi takšni načrti pokopani.«

borskega policijskega komisariata 19. julija 1924 državnemu pravdništvu v Mariboru, da je Magdič »nevaren komunistični kurir in propagator komunističnih idej«. V tistem času je bil Magdič vpleten tudi v preiskavo proti skupini organizatorjev NDSJ v Rušah pri Mariboru, ki so bili aretirani 18. junija 1924 (Sodni spisi Vr IX 694/24, Halinič Fehim in ostali, okrožno sodišče v Mariboru, arhiv CK ZKS).

¹⁸ Dne 26. novembra 1923 je zastopnik KPJ na Dunaju inž. Dragotin Gustinčič sporočil centralnemu komiteju Rdeče pomoči v Moskvi informacijo CK KPJ od 23. novembra 1923, da je v Jugoslaviji formiran centralni komite Rdeče pomoči za Jugoslavijo in da so njegovi člani Filip Filipović, Ivan Colović in Desanka Cvetković. (Arhiv radničkog pokreta, Beograd, CP 1923/13). Dne 8. julija 1924 poroča sekretar Rdeče pomoči za Slovenijo o položaju Rdeče pomoči v Sloveniji, da se je na pobudo CK Rdeče pomoči Jugoslavije sredi februarja 1924 konstituiral provincialni komite, ki je medtem vzpostavil osem lokalnih komitejev v najvažnejših proletarskih središčih Slovenije in da je bila na strankni konferenci 6. julija 1924 sklenjena reorganizacija RP v Sloveniji. (Arhiv radničkog pokreta, Beograd GP 1924/14). To so prvi glasovi in organizaciji Rdeče pomoči v Jugoslaviji in v Sloveniji. Po trboveljskih dogodkih se je slovenska Rdeča pomoč živahno angažirala pri obveščanju javnosti in pri zbiranju pomoči za žrtve fašističnega nasilja in njihove družine. Prvo poročilo s tem v zvezi je v arhivu jugoslovanske Rdeče pomoči (v ARP) datirano 8. junija 1924, dopis, poslan iz Beograda »sodruhu Bucku«, ki vsebuje prve podatke o dogodkih v Trbovljah. (ARP — CP 1924/II). Dne 11. junija 1924 poroča takratni sekretar slovenske Rdeče pomoči Ivan Bukovnik mednarodni ređei pomoči na Dunaju o zelo kritičnem položaju v Sloveniji (ARP — CP 1924/11). Med poročili, ki sledijo, so obširni sezname vseh zapornikov, ki so v Sloveniji obtoženi po zakonu o zaščiti države in seznam žrtev, ubitih od orjunašev 1. junija 1924 v Trbovljah. Sezname, namenjene Mednarodni organizaciji Rdeče pomoči sta podpisala Fr. Peterković kot predsednik in Ivan Vuk kot blagajnik Rdeče pomoči, pokrajinskega odbora v Ljubljani (ARP — CP 1924/16). Ob raznih letakih in razglasih, namenjenih slovenski javnosti, naj omenim poseben razglas iz novembra 1924 (priloga »Delavsko-kmetškemu listu« z navodili za organizacijo mednarodne Rdeče pomoči, s statistiko o terorju slovenske buržoazije; publikacija daje poseben poudarek umoru rudarja Fakina in požigu rudarskega doma v Trbovljah).

¹⁹ Pr VIII 18/25 — 8, arhiv Muzeja narodne osvoboditve, Maribor.

²⁰ Enako.

²¹ Rdeča pomoč je tudi poskrbela za finančna sredstva, kar je razvidno iz dopisa slovenske Rdeče pomoči (Pokrajinski odbor Rdeče pomoči, Ljubljana) 17. januarja 1925 Centralnemu odboru »Proletarske pomoči«, Beograd. V zvezi z natisom knjige »Prvi junij« piše sledeče: »Glede brošure o 1. juniju koja je u tiskari traži ista unapred pola a pola kada bude dotiskano. Novac za brošuru dobiti ćemo natrag, stoga nam za istu odmah šaljite ako mislite da odštampamo, inače nam je nemoguće...«. »Nadamo se, da čete nam odmah nakon ovoga poslati potreban novac jer je stvar ozbiljna i u pogledu izdanja brošure i u pogledu advokata.« (ARP — CP 1924/1).

²² Enako kot pojasnilo 19.

²³ Enako.

²⁴ Enako.

²⁵ Sodni spisi Vr VII 198/23, Pokrajinski arhiv v Mariboru.

²⁶ Prezidialni spisi mariborske občine, 23. september 1924, Pokrajinski arhiv v Mariboru. Sodni spisi Vr VII 1149/24, okrožno sodišče v Mariboru. Pokrajinski arhiv v Mariboru.

²⁷ V Mariboru je bil 13. maja 1924 na Studencih ustanovljen odbor Rdeče pomoči, kar je pozneje sprožilo policijsko preiskavo proti imenovanim, ki so bili nato obsojeni, vendar jim je bilo s prošnjo na kralja 10. 4. 1925 zaporna kazen odpuščena. Sodni spisi Vr X 841/24, okrožno sodišče v Mariboru, Pokrajinski arhiv, Maribor.

²⁸ Sodni spisi Vr XI 78/25, okrožno sodišče v Mariboru, arhiv CK ZKS.

²⁹ Enako.

³⁰ Vr XI 78/25 — 8.

³¹ Vr XI 78/25 — 2.

³² Pr VIII 18/25 — 2.

³³ VIII 18/25 — 3.

³⁴ Pašić — Pribičević. Ta vlada je bila postavljena 6. novembra 1924, od Slovencev je prišel v njo tudi Gregor Zerjav. Dne 10. novembra 1924 je kralj razpustil skupščino in objavil volitve za 8. februar 1925. (Dr. Metod Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, strn 298).

³⁵ Vr XI 78/25 — 8.

³⁶ Pr VIII 18/25 — 8.

³⁷ Enako.

³⁸ Pr VIII 18/25 — 9.

³⁹ Pr VIII 18/25 — 8.

⁴⁰ Pr VIII 18/25 — 10.

⁴¹ Pr VIII 18/25 — 11.

⁴² Pr VIII 18/25 — 12 do 15.

⁴³ Pr VIII 18/25 — 16.

⁴⁴ Sodni spisi Vr IX 370/25, Deželno sodišče v Ljubljani, arhiv CK ZKS.

⁴⁵ Aretacije v Sloveniji so bile dejansko samo del vala, ki je zajel vso Jugoslavijo. Iz Slovenije je bil v beograjske zapore odpeljan Ivan Vuk, ki je bil član centralnega komiteja Rdeče pomoči za Jugoslavijo (podatki dr. Dušana Kermavnerja). O teh aretacijah govorijo tudi dokumenti Rdeče pomoči v ARP, zlasti poročilo CP 1925/42.

⁴⁶ Preiskava je navezovala na prijavo policijskega komisariata državnemu tožilcu v Ljubljani 7. 3. 1925. Sodni spisi Vr IX 465/25, okrožno sodišče v Mariboru, Arhiv CK ZKS.

⁴⁷ Internationale Rote Hilfe — Mednarodne Rdeče pomoči.

⁴⁸ Članek v Volksstimme, 10. septembra 1925.

⁴⁹ Sodni spisi Vr X 1436/25, okrožno sodišče v Mariboru, Pokrajinski arhiv v Mariboru.

⁵⁰ Alenka Nedog, Milica Kacin-Wohinz: Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem, Prispelki za zgodovino delavskega gibanja 1965 1—2, str. 223.

⁵¹ Pr VIII 18/25 — 17—19.

⁵² Pr VIII 18/25 — 20.

⁵³ Pr VIII 18/25 — 21.

⁵⁴ Pr VIII 18/25 — 22.

⁵⁵ Glej knjigo dr. Branislav Gligorijević: Demokratska stranka i politički odnosi u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenca, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1970, šesto poglavje.

⁵⁶ Na III. kongresu KPJ na Dunaju je poročal Alfa (ing. Dragotin Gustinčič) iz Ljubljane o položaju v Sloveniji, ARP, KI 1926/21.

⁵⁷ 15. februar 1926, poročilo pokrajinskega sekretarja KPJ Salina (Jake Zorge) in Nevenka, ki je Anica Lokar (izjava 13. maja 1974) o delovanju Rdeče pomoči v Sloveniji. ARP, CP 1926/10.

Stanko Vuk

Tovariška pesem

*Tovariška pesem mora biti težka
in lepa kot grozdje:
Dobro je biti miren, ko vse
raste, dobro je zoreti
na tihem. Ne vržemo grezila
v vodo, ne štejemo
zvezd, vsak sad
nam je zrel. Na očeh imamo
glino, ko pride veter
s konjskim hrzanjem, se zdrznemo
ko slepci ob zvoku. Povsod
ob stajah so psi, zvezde
rastó, enooki na prehodih
jih vidijo.*

Stanko Vuk, rojen leta 1912 v Mirnu pri Gorici, je bil doktor ekonomskih ved. Na drugem tržaškem procesu je bil obsojen na 15 let težke ječe, odkoder se je vrnil v začetku leta 1944. Z ženo Danico, sestro Pinka Tomažiča, sta se pripravljala na odhod v partizane, kjer sta hotela ujeti srečo zase in za vse ljudi. Toda v noči na 10. marec 1944 sta obležala na tleh svojega stanovanja mrtva. Njuna umorjena mladost pa še dandanašnji kriči po obračunu z neznanimi zločinci...

Maks Zadnik

Brkini so umirali v plamenih

Morda bo izzvenel opis najokrutnejšega nacističnega in fašističnega zločina v Brkinih, ki sodi med najobsežnejše in najstrahotnejše v Sloveniji, kot mitska zgodba o goreči Troji, iz katere se je rešil le ubogi Enej ali pa bo koga spomnil na srednjeveško zažiganje »čarovnic«, potem ko so jih »sveta« inkvizicijska sodišča obsojala na smrt in jih izročala posvetnim oblastem, da jih pokončajo »brez preliivanja krvi«?

Ne, nobene antične ali srednjeveške legende ni bilo v kruti resničnosti, ki so jo uprizorili podivjani hitlerjevci, besneči italijanski fašisti in izprijeni slovenski domobranci tistega lepega pomladanskega dne, v četrtek, 18. maja 1944 v Tominjah, Podbežah, Zajelšju, Hujah, na Pregarju in Gabrku. Surova podobnost nacističnega uničevanja slovenskih ljudi in vasi z najokrutnejšimi sredstvi, ki so jih zavojevalci uporabljali v zgodovini človeštva, je le v ognju in najstrašnejšem trpljenju umirajočih žrtev, ki jih je namesto poslednje človeške tolažbe spremljal sadistični krohot podivjanih hitlerjevskih morilcev.

Od tistega strašnega dne so pretekla tri desetletja. Brkinske vasi, hribi in grape pa še vedno hranijo v svežem spominu vsak svojo krvavo zgodbo. Skromna vaška spominska obeležja pa opominjajo preživele na strahoten fašistični teror, še bolj pa jih spominjajo na prestano gorje ožgane ruševine nekdanjih brkinskih domov. Postojmo za hip ob seznamih žrtev in preberimo: na Ostrožnem brdu je padlo za svobodo 17 vaščanov, na Barki 21, v Podbežah 31, Tominjah 41, na Pregarju, v Hujah in Gabrku 44 itd. Na mnogih spominskih obeležjih pa bomo lahko prebrali poleg imen padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja tudi pretresljiva posvetila pokojnim svojcem.

Morda nam najboljše odseva strahote vojnega trpljenja in izraža ljudska čustva posvetilo, ki so ga zapisali vaščani Barke svojim dragim padlim:

»Je kje še kakšen drobec slovenske prsti,
kjer naša ni kanila kri?«

Mnogo je bilo v sleherni brkinski hribovski vasi krutih okupatorjevih nasilstev, ki zaslužijo, da se jih ob 30-letnici spomnimo, toda dvoje obsežnih okupatorskih pokolov je zasenčilo vse druge, pretreslo vse Brkine in boleče odjeknilo daleč čez njihove meje:

1. požig 7 vasi (Dolenje in Gorenje Bitnje, Kilovač, Mereč, Ratečevega brda, Posten in Postenjska), poboj 34 in odgon v internacijo 462 ljudi, ki so ga zagrešili 4. junija 1942 italijanski fašisti iz 2. skvadrističnega bataljona Emigliana.¹

2. požig 6 vasi (Tominj, Podbež, Zajelšja, Pregarja, Huj in Gabrka) ter poboj 69 ljudi, ki so ga izvedli združeni nemški nacisti, italijanski fašisti in slovenski domobranci 18. maja 1944.²

Nemcem primanjkujejo čete za zavarovanje prometnih zvez

Ker so nacisti prav aprila in maja 1944 okrutneje kot kjerkoli v Sloveniji obračunavali z upornim primorskim ljudstvom na območju Trsta, Krasa, Brkinov in Istre, pa tudi na hrvaški strani v Kastavščini ob cesti Reka—Trst, se samo po sebi vsiljuje vprašanje, kateri razlogi so jim narekovali takšne represalije?

Nedvomno so jih v tako brezobzirno kruta obračunavanja z nasprotniki vodili kritični vojaški in politični položaj njihove vojske na vseh frontah in kruta narava nacističnega režima, pomanjkanje lastnih sil za boj proti partizanom, zemljepisna lega Brkinov in celotnega izrazito prehodnega območja med Krasom in Postojno ter Kvarnerskim zalivom, po katerem so speljane strateško pomembne železnice in ceste od Postojne proti Trstu in Reki ter Pulju. Na tem območju pa so bili prav Brkini izhodišče za partizanske napade na vse vojaško pomembne prometne poti.

Nemški dokumenti nam pričajo, da je nemško vojaško poveljstvo za Jugozahod (Italijo) pričakovalo po zavezniškem izkrcanju 2. junija 1944 pri Anziju in Nettunu južno od Rima še zavezniško ofenzivo na fronti pri Monte Cassinu in nadaljnja izkrcanja na območju Livorna in Genove; pa tudi ni izključevalo morebitnega izkrcanja v Istri, zato je pripravljalo obrambni načrt »IDA«, ki je predvideval obrambo v obliki odporih točk pri Reki, Pulju, Trstu in na Krasu.³ Ker pa je tedaj pretila hujša nevarnost v Italiji, je konec januarja 1944 premestilo s Primorske tja svojo 71., preostale dele 114. in 65. pehotne divizije.⁴ Že v začetku februarja pa je nameravalo nemško vrhovno vojaško poveljstvo premestiti na območje Livorna in Piombina tudi 162. Turkestansko divizijo, ki naj bi jo na Primorskem nadomestila dokaj šibka 278. pehotna divizija, vendar je bilo premeščanje 162. divizije na prošnjno armijske skupine Von Zangen zaradi ogroženosti prometnih zvez odloženo do 13. marca.⁵

Nato so premestili na tisto območje iz Italije še 356. pehotno, iz Avstrije pa je prispela do 9. marca na Goriško 188. rezervna divizija gorskih lovcev. Do 12. marca pa so prispeli iz Italije na območje Jadranske operativne cone tudi močnejši deli 278. pehotne divizije in ostali tam do okoli 20. maja 1944.⁶ Komandant 97. nemškega armijskega korpusa general Kübler pa ni bil zadovoljen z odtegnitvijo 71. divizije iz njegovega območja, zato je zahteval 19. februarja, naj ga osvobodijo vseh nalog v zvezi z obrambo otokov Cres in Krka, nalog v Ljubljanski pokrajini in preprečevanja partizanskih prehodov čez meje Reicha.⁷

Pomanjkanje vojaških sil za boj proti partizanom na Primorskem in v Istri je porodilo v nemškem vojaškem poveljstvu za Jadransko operativno cono bojazen, da bodo partizani v primeru angloameriškega izkrcanja na tistem območju organizirali splošni ljudski upor, pretrgali prometne zveze med obalo in notranjostjo, s tem onemogočili dobave orožja in streliva ter otežkočili poveljevanje. Da bi v boju proti partizanom nadomestil pomanjkanje čet z ostrino njihovega nastopa in s tem tudi vzpodbudil pripadnike nemške vojske na večje napore, je general Kübler izdal 24. februarja 1944 korpusno povelje št. 9, v katerem je zapovedal brezobzirni teror proti partizanom in civilnemu prebivalstvu, ki jih podpira, po načelu »zob za zob«,

»glavo za glavo«. ⁸ Že prej pa je predlagal štabu armijske skupine von Zangen izselitev vsega prebivalstva z območja med Opčinami in Tržičem ter južnim robom Goriške, češ, da je na tem občutljivem sektorju potencialno »banditsko« nevarno. Vendar se z njegovim predlogom visoki komisar Rainer ni strinjal. ⁹ Kübler pa nikakor ni bil edini med odgovornimi nemškimi vojaškimi in policijskimi poveljniki v zavzemanju za uveljavitev brezobzirnih metod v boju proti partizanom, saj ga je k njim vzpodbujal celo sam vrhovni poveljnik nemške vojske v Italiji feldmaršal Albert Kesselring, ki je menil, da je treba protipartizanski boj obravnavati po enakih načelih kot frontne operacije. Zato je zaupal 4. maja 1944 Küblerju izključno pristojnost v vodenju protipartizanskih operacij na obalnem območju do globine 20 km. V povelju iz 17. maja pa je izdal podrejenim poveljnikom tudi pooblastila za represalije proti civilnemu prebivalstvu zaradi partizanskih akcij. V njem je posebej poudaril, da bo ščitil vsakega komandanta, ki bo v boju proti »bandam« uporabil tudi »neobičajna sredstva«. ¹⁰

Še bolj zverinske in okrutnejše metode kot nemški vojaški poveljniki je v boju proti partizanom in prebivalstvu uporabljal višji vodja SS in poveljnik policije v Jadranski operativni coni gruppenführer SS Odilo Globocnik s svojimi esesovskimi in policijskimi odredi, zlasti pa je v tem prednjačil posebni oddelek Einsatzkommando Reinhard, ki je prišel v Trst skupaj z Globočnikom iz zloglasnih uničevalnih taborišč Treblinke, Sobibora in Belseca na vzhodnem Poljskem. ¹¹

Zaradi neuspehov v protipartizanskem boju je nemško vojaško in policijsko poveljstvo v Italiji, ki mu je bil podrejen tudi 97. armijski korpus, izvajalo od konca marca 1944 surove množične represalije proti civilnemu prebivalstvu. Tako so Nemci na Kesselringov ukaz ustrelili 24. in 25. marca v Ardeatinskem kamnolomu zaradi napada gapovcev na nemški vojaški oddelek v Rimu 335 talcev. ¹² Zaradi partizanskega napada z mino 2. aprila 1944 v kinodvorani na Opčinah so Nemci naslednji dan ustrelili na Globočnikov ukaz 71 talcev, v dneh od 22. na 23. aprila pa jih 52 obesili v Trstu v ulici Ghega, v naslednjih dneh pa jih še 11 obesili na Proseku. ¹³

Še hujše nasilje kot v mestih so izvajali nemška vojska in esesovski oddelki na podeželju — v Brkinih, na Krasu, v Istri, na Pivki, v Podgori in drugod, kjer se je bilo po novem letu 1944 razvilo močno partizansko gibanje. Prve množične aretacije so Nemci izvedli v vaseh ob cesti Reka—Trst 9. februarja 1944, potem so skoraj vsak teden požigali in pobijali po vaseh, vendar jim vse to ni prav nič pomagalo. Zato je Globočnik organiziral v dneh od 26. aprila do 6. maja 1944 pod geslom »Braunschweig« obsežno ofenzivo proti Čičariji (od Vodice do Učke), Kastavščini, Podgori in Brkinom. V njej so sodelovale naslednje enote:

1. okrepljena četa 278. pionirskega bataljona iz 278. nemške pehotne divizije,
2. pionirski vod 992. grenadirskega polka 278. divizije,
3. dve okrepljeni četi 2. bataljona 992. in tudi dve okrepljeni četi 2. bataljona 993. grenadirskega polka 278. divizije,
4. 4. in 7. baterija 278. artilerijskega polka 278. divizije,
5. 1. bataljon 138. rezervnega lovskega polka 188. rezervne divizije gorskih lovcev,
6. SS bataljon Kraških lovcev,
7. 3. bataljon 15. SS policijskega polka,
8. 1. bataljon policijskega polka »Bozen«,
9. akcijska skupina varnostne policije (neugotovljene moči),
10. policijska četa za posebno uporabo »Alpenland« in
11. 150 pripadnikov italijanske fašistične milice. ¹⁴

Nemška ofenziva je bila v začetku zamišljena le proti istrski hrvaški brigadi Vladimira Gortana in tamkajšnjim partizanskim odredom na območju Čičarije

z glavnim ciljem potisniti partizanske enote na Učko in jih tam uničiti. Vendar sta se Gortanova brigada in 1. istrski hrvaški odred prebila že pred 30. aprilom na območje Rupe—Lipe in Klane. Zato so Nemci pregrupirali svoje sile in nadaljevali z napadi tudi proti Podgori in Brkinom. Medtem pa so 30. aprila okoli 15. ure popoldne napadli vas Lipo na hrvaški strani pri Rupi, čeprav jo partizani niso branili, in brezobzirno pobili 263 prebivalcev. Veliko večino so odgnali iz vasi in jih segnali v zadnjo hišo proti Rupi in jih polili z bencinom ter s hišo vred sežgali. V naslednjih dneh pa so pobili še 6 prebivalcev te vasi. Potem so ofenzivo nadaljevali na območju med Ilirsko Bistrico in Klano ter 4. maja požgali vasi Kuteževo, Podgorje, Sušak in Fabce ter odgnali v koncentracijska taborišča več kot 250 ljudi, nekatere pa pobili.¹⁵

Nemška armijska grupa von Zangen je v svojem obveščevalnem poročilu za maj 1944 poročala 1. 6. 1944, da je bilo v boju ubitih 250 sovražnikov, 770 pa ujetih in zaplenjene velike količine orožja idr., medtem ko so nemške enote imele 11 mrtvih in 24 ranjenih vojakov.¹⁶

Kot dokazuje poročilo armijske grupe Von Zangen z 10. maja 1944 se tudi po opisani teroristični akciji razmere za nemško vojsko na Primorskem niso prav nič izboljšale. Saj je komandant te armijske skupine general Von Zangen 8. maja 1944 na razgovoru s pomočnikom načelnika nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva generalom Wiljemom Warlimantom poročal, da v Istri (Nemci so največkrat štelii za Istro celo Jadransko operativno cono — op. M. Z.) ne gre le za posamezne zapeljane elemente, ki poskušajo ustanavljati »bande«, pač pa za široko ljudsko gibanje, ki ima značaj najbolje vodenega vojaškega upora, ki ga nemško poveljstvo zaradi pomanjkanja vojaških sil že tedaj več ne more obvladati.¹⁷ Še bolj pesimistično je poročal načelnik te armijske skupine polkovnik Nagel v obveščevalnem poročilu za obdobje od 11. do 25. maja, ko je zabeležil:

»Posebno pozornost je treba posvetiti vsakodnevni (partizanskim — op. M. Z.) napadom na redke s severa na jug vodeče proge in ceste, potrebne za oskrbovanje in premeščanje enot. Nikakor ne smemo podcenjevati preteče nevarnosti, ki nastaja z delovanjem sovražnika v zaledju...«¹⁸

V obveščevalnem poročilu istega štaba za obdobje od 25. maja do 10. junija 1944, pa je Nagel še bolj zaskrbljujoče zapisal:

»Banditska dejavnost je na celotnem območju Jadranske operativne cone močno narasla... V Istri je banditska aktivnost usmerjena predvsem na železnico Trst—Pulj, po kateri je redni promet že dalj časa onemogočen. V Tržaški pokrajini pa so bile naše postojanke vzdolž ceste Trst—Postojna, predvsem na odseku Senožeče—Razdrto, in železnice Trst—Št. Peter (sedaj Pivka — op. M. Z.) — glavni cilji 'banditskih' napadov...«

Ob zaključku poročila je avtor še poudaril, da so tudi tisti kraji, ki so bili do nedavnega še prosti, sedaj že močno okuženi z »banditizmom«. Zato je predlagal nadaljevanje boja proti bandam z vsemi sredstvi, okrepitev zavarovanja oskrbovalnih poti in občutljivih vojaških objektov, preprečevanje množičnega dezertersva v italijanskih enotah, objavljanje protipozivov prebivalstvu, da bi s temi preprečili učinke partizanske propagande, predvsem pa onemogočili partizanom, da povsem pretrgajo oskrbovalne poti ali pa celo z neposrednimi boji dosežejo širše odločilne vojaške uspehe.¹⁹

Zaskrbljenost nemških štabov

Rastočo zaskrbljenost štaba armijske skupine von Zangen in 97. armijskega korpusa, ki je prerasla maja 1944 v paničen strah, so opravičevale razmere na

frontah in partizanska aktivnost v zaledju, saj so prešle čete Rdeče armade 9. maja čez reko Dnjester in napredovale proti Romuniji, skoraj hkrati so 11. maja začele z ofenzivo angloameriške enote na fronti proti Monte Oassinu—Liri—Rapidu, kakor tudi na mostišču pri Anziu in kmalu zlomile nemško obrambo, zasedle 17. maja dolgo in ogorčeno branjeni Monte Cassino, potem pa napredovale proti Rimu in ga 4. junija zasedle. Dva dni pozneje pa so se izkrcale angloameriške čete v Severni Franciji, s čimer je bila vzpostavljena nova velika fronta, ki je odločno približala končni poraz Hitlerjeve Nemčije.²⁰ Partizanska aktivnost na Primorskem in v Istri pa je po intenzivnosti in obsegu hitro rasla, saj je bilo aprila 1944 le na Južnoprimorskem območju v Istrskem odredu in področju in V. bataljonu VDV okoli 1000 partizanskih borcev; samo borci Istrskega odreda so od 1. januarja do 30. aprila 1944 izvedli 61 akcij proti sovražniku — od teh 17 na proge in 27 na ceste.²¹ Že sredi marca pa so istrske hrvaške enote zelo okrepile pritisk na progí Divača—Pulj in Št. Peter—Reka, ko pa je bila 1. aprila 1944 ustanovljena brigada Vladimira Gortana, se je pritisk na komunikacije hitro okrepil.²²

Teror proti pripadnikom NOB in prebivalstvu edino sredstvo sovražnikov

V razmerah, ko je bil že davno dosežen odločilni preobrat na svetovnih bojiščih v prid protihitlerjevske koalicije in ko nemško vrhovno vojaško poveljstvo ne le ni imelo več na voljo dovolj sil, da bi z njimi zaustavilo zavezniško napredovanje na katerikoli fronti, pač pa ni zmoglo niti onemogočiti širše partizanske rušilne dejavnosti na občutljivih glavnih prometnih zvezah na Primorskem in v Istri. Zato mu je v onemoglem besu preostal le še brezobzirno surovi zastraševalni teror proti upornemu ljudstvu. In prav tega so se Nemci v širšem obsegu in skoraj ob vsaki priložnosti posluževali kot najpomembnejšega sredstva.

Med komunikacijami na Primorskem je imela prvorazredni vojaški pomen za najkrajše zveze med južnim bojiščem in Trstom na eni ter Kvarnerskim zalivom in Dalmacijo na drugi strani Jadrana. Nemške prevoze na tej cesti pa so od januarja 1944 čedalje pogosteje napadale enote slovenskega Istrskega partizanskega odreda in hrvaške istrske enote. Nemci pa so jo štítili s številnimi svojimi in financerskimi postojankami. Hrvaška istrska brigada Vladimira Gortana se je konec aprila 1944 Nemcem izvila iz obkoljevalnega manevra v Čičariji, se umaknila najprej proti Podgori in Klani, od tam pa na Gorenjo in celo na Dolenjo Pivko v okolico Ubeljskega in Stran ter začela ponovno napadati železnice. V noči na 14. maja pa je prešla s Pivke v Brkine na sektor Pregarje—Rjavče, od tam je 17. maja zjutraj napadla na cesti Reka—Trst med Podgradom in Starodom nemško motorizirano kolono, pobila in ranila približno 25 vojakov in jih 7 ujela, potem pa se čez Sabonje in Podbeže spet umaknila na Pregarje.²³

Nemška intervencija in pokol v Brkinih

Napad Gortanovcev pri Starodu je nemško poveljstvo ocenilo kot zadosten razlog za obsežen in brezobzirno surov maščevalni protiukrep.

Kako so Nemci reagirali na napad Gortanovcev? Najprej so 17. maja poslali pomoč napadeni koloni iz Podgrada in Šapjan ter Ilirske Bistrice ter prisilili Gortanovce, da se umaknejo. Ni jim pa ostala prikrita smer njihovega umika. Čeprav so Nemci prav tiste dni zamenjavali enote svoje 278. z enotami 188. divizije so že zvečer poslali

eno izmed kolon v Tominje, vendar se je ta po kratkem postanku vrnila v Ilirsko Bistrico.²⁴ Medtem pa so gotovo zvedeli, da se Gortanova brigada zadržuje na Pregarju in sosednjih vaseh. Zato so v noči na 18. maja pripravili obsežno operacijo z udeležbo enot 136. polka 188. rezervne divizije gorskih lovcev, SS oddelkov, italijanskih fašistov in pripadnikov tako imenovanega slovenskega narodnega varnostnega zbora.*

Osemnajstega maja je bila Gortanova brigada z dvema bataljonoma in štabom brigade na Pregarju, z dvema pa na Gabrku in okolici.²⁵ Brigada je bila še »mlada« in v bojih premalo izkušena, imela pa je 960 borcev, bila pa je oborožena s 6 težkimi in 30 lahкими minometi ter 100 strojnicami ter neugotovljenim številom pušk. Njen štab pa ni dobro poznal položajev in kot kažejo njegovi ukrepi, ni pričakoval obsežnega sovražnikovega napada. Bataljoni so bili razporejeni za obrambo jugovzhodno od Pregarja ob poti proti Zajelšju in Ilirski Bistrici kot tudi severovzhodno od te vasi med koto 771 (Karlovice) in Gabrkom ob poti proti Obrovu. Takrat je bil na Preložah tudi Istrski odred, ki se je tisto jutro okoli 4. ure vrnil iz Suhe krajine s 164 slabo oboroženimi borci. Čeprav utrujeni zaradi 16-urnega pohoda, so odredovi borci po dogovoru med štaboma takoj zasedli položaje po grebenu med Preložami in Čeljami, na dohodih iz Ilirske Bistrice in Pivke čez Reko na severovzhodnem delu Brkinov ter ščitili gortanovcem hrbet. Del borcev 2. odredovega bataljona pa je okreplil obrambne položaje gortanovcev pri Gabrku in potem pri Rjavčah.²⁶

Nemci so začeli z napadom že zelo zgodaj, ko je njihova kolona 7 tovornjakov, polnih esesovcev in nekaj osebnih avtomobilov prodrla iz Harij v Tominje. Najverjetneje pa je kmalu za motorizirano prispela še pehotna kolona, ki je partizanska poročila ne omenjajo, potrjuje pa jo število sodelujočih vojakov. Esesovci so izstopili iz vozil in naglo obkolili vas, ki je partizani niso branili, spustili umetno meglo, nato pa začeli surovo izganjati ljudi iz hiš in jih goniti iz gornjega v dolnji del vasi. Medtem so izropali tudi domove in pozneje odpeljali na kamionih med drugim tudi 62 prašičev in 28 krav, nato pa tisti in naslednji dan požgali 34 stanovanjskih in 38 gospodarskih poslopij.

Medtem ko so v gornjem delu vasi ropali in požigali, se je v dolnjem delu vasi odvijalo najstrahotnejše dejanje te žalostne v 1350-letni brkinski zgodovini Slovencev: esesovci in italijanski fašisti so nasilno stlačili v sobo Marije-Štalinarjeve, hišna št. 39, 9 ljudi, v lopo sosednje hiše št. 30 lastnika Franca Urha-Tomovega pa 16 ljudi. Le malo stran pa so v Ulčinarjevo lopo, hišna št. 38, stlačili njenega lastnika, 80-letnega Antona Primca, njegovo 78-letno ženo Franciško, 61-letnega Alojza in Marijo Matko ter njuno 24-letno hčerko Marijo — Fitnokove. Na zaprte ljudi so nato kar na slepo streljali, jih s poslopjem vred poškrpili z neko lahko vnetljivo tekočino (verjetno z bencinom — op. pisca M. Z.), nato pa jih zažgali z zažigalnimi bombami. Večino žrtev so žive pokončali plameni. Tisti dan je bil v Tominjah srečen, kdor je umrl zadet od kroglj!²⁷

Grozvito pobijanje in zažiganje žrtev je spremljalo sadistično izživljanje naci-fašističnih rabljev. Nek terenski obveščevalec je v svojem poročilu, poslanem komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih sodelavcev pri predsedstvu SNOS, o tem zapisal:

---

* Piscu žal ni uspelo dobiti nobenega izvirnega poročila ne iz partizanskih in tudi ne iz nemških virov, ki bi nesporno potrdilo, katere sovražne enote so še sodelovale v tem krutem pobijanju, razen 136. polka 188. n. rez. divizije gor. lovcev. Obveščevalno poročilo armijske skupine Von Zangen za obdobje od 11. do 25. maja 1944 akcije ne omenja, kar bi utegnilo pomeniti, da jo je vodil Globocnikov štab za protipartizanski boj enako kot akcijo »Braunschweig« od 26. 4. do 6. 5. 1944. Udeležbo SS iz Einsatzkommande Reinhard pa potrjuje tudi surovo sežiganje živih ljudi. Prebivalci prizadetih vasi se še spominjajo, da so sodelovali tudi nemški esesovci in italijanski fašisti iz Trsta. (Pripomba pisca.)

Štalinarjeva hiša v Tominjah, v kateri so esesovci zažgali 18. maja 1944 devet živih ljudi

»Tuljenje ljudi, grozno, blazno vpitje je med prasketajočim ognjem in dimom spremljalo to strahotno dejanje!«

Po pričevanju preživelih — pretežno otrok in žensk — so esesovci in fašisti mnoge žrtve zverinsko trpinčili, preden so jih pokončali. Tako so pri 67-letnem Jakobu Škrlju-Barbišu našli potrdilo, da je dal krompir za partizane, zato so ga pretepali s pušninimi kopiti, da je omahnil nato pa ga z vrvjo privezali k drevesu in ga še huje topli ter polivali z vodo, potem pa ga vodili kot živinče na vrvi po vasi ter se norčevali iz njega z »io«, »io«. Vsega razbitega in onemoglega so potem s krampom pobili in ga pri Tomovih vrgli v ogenj. V ogenj so vrgli tudi 57-letnega Ivana Urha-Šorca, in ko je pomolil glavo skozi lino, ga je nek esesovec udaril s krampom. Tudi 45-letnega Andreja Tomca so najprej zverinsko pretepali, nato pa ga ustrelili in vrgli v ogenj. Posebno zversko so postopali s 14-letnim Milanom Urhom-Mihlinovim, ki je moral naprej gledati, kako gori njegov dom in kako so neko žrtev s tremi strelji na vratih pobili ter jo vrgli v ogenj, nato pa so dečka postavili na tisto mesto in mu prestrelili noge, da je živ padel v ogenj. Jože Logar je ležal bolan v postelji. Nemški divjaki so ga vrgli iz nje, potem pa ga za noge po cesti vlekli k hiši, v kateri so zažigali žrtve in ga vrgli v ogenj. Truplo je našla njegova snaha šele po 39 dneh, ko so psi raznašali njegove ožgane dele. Kako strahotne mučeniške smrti so umirali v plamenih kot žive plamenice goreči ljudje v Tominjah, dokazuje dejstvo, da so našli v izogloneli ustni votlini 48-letnega invalida iz prve svetovne vojne Franca Celina-Štalinarjevega kamen med čeljustmi, ker si ga je bil v neznošnih bolečinah v poslednjih hipih življenja stlačil v usta in ga grizel. Mučeniške smrti sta umrla tudi 35-letni Ivan Logar-Jadretov in njegov 14-letni pastir Anton

Krašević iz Račic. Oba so Nemci prisilili, da jim nosita strelivo iz Tominj proti Hrušici, potem pa ju blizu Hrušice na polju, imenovanem na »Kaluzinah« skupaj z Jožetom Fabjančičem-Stefanovim iz Podbež ustrelili.

Pokola v Tominjah se je udeležilo več kot 300 Nemcev in fašistov. Kot je izjavila 9. 9. 1973 piscu tega sestavka sedaj že pokojna Marija Jenko-Štalinarjeva, so bili vsi enako oblečeni. Ukaz za poboj v Tomovi lopi je izdal starejši debeli in plešasti nemški oficir v slabi italijanščini: »Tuto amazare!« potem pa zamahnil z roko in na ta znak je začel nemški vojak s strojnico-šarcem streljati v ljudi v lopi. Ukaz je Jenkova slišala z razdalje okoli 10 metrov. Spomnila se je tudi, da se je ta oficir pripeljal v vas v odprtem osebnem avtomobilu.²⁸

Tisti, groze polni in nepozabni dan so padli mučeniško v smrt naslednji vaščani:

1. Ivan Boštjančič-Bridov iz Zaselka pod Harijami (star 35 let), 2. Alojz Božič-Tonin s hriba (38), 3. Franc Cetin-Štalinarjev (48), 4. Jože Jagodnik (58), 5. Jože Jagodnik (29), 6. Anton Jagodnik (22), 7. Ivan Jagodnik (14), vsi Zgornji Polonikarjevi, 8. Ivan Jagodnik-Doljni Polonikar (55), 9. Ivan Kocjančič-Pavlov (45), 10. Jože Kocjančič-Mihlinov (27), 11. Srečko Kocjančič-Pavlov (15), 12. Franc Lever-Frjanov (58), 13. Jože Logar-Stipetov (78), 14. Anton Logar-Logarjev (43), 15. Jože Logar-Matjac (40), 16. Ivan Logar-Jadretov (35), 17. Jože Matko-Skrajnikov (57), 18. Marija (61), 19. Alojz (61), 20. Ivanka Matko (24), — Fitnikovi, 21. Anton (80), 22. Frančiška Primc-Ulčinarjeva (78), 23. Franc Primc-Čepičev (77), 24. Jakob Škrlj-Barbišev (67), 25. Jože Tonc-Majer (50), 26. Andrej Tonc-Kraševčev (45), 27. Jože Urh-Šaletov (52), 28. Anton Urh-Poklarjev (46), 29. Jože Urh-Mihlinov (45), 30. Ivan Urh-Urhnikov (48), 31. Ivan Urh-Šarčev (57), 32. Milan Urh-Mihlinov (13), in 33. Anton Krešević (14) pastir iz Račic pri Janezu Logarju-Jadretu.

Skupaj je bilo 18. maja 1944 pobitih 30 moških in 3 ženske. Med žrtvami so bili 4 mladoletniki in 4 nad 70 let stari. Večina pobitih so bili očetje številnih nepreskrbljenih otrok. Pet družin je izgubilo po dva do štiri člane, največ Zgornja Polonikarjeva 4. Razen naštetih žrtev je padlo v NOV še 8 borcev. Šestnajstega oktobra 1944 pa je bila med bombardiranjem v Ilirski Bistrici ubita Frančiška Matko.²⁹ V Tominjah je živelo pred vojno v 43 družinah po ljudskem štetju iz 1931 224 ljudi, zato je predstavljalo 41 vojnih žrtev kar 18,3 odstotka v boju za svobodo padlih prebivalcev s čimer se uvršča vas po številu žrtev med slovenskimi naselji v sam vrh.

V Zajelšju so pobili starce in petletnega otroka

Ko so opravili morilsko »rabeto« v Tominjah so nacifašistični rablji zapustili vas v dveh kolonah. Prva okoli 150 vojakov je krenila že okoli 5. ure po poti proti Lumpovemu mlinu, ki je ob potoku Klivnik med Zajelšjem in Podbežami, druga pa okoli 7. ure v manj kot 2 km oddaljeno Zajelšje, medtem so s kamioni odpeljali v Tominjah naropano blago proti Ilirski Bistrici. Čeprav so Nemci spustili v Tominjah umetno meglo, da bi prikrili svoja zločinska početja in s tem preslepili prebivalce sosednjih vasi, da jim ne bi pobegnili, so grozovito tuljenje in cviljenje živine, vpitje trpinčenih žrtev, zlasti smrtno krike umirajočih, slišali ne le v 2 km oddaljeno Zajelšje, temveč tudi v 5 km oddaljeno Pregarje. Zato so uganili, da se v vasi dogaja nekaj grozotnega. Nihče pa ni slutil, da množično pobijajo in sežigajo žive ljudi. Navzlic temu je večina odraslih Zajelščev še pravočasno pobegnila iz vasi v gozdove. S seboj so odgnali tudi živino in rešili, kar so lahko na hitro odnesli. V vasi so ostali le starci in nekaj otrok v varljivem upanju, da jim bo prizaneseno. Že okoli 6. ure je prispela k Lumpovemu mlinu kolona okoli 150 nemških in italijanskih morilcev in požigalcev. Malo po sedmi uri pa je vdrla iz Tominj v Zajelšje še številnejša

Središče brkinske vasi Podbeže, kjer so esesovci 18. maja 1944 zbrali vaščane. Na levi strani pri drevesu, je na Štefanovi lopi spominska plošča. V tej lopi so esesovci 18. maja 1944 požgali 18 živih ljudi

druga kolona. Vojaki so obkolili vas, SS-ovci pa so jo najprej izropali, potem pa požgali 7 stanovanjskih in 14 gospodarskih poslopij. Ker drugih vaščanov niso dobili, so se znesli nad starci. Tako so žive sežgali pri Antonu Lakoti-Kofircu št. 14* 1. Antona Lakoto-Kofirca (starega 84 let) in 2. njegovo ženo Marijo, staro 80 let, 3. Uršo Deklevovo-Dolenjo Muhavo, staro 71 let, ki je ostala doma, da bi varovala kravo s teličkom, 4. na begu na vrtu so ujeli in zaklali Ivanko Lakota-Babčino, staro 70 let, ki je poskušala pobegniti, ko je videla, da so pobili Lakotova in Deklevovo.

Resnici na ljubo je treba zapisati, da je bil med morilsko sodrgo tudi še redek posameznik, ki mu še ni bila povsem okrneta človeška vest. Tako je v Zajelšju nek nemški vojak, Slovenec, izpustil v hiši zaprta Ivanko in Alojza Gombača-Joškova in jima na skrivaj rekel, naj bežita. In res sta si rešila življenje.

Se huje kot v vasi so fašisti in esesovci obračunavali z domačijo in prebivalci v Lumpovem mlinu pod vasjo, kjer so pobili 82-letno bolno staro mater Ano Primc, njenega sina, 49-letnega Franca, ki ga je menda nek italijanski fašist prepoznal, da ga je bil septembra 1943 razorožil. Prizanesli niso niti 5-letni Angelci Primc, ki je njen oče ni mogel pravočasno odnesti, ker je še spala.³⁰

Da bi bila podoba tedanjih grozot v Lumpovem mlinu čimbolj verno predstavljena, prisluhnimo spominom tedaj 9-letne Lidije Primc:

»Tisti dan smo slutili, da se pripravlja nekaj grozovitega . . ., vendar ni mogel nihče niti slutiti, da se bodo Nemci tako kruto maščevali nad nedolžnimi prebivalci . . . Okoli 6. ure, ko so nekateri izmed članov naše družine še spali, so se Nemci, med katerimi so bili tudi italijanski fašisti, približali hiši. Ker smo jih pričakovali,

sta moj oče in stric zgodaj vstala in odnesla v gozd nekaj obleke in denarja. Pastir Marjan Čuš pa je odgnal krave na pašo. Ko sem vstala, sem videla Nemce, ki so šli ob potoku navzgor proti hiši. Zaklicala sem hlapcu, naj zbeži in stekla za očetom v gozd... Videla sva, da gori v Zajelšju, od naše hiše pa sva slišala streljanje. Kmalu pa se je tudi iz nje dvignil dim... Ko so Nemci odšli, sva šla v Zajelšje in prišla v vas, ko je bila že pogorela. Medtem se je tudi kolona nemških moralcev in požigalcev napotila od našega mlina proti Podbežam. Ukradli so nam tri konje in žrebe, na katero so naložili ukradene šunke. Ko sva se iz Zajelšja vrnila domov, ... je oče najprej stekel v sobo, ko še ni bila pogorela, in prinesel iz nje krvavo Angeličino truplo. Fašistični in SS-ovski krvniki so spečo na postelji ustrelili. Obupan in potrj jo je s solznimi očmi odnesel pod mlinska kolesa in ji z vodo in lastnimi solzami izmil kri z nežnega otroškega obraza. Ožgani trupli strica Franca in stare mame je oče s kolom sprožil z ožgane grede, da sta padli na tlak. Stara mama je bila prestreljena skozi rame in hrbet, za strica pa nismo mogli ugotoviti...³¹

Cprav pisec nima na voljo izvernih dokumentov iz nemških virov, s katerimi bi nesporno dokazal krivdo določenih nemških vojaških in SS enot za te zločine, pa je vendarle mogoče prav iz dejanj v Zajelšju z veliko verjetnostjo sklepati, da so zločinska početja v Zajelšju zagrešili SS-ovski in fašistični oddelki iz Trsta in Sežane s tremi dejstvi:

1. Tisti dan so esesovci požgali gospodarsko poslopje in odpeljali Lojzetu Vičiču-Smrjanu, Zajelšje št. 1, dva konja. Zvedel je, da so jih odgnali v Trst. Šel je ponje, vendar mu jih niso vrnili.³²

2. Naslednji dan — 19. maja 1944 — se je kljub neprimerni poti pripeljala z osebnim avtomobilom čez Harije in Tominje v Zajelšje skupina SS oficirjev. Med njimi je bil tudi znani nemški esesovski komandant iz Podgrada, znan kot Walter. Pri prvi hiši so naleteli na Franca Kirna-Kusa, ki je opravljal v vasi dolžnost nekakšnega nemškega župana. Tokrat pa je bil nekoliko pijan in je v hipni zmedenosti pozdravil esesovce z dvignjeno pestjo in jim rekel: »Zdravo, tovariši!« SS-ovec, ki je bil z Walterjem, je potegnil pištolo, da ga ustrelji, Walter pa je to preprečil. Kirn pa se je hitro znašel in jim v nemščini rekel, da so se tako pozdravljali med prvo svetovno vojno v avstrijski armadi.³³

3. Mimica Bekar, ki je med vojno živela v Sežani in delovala kot partizanska obveščevalka, se spominja, da se je fašistični major Leonardo Ficci, znani sodelavec visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino E. Grazioliija, v noči na 18. maj že okoli polnoči pripravljaj za odhod. Okoli 1. ure pa so se fašisti s kamioni odpeljali in peljali s seboj v ročkah bencin. Naslednji dan pa so se vrnili krvavi in pripeljali zaklana teleta, prašiče idr.³⁴

V Podbežah so esesovci in fašisti neusmiljeno morili

Ko so uničili Zajelšje in Lumpov mlin, se je nemška kolona iz Zajelšja napotila proti 3 km oddaljenemu Pregarju, kolona od Lumpa pa proti Podbežam. Prvo kolono so pričakovali borci 1. bataljona Gortanove brigade na položajih jugovzhodno od vasi na koti 709 (Sela) in drugod ter jo zavrnili.³⁵ Medtem ko je druga kolona med 9. in 10. uro nemoteno prodrla v Podbeže, ker ni naselja nihče branil.

Podbeže so srednjevelika stara brkinska vas. Njeno ime menda izvira od beguncev pred Turki — bežajev ali ubežnikov. Po ljudskem štetju iz leta 1931 je v njej živelo 268 ljudi v 41 družinah. Vendar spada k vasi tudi zaselek Zaliči 3 hiše ob cesti Ilirska Bistrica—Podgrad.³⁶ Podbežci so začeli organizirano delati za NOB v začetku 1942. leta in junija 1942 ustanovili svoj OF odbor, vendar se v vasi zaradi

Tako je švabska vojska ropala v Lipi pri Jelšanah, ko je požgala vso vas in pobila domala vse vaščane

bližine močne sovražnikove postojanke v Podgradu in stranske lege niso dalj časa zadrževale partizanske enote, čeprav so bili vsi prebivalci naklonjeni NOB in so ga aktivno podpirali.³⁷ Tudi tistega nesrečnega 18. maja ni bilo v vasi partizanov. Podbežci so sicer videli, da goriyo Tominje in Zajelšje, vendar so dotlej doživeli premalo srečanj z nemškimi teroristi, zato niso pričakovali množičnega pokončavanja. In ker je bil tisti dan cerkveni praznik »Križni četrtek« niso delali na polju. Le pastirji so gnali na pašo živino. Zato so Nemci dobili večino vaščanov doma. Podobno kot prej v Tominjah in Zajelšju so tudi v Podbežah najprej obkolili vas, nato pa so esesovci in vojaški oficirji ukazali moškimi, da se morajo zbrati sredi vasi med Fitnikovo — Boronovo — Bilinovo in Juretovo hišo. Mnogi dobrosrčni in zaupljivi ljudje so sami prišli, ne da bi slutili, da je to njihovo poslednje slovo od svojcev in rodnih domov. Nekatere pa so tja nasilno privlekli. Ko so se zbrali, so jih esesovci, vojaki in fašisti postavili v vrsto in jih zastražili. Medtem pa so drugi preiskovali hiše in kradli zlasti suho meso.

Ženske mnogokrat s svojim materinskim čutom prej kot moški zaslutijo nevarnost. Tako se je tudi tisti dan Marija Križman-Bebova, ki je imela 10 mesecev starega otroka bila pa je tudi noseča, zbala za moža in ga poskušala rešiti iz esesovskih krempljev, vendar jo je esesovec nagnal stran z žilavko. Kmalu potem so začeli požigati. To pa je bil tudi splošen znak za preplah. Ljudje — predvsem ženske in otroci so začeli bežati iz vasi v bližnje gozdove. Na bežeče pa so nemški vojaki streljali, vendar niso med begom nikogar zadeli. Mnoge ženske pa so bile kljub smrtni nevarnosti toliko pogumne, da so navzlic esesovsko fašističnemu divjanju ostale v vasi in reševale svoje borno premoženje, nekatere pa celo gasile goreča

poslopja. Tako je Marija Čuš-Fitnikova, čeprav so ji ubili moža, reševala imetje in uspela pogasiti ogenj, ki se je iz zažganega svinjaka širil v hišo. Pozneje pa je celo z vodo polivala goreča trupla vaščanov.

Požiganje hiš in ropanje pa je bilo le nedolžen in blag uvod v strašno žaloigro, v kateri je ob skoraj neznatnem »prelivanju krvi« izgubilo življenje na najstrašnejši način in v najhujših mukah 23 vaških mož in fantov. Večina je omahnila v nasilno smrt v cvetu življenja in zapustila številne nepreskrbljene otroke, le 4 žrtve so bile stare nad 60 let.³⁸

Prestrelili so jim noge in jih zažgali

Nemški esesovci in italijanski fašisti so sredi vasi zbrane moške razdelili v dve skupini. V prvo so določili: 1. Rudija Križmana-Firmovega, starega 30 let, 2. Antona Barbo-Bilinovega (48 let), 3. Antona Barbo-Mežnarjevega (59) in 4. Antona Lakoto-Bebovega (44). Te so zastražene z esesovci, oboroženimi s strojnicami, odgnali v Faronov svinjak, stara hišna št. 9, jim z brzostrelko prestrelili noge, nato pa njih in svinjak polili z bencinom, zaprli vrata in z zažigalno bombo zažgali.

Plenjenje in požiganje je v Podbežah trajalo do malo pred poldne. Tedaj pa je začela Gortanova brigada s položajev pri Pregarju obstreljevati okolico vasi z minami iz težkega minometa, ker so verjetno njeni izvidniki opazili, kolono Nemcev, ki so jo bili okoli 9.—10. ure pod Pregarjem zavrtili, da se pomika proti Podbežam. Nemcem, ki so bili že prej v Podbežah, pa je verjetno prav ta kolona prinesla ukaz, da se morajo takoj napotiti proti Hrušici in cesti Reka—Trst, kjer so jih čakali kamioni. Zato so postali še bolj kruti. Takoj so tudi drugo skupino 18 moških odgnali v lopo Jožeta Fabjančiča-Štefanovega, jim prestrelili noge, polili z bencinom in jih zažgali. Tu so v najstrašnejših mukah umrli: 1. Anton Baša-Blažev, star 67 let, 2. Rudolf Čuš-Gvardijankin (star 16 let), 3. Jože Mavrič-Kavčev (60), 4. Anton Gustinčič-Lavrinov (48), 5. Ivan Barba-Lakotov (47), 6. Anton Vičič-Jagrov (40), 7. Ivan Šajna-Znidarjev (61), 8. Ivan Fabjančič-Kuhtov (50), 9. Anton Križman-Firmov (40), 10. Jože Križman-Firmov (77), 11. Pavel Križman (36), 12. Ivan Zadel-Kapralov (46), 13. Peter Mršnik-Matevžev (47), 14. Peter Šircelj-Brcajev (56), 15. Jože Primc-Mršnikov (55), 16. Franc Čus-Fitnikov (47), 17. Ivan Valenčič-Rejčev (44), 18. Rudolf Mavrič-Poltarčin (30), ki je pobegnil skozi okno ranjen in opečen ter umrl dve uri pozneje.

Tisti dan so Nemci ustrelili pri Hrušici tudi Jožeta Fabjančiča-Štefanovega, starega 47 let, potem ko so ga prisilili, da jim nese strelivo. V naslednjih dneh pa je prestrašen in zmeden zaradi doživetih grozot po pomoti padel v partizansko zasedo pri Hrušici in postal 24. žrtev Jože Možina-Bebov, ki je bil vaški aktivist in ga zato vaščani štejejo za žrtev tega pokola.³⁹

Najstrašnejša smrt Rudija Mavriča

Izmed vseh žrtev tedanjega okupatorskega divjanja je umrl v najhujših mukah 30-letni bolničar Rudi Mavrič-Poltarčin, Podbeže, stara hišna št. 28. Tudi njega so zaprli v Štefanovo lopo in je bil ranjen v nogo. Vendar se mu je v samoohranitvenem nagonu posrečilo, izkoriščajoč dim in nezadostno pazljivost stražarja in ker vrata niso bila najbolje zaprta, pobegniti. Med begom je gorela na njem obleka in je izgledal kot živa plamenica. Nemci so ga kmalu opazili in streljali nanj ter ga še večkrat zadeli. Kljub temu mu je uspelo priti iz nemškega obroča več kot kilometer daleč. Zgrudil se je na travniku v Brsnicah pri ograji, ki se je zaradi

Značilna cerkvice iz leta 1657 ob prav tako stari lipi v Gabrku in Brkinih

njegove goreče obleke vnela. Približali sta se mu Marija Križmanova-Bebova in Jožefa Možina. Še vedno je bil pri zavesti in ljubil je življenje, zato ju je prosil, naj mu prineseta vode in mu ustavita krvavenje na ranjeni nogi, da ne bi izkravel in umrl. Res sta mu prinesli iz bližnjega izvirka lonec vode, ki ga je s tresočimi rokami in poslednjimi močmi zgrabil in vodo na dušek spil in gasili na njem gorečo obleko. Križmanova se spominja, da je bil Mavričev izgled strašen: bil je ves ožgan po prsih, stegnih in obrazu. Na glavi so mu lasje do kože zgoreli, z ožganih prstov na rokah so mu izpadali nohti in so zato izgledali kot ožgani kosi mesa. Kmalu se mu je približala tudi zaročenka Štefanka Čuš, ki ji je med drugim še povedal, da so bili v Štefanovi lopi med 18 žrtvami po slepem streljanju nekateri ubiti, drugi le ranjeni, nato pa so vrgli zažigalno bombo.⁴⁰

Nacisti in fašisti so tisti dan v onemoglem besu v Podbežah okrutno pobili 23 žrtev in požgali, razen 12 vse vaške hiše, okoli poldne pa so odšli iz vasi proti Hrušici, toda 21. maja so se spet vrnili in ponovno požgali. Potrti vaščani so po odhodu sovražnikov zbirali preostale ožgane ostanke trupel svojih dragih pokojnikov in jih 6 dni pozneje pokopali v skupen grob na hrušiškem pokopališču, kjer so jim enako kot na Štefanovi lopi postavili po vojni skupen spomenik.⁴¹

Požig in pokol na Pregarju, v Hujah in na Gabrku

S požigom in pokolom v Podbežah je bil končan prvi in najhujši del tedanje brkinske tragedije. V njem je zaradi sovražnikovega presenečenja padlo 93 žrtev. Istrski brigadi Vladimira Gortana moramo šteti v dobro, da je odbila prvi sovražnikov sunek proti Pregarju in s tem omogočila ljudstvu, da se umakne in skrrije

vsaj del premičnin. Hkrati pa je treba brigadno vodstvo grajati, da se ni sovražniku odločneje postavilo v bran in ker je dopustilo, če je res, kar piše Stevo Sunajko v 1971 v Lj. izšli knjigi Sodelovanje slovenskih in hrvaških NO enot, da jo Nemci presenetijo z napadom iz Obrova čez Javorje proti Gabrku, ki ga avtor zmotno »usmerja« iz Markovščine čez Tatre in Rjavče.⁴²

Ker nemške enote niso uspеле v prvem sunku obvladati odpora Gortanovcev, je njihovo poveljstvo odpoklicalo svoji enoti iz Podbež in Zajelšja, ju okrepilo z novimi oddelki in formiralo v Hrušici motorizirano kolono s 25 tovornjaki, ji dodelilo dva oklepna avtomobila in tank, nato pa jo usmerilo okoli 13. ure v napad po cesti Obrov Javorje proti Gabrku, Hujam in Pregarju. Nemci so z veliko premočjo po približno polurnem boju obvladali odpor Gortanovcev in šibkejših delov 2. bataljona Istrskega odreda, saj so poslali v boj več kot 1000 vojakov. Vdrli so na Gabrk, v Huje in na Pregarje. Izropali vasi in jih enako, kot že opisane požgali ter vrgli v ogenj ali pa pobili, kogar so dobili v vasi. Tako so tiste in naslednje dni (do 24. 5.) požgali skoraj vse hiše in gospodarska poslopja. Vendar je bila tu morilska »bêra« v primerjavi s Tominjani in Podbežami neznatna, ker so prebivalci zvedeli, kaj se dogaja in so se pred prodirajočimi, »modernimi Huni« v glavnem umaknili v gozdove. Nemci pa so iz tanka, oklepnih vozil in drugega težkega orožja streljali na vsakega, ki so ga kjerkoli opazili. Tako so na prebivalce Gabrka, ki so bežali proti Brezovemu brdu v Zleb, streljali s strojnimi. Na Pregarce, ki so se umikali proti Celjam v dolino Posrtvice pa so streljali z brzostrelnimi topovi in minometi.⁴³

V prvem besnem napadu so jim ljudje pobegnili. Nemška soldateska in italijanski fašisti ter slovenski domobranci pa so pobirali po shrambah živila, iskali po hlevih teleta in svinjakih prašiče ter streljali po dvoriščih in vrtovih kure — ter jih v vrečah nosili na kamione. Na Gabrku so Nemci dobili le epileptika Mirka Tomažiča-Boriševca, starega 22 let, ki se ni mogel ločiti od telička, zato so ga tam ustrelili in hlev zažgali. Razen omenjenega so zažgali še dva hleva. Še tri hiše in 10 hlevov pa so požgali 21. maja. Kmečki človek je preveč navezan na dom, hišo in živino, da bi mogel strpeti dalj časa brez njih. Zato je padla večina žrtev v teh vaseh zato, ker so se ljudje prezgodaj in premalo oprezno vrnili domov. Na Gabrku so Nemci ustrelili na dvorišču Ivana Franka-Martinca, starega 67 let, ko se je po vrtu približal gorečemu hlevu. Tretja žrtev, Jože Frank — tudi Martinc, star 61 let, je padel pri prvi vaški oz. štokovi hiši pod sovražnikovimi streli.⁴⁴

V Hujah Nemci niso nikogar zalotili v vasi, zato tudi ni bilo žrtev, pač pa so uničili 11 hiš in 26 gospodarskih poslopij, 8 govedi je zgorelo, 10 krav, 8 ovc in 2 prašiča pa so odpeljali.⁴⁵

Podobno kot na Gabrku se je zgodilo tudi na Pregarju, tej največji in najstarejši brkinski vasi, ki je imela tedaj 115 hiš in po ljudskem štetju iz 1931. leta 540 prebivalcev. Tisti dan so Nemci požgali približno $\frac{2}{3}$ hiš in gospodarskih poslopij. Preostale pa 21. in 24. maja, med njimi tudi šolo in župnišče. Ostalo jih je le 5 delno poškodovanih in 7 v zaselku v Posrtvici. Ob vdoru v vas Nemci niso nikogar izmed domačinov ubili, ker so vsi pobegnili. Toda preden so morilci odšli, sta se pozno popoldne vrnila iz skrivališča 81-letni Jakob Lever-Strinko, da bi rešil preostalo premoženje in Ivanka Bubnič-Frankova, stara 65 let, da bi spustila h kravi telička. Leverja so prijeli in ga odgnali pred hišo št. 64 (Jeshorjevo), ga zaklali in vrgli v ogenj. Frankovo pa so živo vrgli v njeno gorečo lopo.⁴⁶

Tako je bila tistega lepega pomladanskega dne končana celodnevna okrutna morija v Brkinih. Padlo je 69 ljudskih žrtev, med njimi je bilo 6 mladoletnikov, starih od 5 do 16 let, in 11 nad 70 let starih ljudi. S tem pa še ni bil končan besni val sovražnikovega terorja. Kot je že omenjeno, se je požiganje in ropanje nadalje-

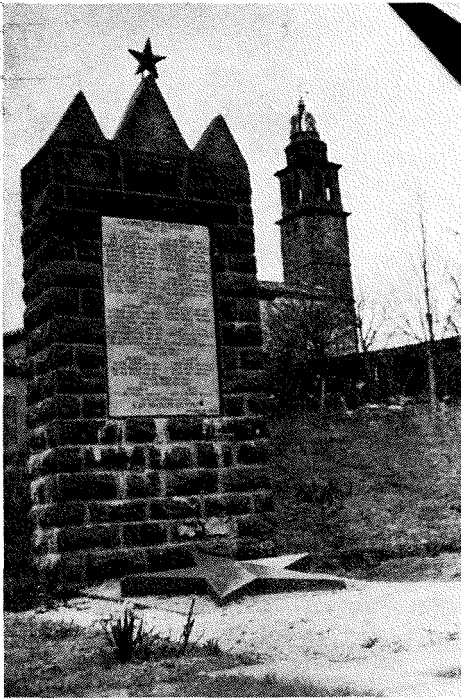
Požgano Pregarje. Fotografija je nastala kmalu po požigu vasi, maja ali junija 1944

valo še cel teden. Temu pa je sledilo sporočilo esesovske komande iz Podgrada preostalim prebivalcem uničenih vasi, da se jim pod prettno smrtne kazni prepoveduje naselitev po uničenih vaseh. In ta prepoved je trajala do pozne jeseni — konec oktobra 1944.⁴⁷

Prebivalci pa niso klonili kljub terorju. Večina si je zgradila skrivališča po gozdovih in grapah ter od tam obdelovala polja, krmila in pasla živino in z vsem, kar je še premogla podpirala NOB in tudi v naslednjih mesecih aktivno sodelovala v njem. Okupatorjev teror ni zlomil borbene volje ljudstva, zato pa tudi ni dosegel zelenega namena.

Zaključek

Ceprav je šlo v opisani okupatorski teroristični akciji 18. maja 1944 za eno izmed najbolj okrutnih morij v Sloveniji, še vedno ne vemo, kdo izmed odgovornih nemških komandantov ali policijskih vodij je izdal odredbo ali ukaz za to uničevanje. Doslej še ni bil v analih zgodovine NOB objavljen nemški dokument o tej akciji. Žal pa tudi ni v ohranjenih arhivih podrobnejšega poročila iz naših virov, ki bi vsaj nakazovalo konkretnjšo odgovornost določenega okupatorjevega komandanta ali štaba. V obtožbi zoper nemške vojaške in politične zločince: visokega komisarja Friedricha Rainerja, komandanta 97. nemškega armijskega korpusa generala Ludwiga Küblerja in Hansa von Hösslina, komandanta 188. rezervne divizije, čigar 136. polk naj bi bil v tej akciji sodeloval z esesovci in italijanskimi fašisti zasledimo le površno obtožbo proti Hösslinu, da so njegove čete sodelovale okoli 11. maja skupno z SS četami in fašisti pri požiganju vasi Tominje,

Spomenik padlim v NOB in žrtvam druge svetovne vojne v Pregarjah

Pregarje in Prelože in da so v vasi Tominje vrgle v »goreče hiše« 38 oseb.⁴⁸ Tudi med sojenjem pred sodiščem 4. armade JLA v Ljubljani od 10. do 17. 7. 1947 problem odgovornosti ni bil razčiščen.⁴⁹

Akcija pa je bila preobsežna in pretemeljita, da bi bila mogla biti zaukazana od nekega krajevnega poveljnika ali le kot enkratni hitri povračilni ukrep v afektu. Zato mislim, da je utegnil biti njen pobudnik oz. naredbodajalec višji vodja SS v Jadranski operativni coni Odilo Globocnik enako kot je bil vodja akcije »Braunschweig« od 26. 4. do 6. 5. 1944. Njen glavni izvajalec pa njegova »desna roka« Sturmbannführer SS Christian Wirth, saj so pri njeni izvedbi sodelovali, kot navaja že omenjena obtožnica, in pričajo ne povsem zanesljivi partizanski dokumenti in kot se spominjajo prebivalci prizadetih vasi, SS oddelki in fašisti iz Trsta. Metode pobijanja (sežiganje živih ljudi) v Brkinih 18. 5. pa so na las podobne onim iz Lipe (akcija Braunschweig) 30. 4. 1944. V obeh primerih in tudi v tretjem, vendar ne več tako izrazitem, v Gabrovici v Istri 28. 5. 1944, pa sličijo na načine pobijanja v uničevalnih taboriščih na vzhodnem Poljskem: Belsecu, Treblinki in Sobiboru, od koder so SS-ovci iz Einsatzkommando Reinhard prišli v Trst. In če k temu dodamo še dejstvo, da je bil tedanji komandant Einsatzkommando Reinhard Wirth odgovoren od prve polovice maja 1944 tudi za varnost ceste Reka—Trst, v danem primeru pa je šlo enako kot 30. aprila za maščevalni ukrep za partizanski napad prav na to cesto, tedaj postane problem odgovornosti za te zločine že bolj določen. Zato bi bilo za zgodovinsko vedo zelo koristno, da bi končno le ugotovili, kdo je odredil izvedbo tega gnusnega množičnega zločina in je zanj odgovoren?

Opombe

- ¹ Črt Sinkovec, Uporni svet pod Snežnikom, str. 195—196, Soča NG 1966. Diego de Henriques, Trst, Center za protivno propagando in vesoljno bratstvo. Seznam žrtev hrani pisec.
- ² Komisija za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri predsedstvu SNOS — dr. Makso Snuderl, Fašistično-domobranski teror nad Slovenci, str. 91—94, 1944 na osvobojenem ozemlju, v Sloveniji (navajam dalje Fašistično domobranski teror...).
- ³ Vojni dnevnik armijske skupine Von Zangen od 21. 1. do 4. 7. 1944. Povelje št. 1 29. 1. 1944, NAW, filмотeka VZI v Lj. serija T-312, film 1638, posnetek 00050, 000320 in 000322.
- ⁴ Povelje iz 31. 1. 1944, NAW, isti vir, posnetek 00054.
- ⁵ Vojni dnevnik arm. skupine Von Zangen 3. in 6. 2. ter 13. 3. 1944, NAW, isti vir, posnetki 000072, 000080 in 000144.
- ⁶ Vojni dnevnik armijske skupine Von Zangen 3. in 9. 3. 1944, isti vir, posnetki 000132 in 000138.
- ⁷ Vojni dnevnik... isti vir, posnetek 000104.
- ⁸ Janez Kramar, Narodnoosvobodilni odbori v Socerbskem okraju, Jadranski koledar 1971, str. 166—167.
- ⁹ Vojni dnevnik armijske skupine Von Zangen 25. 2. 1944, isti vir, posnetek 000162.
- ¹⁰ Janez Kramar, navedeni vir, stran 166—167. Roberto Battaglia, Odporniško gibanje v Italiji, str. 284, Lj. 1971, Jaques Delarue, Zgodovina gestapa str. 343, Lj. 1968.
- ¹¹ Da Treblinka a San Sabba, Il Meridiano di Trieste, št. 13 21/23 aprila 1972.
- ¹² Roberto Battaglia, navedeni vir, str. 209—212.
- ¹³ Albin Bubnič, Trupla talcev... so nato sežgali v Rižarni, Primorski dnevnik 7. 4. 1974. Ob 30-letnici obešanja talcev v ulici Ghega v Trstu, Primorski dnevnik 23. 4. 1974.
- ¹⁴ Poročilo armijske skupine Von Zangen iz 13. 5. 1944 o njeni protipartizanski aktivnosti, NAW, filмотeka V21, Serija T-312, film 1640, posnetka 001002 in 001003.
- ¹⁵ Prospekt Lipa, izdal fond za izgradnjo Lipe v prireditbi Muzeja ljudske revolucije na Reki. Obtožnica proti Rainerju, Küblerju idr. v Lj. 1947, IZDG F. 924/I. Kronike NOB za vasi Kuteževo, Podgraje idr. Občinski odbor ZZB NOV v Ilirski Bistrici.
- ¹⁶ Obveščevalno poročilo armijske grupe Von Zangen 1. 6. 1944, NAW, filмотeka VZI Lj., serija T-312, film 1640, posnetek 000984.
- ¹⁷ Vojni dnevnik armijske skupine Von Zangen 10. 5. 1944, isti vir, posnetek 001040.
- ¹⁸ Vojni dnevnik... isti vir, 30. 5. 1944, posnetek 001011.
- ¹⁹ Vojni dnevnik, isti vir, 14. 6. 1944, posnetek 001037.
- ²⁰ Kronologija osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov 1941—1945, Beograd 1964, str. 748.
- ²¹ Winston Churchill, Druga svetovna vojna, Lj. 1964, str. 869—870.
- ²² Operacijska poročila štaba Istrskega odreda od jan. do aprila 1944, arhiv IZDG F. 296, 297 in operacijski dnevnik IO, IZDG F. 296 a.
- ²³ Stevo Sunajko, Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941—45, Ljubljana 1971, str. 331—332.
- ²⁴ Stevo Sunajko, isti vir, str. 333—336.
- ²⁵ Jože in Marija Jenko, Tominje, ustna vira.
- ²⁶ Vojni dnevnik armijske skupine Von Zangen 15. in 18. 5. 1944, isti vir, posnetka 000219 in 000225 ter 000609.
- ²⁷ Stevo Sunajko, isti vir.
- ²⁸ Izvleček iz operacijskega dnevnika štaba Istrskega odreda 26. 5. 1944 in pregled štev. stanja iz 13. 5. 1944, arhiv odbora Istrskega odreda v Kopru.
- ²⁹ Fašistično domobranski teror, isti vir.
- ³⁰ Marija in Jože Jenko-Stalinarjeva, ustni vir.
- ³¹ Kronika NOB za Tominje, občinski odbor ZZB NOV II. Bistrica.
- ³² Amalija Urh, Ovčinarjeva, ustni vir.
- ³³ Ferdo Godina, Balada o nemirnih nočeh, Nedeljski dnevnik, 15. 12. 1968.
- ³⁴ Marija in Jože Jenko-Stalinarjeva, isti vir.
- ³⁵ Vaška kronika NOB, isti vir.
- ³⁶ Fašistično-domobranski teror, isti vir.
- ³⁷ Seznam ustreljenih in živih sežganih ljudi v IZDG F 633.
- ³⁸ Spomenik žrtvam fašističnega terorja v Tominjah, imena izpisal pisec.
- ³⁹ Domobranksko-fašistični teror... isti vir.
- ⁴⁰ Kronika NOB Zajelšje, isti vir.
- ⁴¹ Lojze Dekleva, Zajelšje, ustni vir.
- ⁴² Lidija Prime-Lumpova, Izola, ustni vir.
- ⁴³ Maks Zadnik, Pokol v Lumpovem mlinu, TV-15, 15. 2. 1973.
- ⁴⁴ Lojze Dekleva, Zajelšje, ustni vir.
- ⁴⁵ Lojze Kirm in Lojze Dekleva, Zajelšje, ustna vira.
- ⁴⁶ Mimica Bekar, Trst, ustni vir.
- ⁴⁷ Stevo Sunajko, isti vir (I).
- ⁴⁸ Krajevni leksikon SRS I., Lj. 1968, str. 85 in 95.
- ⁴⁹ Vaška kronika NOB Podbeže, obč. odbor ZZB NOV II. Bistrica.
- ⁵⁰ Izjave vaščanov piscu 13. 3. 1973: Lojzeta, Marije in Viktorije Čuš-Fitnikovih, Podbeže 34, Marije in Pavline Križman, Podbeže 29, oz. 22.
- ⁵¹ Isti vir kot zgoraj. Vaški spomenik žrtvam, imena izpisal pisec.
- ⁵² Izjava Marije Križmanove-Bebove, isti vir.
- ⁵³ Fašistično-domobranski teror, isti vir, str. 93.
- ⁵⁴ Izjava Lojzeta in Marije Čuš, isti vir.
- ⁵⁵ Stevo Sunajko, isti vir, str. 335.

⁴³ Vaške kronike NOB za Gabrjk, Huje in Pregarje, obč. odbor ZZB NOV v Ilirski Bistrici.

⁴⁴ Marija Frank, Gabrjk 10, ustni vir.

⁴⁵ Fašistično domobranski teror, isti vir.

Vaška kronika NOB, isti vir.

⁴⁶ Vaška kronika NOB Pregarje, isti vir.

Spomenik žrtvam fašističnega terorja na Pregarju.

Izjava Neže Frank in Zore Bubnič, Pregarje, ustna vira.

Vaška kronika NOB, isti vir.

⁴⁷ Jože Konestabo, Pregarje, ustni vir.

⁴⁸ Obtožnica v arhivu IZDG F 924/I.

⁴⁹ Zaslišanje Küblerja in Hösslina, Slov. poročevalec 13. in 17. 7. 1947.

Črtomir Šinkovec

Spomenik

*Ob vaškem križpotju
vklesana posvečena imena
v pohorskem granitu:
hiše gledajo vanj,
mimo prekopica v pločevini
življenje se preko kotanj.*

*Črke imen zro kot mrtve oči —
strti plameni mlade ljubezni,
veličina upora,
grebeni moči,
nižine ponižanj,
divji tolmoni ponižanj,
otrplost človeških usod.*

*Matere v črnem stoje
na soncu, solze drse
v zaprašeno spominov;
mimo vozi se v limuzinah
nemo razkošje cinizma . . .*

Dr. Tone Ferenc

Satan, njegovo delo in smrt

(Nadaljevanje in konec)

Satanovi sodelavci in nasledniki

Povedal sem že, da je septembra 1943 z Globocnikom in Wirthom prišlo v Trst še pet morilcev iz akcije »Reinhard«, in sicer: Gottlieb Hering, dr. Franz Stangl, Josef Oberhauser, Lorenz Hackenholdt in Konrad Geng, kmalu pa še nekaj drugih. Njihova imena smo srečali že v Lublinu, ko jih je Globocnik spomladi 1943 predlagal za napredovanje v višji esesovski čin.

Kaže, da je bil poleg Wirtha najpomembnejši SS-Hauptsturmführer, tj. esesovski kapetan Gottlieb Hering. Rodil se je 2. 6. 1887 (bil je torej le dve leti mlajši od Wirtha) v Warmbronn, okrožje Leonberg in je služil pri kriminalni policiji, sodeloval pri nacistični evtanaziji in pri akciji »Reinhard« v generalni guberniji na Poljskem. Tam je bil nazadnje komandant uničevalnega taborišča v Belzecu. V SS so ga sprejeli šele spomladi 1943, ko so mu za zasluge pri akciji »Reinhard« dodelili tudi čin esesovskega kapetana. Kot komandant uničevalnega taborišča v Belzecu je skupaj z esesovskim podporočnikom Gottfriedom Schwarzem prišel pred esesovsko sodišče, ker sta oktobra 1942 v bližini tega taborišča dala požgati dve vasi in ustreliti 46 vaščanov. Vendar ju je sodišče na Globocnikovo zahtevo oprostilo obtožbe, kar je nato potrdil sam Himmler.¹⁰⁸ Za sedaj še ne vemo za gotovo, kakšen položaj je imel Hering v Wirthovem oddelku »R«, vemo le, da je po Wirthovem prevzemu druge naloge on začasno vodil ta oddelek. Morda lahko domnevamo, da je bil od septembra 1943 do maja 1944 Wirthov namestnik ali vodja pododdelka »R I« v Trstu, saj je v tistem času podpisal številne zaporne liste, na katerih so za glavo dokumenta pripisali šifro »R I«. Njegova usoda po vojni ni znana. Revija *Il Meridiano di Trieste* je aprila 1972 poročala, da je Hering umrl.

Wirtha je polnopravno nasledil šele SS-Sturmbannführer ali esesovski major Dietrich Allers, rojen leta 1910 v Kielu in po poklicu odvetnik. Po skopih podatkih, ki jih imamo na voljo, lahko sodimo, da je do junija 1944, ko je prispel v Trst, delal v Berlinu na Tiergartenstrasse 4, in sicer v Brackovem uradu firerjeve pisarne. Kot vemo, je bil Brackov urad zadolžen za izvedbo nacistične evtanazije. Allersovo ime se je v Trstu ohranilo le na treh dokumentih, ki so nam dostopni. Na prvem je pododdelek »R I« 18. 6. 1944 prevedel prijavo proti nekemu Narcisu Periniju, ki je bival v Trstu, Via Fabio Severo 84, in naj bi imel »zveze s komunističnimi tolpari« in naj bi tudi vedel, »da bodo Angloamerikanci bombardirali Trst«. Nekdo je pripisal »beležko za SS-Hstuf. Heringa«, da naj imenovanega čimprej primejo. Dne 3. julija

Der Höhere // - u. Polizeiführer
in der Operationszone
Adriatisches Küstenland

2194

Abt. R . den 21. Dezember 1944.

Abteilung R
- Der Inspekteur -
100.Nr. /44 - Schus, -

SS-Untersturmführer
Oberhauser,
Abt. R I.

Der B o r d o n , Mario ist, sofern noch nicht geschickelt,
sofort zu entlassen.

Bordon sind die Entlassungspapiere vom Oberabschnitt
"Wirth West" und die Identitätskarte auszuhändigen.

Sturmbannführer.

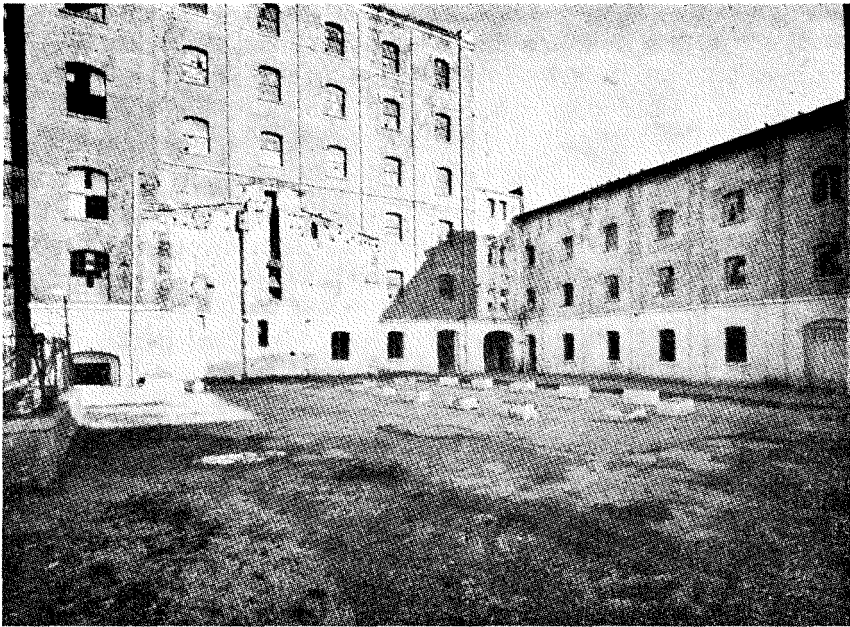
Allersov dopis Oberhauserju z dne 21. decembra 1944

1944 pa je na dokumentu novi pripis »za Stbf. Allersa«, da so Perinija in njegovo ženo tistega dne izpustili.¹⁰⁰ Dne 21. decembra 1944 pa je Allers kot inspektor, vodja oddelka »R«, pismeno naročil esesovskemu podporočniku Oberhauserju v pododdelku »R I«, naj izpusti Maria Bordona.¹¹⁰ Dne 13. marca 1945 je Allersovo ime omenjeno v dopisu policista Schneiderja esesovskemu naredniku Hackenholtu, ki je bil takrat v Tolmezzu.¹¹¹

Wirtha, Allersa in Heringa je morala dobro poznati njihova prevajalka v Trstu, Augusta Reiss. Wirtha je označila za »nasilnega«, Allersa za »preveč oblastnega«, Heringa pa za »poštenjaka«. Vendar pa ni ničesar javno izpovedala o njihovi dejavnosti.¹¹²

Med pomembnejšimi Wirthovimi sodelavci sta bila tudi esesovski podporočnik (pozneje poročnik) Josef Oberhauser in kapetan dr. Franz Stangl, o katerih smo tudi že govorili v zvezi z akcijo »Reinhard« v generalni guberniji na Poljskem. Josef Oberhauser se je rodil 20. septembra 1915 v Münchnu in je bil po poklicu kmet. Ko je odslužil vojsko, je novembra 1935 stopil v SS-Totenkopfsturmbann Brandenburg.¹¹³ V akciji »Reinhard« si je pridobil »velike zasluge« v uničevalnem taborišču Belzec in je zato junija 1943 na Globocnikov predlog napredoval v čin esesovskega podporočnika. Kaže, da je v Trstu vodil pododdelek »R I«, podpisal je precej zapornih listov in žrtve se ga spominjajo kot komandanta zaporov in taborišča v tržaški rižarni. Poleg drugega je ohranjen tudi seznam orožja in streliva prve (italijanske) čete SS-Wachmannschaften, tj. esesovskega stražarskega bataljona, z dne 15. februarja 1945 z lastnoročnim Oberhauserjevim podpisom; ta četa pa je bila zaposlena z zavarovanjem tržaške rižarne.¹¹⁴

Drugi Wirthov sodelavec dr. Franz Stangl se je rodil 26. marca 1908 v Altmünstru in je bil poklicni policist. Od leta 1931 do 1935 je služil pri zaščitni, nato pa pri kriminalni policiji in je bil pred vojno kriminalni sekretar pri uradu gestapa v Linzu ob Donavi, avstrijska republika ga je pred letom 1938 odlikovala z več odlikovanji. V voj-

Rižarna — krematorij pri Sv. Soboti v Trstu. Notranje dvorišče, kjer so na pročelju stavbe še vidni sledovi »peči«

nem času je sodeloval pri nacistični evtanaziji in nato pri akciji »Reinhard«, v kateri se je zelo izkazal kot komandant uničevalnega taborišča Treblinka. Zato je napredoval iz navadnega esesovca za kapetana in so ga, podobno kot Wirtha, odlikovali s križcem za vojne zasluge I. in II. razreda z meči.¹¹⁵ Po prihodu v Trst naj bi vodil pododdelek »R III« v Vidmu (Udine) in naj bi ga imenovali tudi »leteči kapetan«.¹¹⁶ Njegovo delovno območje naj bi bile celo Benetke, od koder je preganjal in deportiral Žide.¹¹⁷

Navedel sem razmeroma skromne podatke le za najpomembnejše sodelavce Wirthovega oddelka »R« v operacijski coni »Jadransko Primorje«. Druge, esesovske podoficirje in pripadnike zaščitne policije, ki so tudi sodelovali pri zločinih, sem navedel že prej. Marsikatero ime se je pojavilo šele v novejšem času, ko si napredne sile v Trstu in tudi pri nas prizadevajo zbrati čimveč podatkov o zločinih in zločincih v tržaški rižarni in še živeče zločince spraviti pred sodišče v Trstu.

Pred sodnim procesom

O grozodejstvih, ki jih je počenjal nemški okupator skupaj s sodelavci nad Židi in pristaši narodnoosvobodilnega gibanja v tržaški rižarni, se je govorilo že med vojno samo. Razumljivo je torej, da so takoj po vojni začeli raziskovati zločine in ugotavljati zločince in njihove žrtve.¹¹⁸ Ugotavljanje je bilo zelo težavno, saj je bilo na voljo le malo žrtev, ki bi mogle prikazati vse gorje fašističnega nasilja v rižarni. Tisti, ki bi vedeli največ povedati, so bili ubiti in upepeljeni, mnogi so za vedno končali svojo trnovo pot v koncentracijskih taboriščih itd. Verjetno so tudi politične razmere v Trstu samem bile precej neugodne za takšno delo.

Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev je imela na voljo dve vrsti virov, in sicer dokumentarno gradivo nemškega okupatorja, ki ga je našla v Trstu po osvoboditvi, in izjave prič, žrtev fašističnega nasilja ali njihovih svojcev. Toda obojega je bilo zelo malo.

Pri dokumentarnem gradivu nemškega okupatorja gre za tri vrste dokumentov, in sicer za :

1) t. i. zaporne liste (Haftscheine), ki so jih izpolnjevali in podpisovali pripadniki pododdelka »R I« v Wirthovem ali Allersovem oddelku »R«. Formularje za te liste so sicer izdelali v IV. uradu poveljnika varnostne policije in varnostne službe v operacijski coni »Jadransko Primorje«. Uporabljali so jih tudi pripadniki Wirthovega ali Allersovega oddelka, vendar so ti glavo formularja prečrtali in napisali šifro »R I«. Ob osvoboditvi so našli več kot 550 zapornih listov in jih je komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo leta 1945 kar 547 poslala kot dokazno gradivo državni komisiji za ugotavljanje zločinov v Beograd. Vendar jih do sedaj v njenem fondu, ki ga hrani arhiv Jugoslavije, nismo mogli najti.¹¹⁹ Iz neznanih razlogov pa komisija ni poslala tja več kot 20 zapornih listov, od katerih so večino podpisali pripadniki pododdelka »R I« (Hering 2, Oberhauser 2, Geng 6, Seifert 1, Vey 1, Dubois 1, Rost 2) in sicer v januarju 1944. Sedaj jih hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani,¹²⁰ kopirala pa sta jih generalno tožilstvo Zvezne republike Nemčije iz Frankfurta na Maini in deželni inštitut za zgodovino odporništvu v Trstu.

2) Po osvoboditvi so v Trstu našli kartoteko 52 italijanskih policistov, ki so pripadali 1. četi esesovskega stražarskega bataljona. Tudi to kartoteko je komisija za ugotavljanje zločinov poslala kot dokazno gradivo v Beograd in je do sedaj še nismo našli.

3) V Trstu so po osvoboditvi našli tudi nekaj izvornih dokumentov oddelka »R« in jih je komisija za ugotavljanje zločinov prav tako poslala v Beograd. Dne 12. marca 1974 mi je v arhivu Jugoslavije uspelo najti te dokumente, in sicer: a) potrdilo o izvečino podpisali pripadniki pododdelka »R I« (Hering 2, Oberhauser 2, Geng 6, Seiesovski kapetan Fischer (to ime je v oddelku »R« novo!), b) prevod prijave o Narcisu Periniju z dne 18. 6. 1944 s pripisanima beležkama za Heringa in Allersa, c) Allersov dopis Oberhauserju z dne 21. 12. 1944 o izpustitvi Maria Bordona iz zapora, č) Schneiderjev dopis Hackenholtu z dne 13. 3. 1945 o načinu plačila dolga garažni kantini, d) seznam orožja in streliva 1. čete esesovskega stražarskega bataljona z dne 15. 2. 1945, ki ga je podpisal Oberhauser, e) seznam policistov iz italijanske 1. čete navedenega bataljona z dne 12. 12. 1944, ki so dobili vojaške suknjiče in hlače. Ti dokumenti so kot dosje 2749 registrirani v fondu državne komisije za ugotavljanje zločinov pod inv. številko 15830.

Podružnica komisije za ugotovitev vojnih zločinov za Slovensko Primorje je dobila nekaj prijav o zločinih in zločincih v tržaški rižarni. Klara Alhaler, roj. 13. 6. 1919 v Sarajevu, stanujoča v Trstu, Via Madona del Mare 6, je navedla tele zločince: Oberhauserja, Allersa, Dachsla, Schulza in Schneiderja. O sebi pa je povedala tole: »Kot Judinja sem bila zaprta na Lopudu in Rabu od dec. 1941 do 8. sept. 1943, dokler niso prišli partizani, ki so bili 8 mesecev; potem so prišli Nemci in so me odvedli v San Sabo, kjer sem bila od 3. 4. 44 do 30. 4. 45, kjer sem morala delati kakor šivilja, drugače bi bila poslana v Nemčijo. Večkrat se je slišal krik žrtev, katere so sežigali. Ravnanje z menoj ni bilo slabo, ker sem delala.« Poleg te prijave sta ohranjeni tudi prijavi Petra Hrvatića iz Škednja pri Trstu in Fani Böcke iz Trsta, ki sta bila v rižarni zaprta le nekaj dni. Prijavi Marine Miani in Francesca Fabretta iz Trsta pa se nanašata na aretacijo njunih sorodnikov. Del Fabrettove prijave se glasi takole: »Aprila

Preden so morali nacistični zločinci v začetku maja 1945 zapustiti kraj svojega »delovanja«, so zaminirali krematorij, da bi s tem zabrisali za seboj krvave sledove

1945 so prišli fašisti iz (Via) Bellosguardo (to so bili člani specialnega inspektorata javne varnosti za Julijsko krajino — op. T. F.) ter aretirali sina Alberta, ga odpeljali v Bellosguardo, nato pa v Coroneo, kjer so ga mučili in obsodili na smrt. Ko so ga odpeljali iz Coronea v rižarno, je odvrnel listič, na katerem je javil, da ga peljejo ubiti. Od tam ni bilo več glasu niti nismo mogli zvedeti, kaj se je zgodilo z njim.«

To je v glavnem tudi vse gradivo, ki ga je dobila komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, da je lahko 5. septembra 1945 sestavila odločbe, s katerimi je Josefa Oberhauserja, (št. 401-P), Dietricha Allersa (št. 402-P), Lorenza Hackenholta (št. 403-P), Schneiderja (št. 404-P) in Schultza (št. 405-P) ter 52 italijanskih policistov (št. 406-P — 453-P) razglasila za vojne zločince.¹²¹ Izvirnik odločb je komisija za ugotavljanje zločinov za Slovenijo skupaj z izvirnim dokaznim gradivom poslala državni komisiji za ugotavljanje zločinov v Beograd.

V odločbah, ki jih je državna komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Jugoslavijo potrdila 14. avgusta 1946, je Josef Oberhauser označen kot »komandant zaporov San Sabba (Rižarna) v Trstu« in kot prvi odgovoren za zločine, ki so jih nemški okupatorji in njihovi sodelavci zagrešili v tržaški rižarni. Allers je označen, da je bil poleg Oberhauserja »odločujoči komandant zaporov San Sabba v Trstu in je kot tak (zasnovatelj) soodgovoren za vsa mučenja in pošiljatve v internacijo.« Druge je komisija označila kot soodgovorne za zločine v rižarni. Komisija zaradi pomanjkanja dokaznega gradiva ni mogla natančneje prikazati zločinov in krivde za posamezne zločince, saj je opis enak za vse.

Kot rečeno, je komisija za ugotavljanje zločinov izvirno dokazno gradivo priložila k Oberhauserjevi odločbi, in sicer tri vrste gradiva:

1) 0-1010/P/A — zaporni listi za družini Gale in Šlosar, ki dokazujejo, da so v tržaški rižarni ubili tudi po več članov družine v enem dnevu in da torej niso tam umrli

Komisija za ugotavljanje vojnih zločinov je razen Oberhauserja proglasila za vojne zločince tudi njegove pajdaše — Allersa, Hachenholta, Schneiderja, Schul-tza in druge

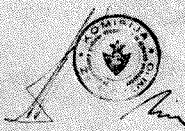
ŠKODA:
(V čem obsegu škoda? Vrednost
v predvojnih dinarjih)

SOSTORILCI:
Allersa E-402/7
Hachenholta E-402/7
Schneiderja E-404/7
Schul-tza E-405/7
Ver. svet. sod. E-406 do E-493/7 navoljena.

OPOMBA:

Referent: K. K.

20. 1. 1973 dne 2. 1. 1973 1967

Priloge: 1

Priloge: 1

Tisk: *[Signature]* Predsednik: *[Signature]*

Po prizadevanju nacionalne zveze bivših političnih deportirancev (Assoziiazione nazionale dei deportati, ANED) in deželnega inštituta za zgodovino odpornišтва v Trstu, ki sta v drugi polovici šestdesetih let začela zbirati gradivo o nacističnih zločinih v tržaški rižarni in vzpodbudila zanimanje širše javnosti za sodno obravnavo proti zločincem, sta javno tožilstvo v Trstu in generalno tožilstvo v Frankfurtu na Maini zbrala gradivo za obtožnico proti zahodnonemškemu odvetniku v Hamburgu Dietrichu Allersu, javnemu uslužbencu v Münchnu Josefu Oberhauserju in drugim zločincem. Ze leta 1970 so uslužbenci generalnega tožilstva iz Frankfurta na Maini kopirali ustrezno gradivo v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. V Italiji so medtem zaslišali precej prič in tudi enega od zločincev (Konrada Genga), ki je do tedaj živel tam. Vendar je prišlo v Italiji do nesoglasja o pristojnosti: ali je za sojenje nemškimi zločincem, ki so svoje zločine zagrešili v drugi svetovni vojni, pristojno vojaško sodišče v Padovi ali pa civilno sodišče v Trstu. Šele februarja 1973 so ta nesporazum odpravili tako, da so sklenili, da je za obravnavo pristojno civilno sodišče v Trstu. Sodno obravnavo pričakujejo letos spomladi v Trstu.¹²³

Napredni ljudje v Italiji in Jugoslaviji z velikim zanimanjem pričakujejo začetek sodnega procesa proti nemškimi zločincem v tržaški rižarni. Ob tem je treba pritrđiti tistim, ki tistega, kar se je zgodilo v tržaški rižarni, ne gledajo ločeno od splošnega dogajanja v Trstu in njegovem širšem zaledju. Zločini v tržaški rižarni so namreč del splošnega genocida, ki ga je storil nemški imperializem s pomočjo italijanskega fašističnega imperializma ne samo nasproti evropski židovski skupnosti, temveč tudi nasproti drugim »nižjim rasam«, tj. nasproti Slovanom. Dejanj v rižarni ni mogoče gledati ločeno od fašističnih šovinističnih prizadevanj pred nemško okupacijo Italije in pod njo; fašistični kolaboracionizem, ki se je nemškemu okupatorju predstav-

ljal kot posrednik teženj lokalnih vodilnih struktur, je nadaljeval svojo dotedanjo nasilno, rasistično in raznarodovalno politiko. Zavračati je treba vse poskuse, da bi po hudih preizkušnjah iz preteklosti imeli ob sodnem procesu drugačna merila, ko gre za zločine proti židovskim ljudem ali proti tržaškim meščanom italijanske narodnosti ali proti slovenskim ali hrvaškim kmetom s Krasa in iz Istre. V sodnem procesu proti Dietrichu Allersu in soobtoženim torej ne bi smelo iti samo za obtožbo in obsodbo posameznih krivcev, o katerih smo govorili v tem članku, temveč za obtožbo in obsodbo vsega fašizma, nemškega in italijanskega.

Opombe

¹⁰⁷ AJ, fond DKZ, inv. štev. 15.830, Allersov dopis Oberhauserju 21. 12. 1944. Kako malo je znano Wirthovo življenje in tudi smrt celo v Trstu in Vidmu (Udine), kaže opomba 83 v knjigi S. Bon Gherardi (glej op. 83!), ki se glasi: »Christian Wirth je morda tisti, ki je prišel v Trst potem ko je poveljeval gradu Martheim in trem uničevalnim taboriščem na Poljskem: Belzecu, Sobiboru in Treblinki, po ukazu Globocnika, kateremu je nato sledil v Trst septembra 1943; zdi se, da so ga ubili Titovi partizani, vendar bi bil lahko še živ.

¹⁰⁸ BDC, Hauptamt SS-Gericht 25. 7. 1944.

¹⁰⁹ AJ, fond DKZ, inv. štev. 15.830.

¹¹⁰ AJ, fond DKZ, inv. štev. 15.830, Allersov nalog 21. 12. 1944.

¹¹¹ AJ, fond DKZ, inv. štev. 15.830, Schneiderjev dopis 13. 3. 1945.

¹¹² Il Meridiano di Trieste 20. 4. 1972.

¹¹³ BDC, PPA SS, J. Oberhauser; RuS HA, RuS-Fragebogen 1937.

¹¹⁴ AJ, fond DKZ, inv. štev. 15.830, Waffbestandsaufnahme der I. Kompanie SS-Wachmannschaften per 15. 2. 1945.

¹¹⁵ BDC, PHA SS, F. Stangl.

¹¹⁶ Il Meridiano di Trieste 20. 4. 1972.

¹¹⁷ S. Bon Gherardi, n. d., str. 215–216.

¹¹⁸ Ni še zanesljivega poročila o Globocnikovi smrti po koncu druge svetovne vojne. Gerarld Reitlinger pravi, da je Kaltenbrunnerjev odvetnik na sodnem procesu v Nürnbergu pripovedoval o cestnih bojih v Istri, v katerih naj bi padel tudi Globocnik. Po drugih podatkih, nadaljuje Reitlinger, naj bi Globocnik junija 1945 storil samomor na Koroškem, da ne bi padel v roke britanski vojaški patrolji. (Reitlinger n. d., str. 139) Silva Bon Gherardi v svoji knjigi, ki smo jo že navedli, upravičeno zavrača mnenje, da bi Globocnik padel v Istri, ker je poveljeval nemškim silam, ki so se umikale iz Furlanije v Avstrijo. Opozarja, da je po podatkih Zentralle Stelle der Landesjustizverwaltungen iz Ludwigsburga, ki jih je leta dobila z graškega sodišča, Globocnik storil samomor 31. maja 1945 pri Weissensee na Koroškem. (S. Bon Gherardi, n. d., str. 214).

¹¹⁹ Državna komisija za ugotavljanje zločinov v Beogradu jih je registrirala kot inv. štev. 14.353, arhivistka, ki še ureja ta fond, pa mi je izjavila, da je iz neke opombe ugotovila, da jih je 547, vendar inv. štev. 14.353 v fondu manjka.

¹²⁰ Arhiv IZDG, BDS Triest, fasc. 200.

¹²¹ Kopije odločb so v arhivu IZDG, fond KZ, fasc. 943.

¹²² S. Bon Gherardi, n. d., str. 215–216.

¹²³ Il Meridiano di Trieste 20. 4. 1972; E. C.: Il processo per la Risiera di S. Sabba. Cosa significa per noi? Bolletino dell'Istituto regionale per la storia del Movimento di liberazione nel Friuli — Venezia Giulia, anno 1, n. 1, ottobre 1973.

Tone Kebe

Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko

Matajur je znan po dobrih pašnikih. Po vrhu je raztresenih polno staj in senikov. Urejena so tudi napajališča za živino. Na njem raste sladka in visoka trava, ki jo ponekod med skalami še celo žanjejo in odnašajo v dolino. Zaradi precejšnje višine in skalnatega terena rastejo med skalami planike, ki pa so nekoliko manjše od tistih v visokih gorah. Tod so zelo dobri pogoji za razvoj živinoreje, za pridelovanje mlečnih izdelkov, posebno sira. Že od nekdaj je bilo to področje obdano z manjšimi mlekarnami, ki so v preteklosti dajale tem prebivalcem glavni vir dohodkov. Značilno za južni del pogorja je tudi pridelovanje kostanja. Po nižjih košeninah rastejo velika drevesa kostanjev, ki dajejo žlahrne sadeže. Kostanj je za te prebivalce nepogrešljiva hrana tudi v zimskem in spomladanskem času. Popestrjuje že itak enolično prehrano. Poleg rabe za kuho, ga tudi meljejo in pridajajo k moki za peko kruha. Na severu proti Kobaridu, Sužidu in Svinem je Matajur obdan s strmimi stenami, poraščenimi z gozdovi, ki se v kanjonu reke Nadiže, v smeri proti Štupici in Robiču na zahodu še povečajo in so težko prehodne. Proti Livku, Jevščku, Matajurju in Mašeri pa je hrib položen in se polagoma razteza proti dolini. Strme stene se nehajo šele pri Podbonescu.

Izpostavljeni soncu smo se ves dan zadrževali na vrhu Matajurja. Čistili smo orožje, se pogovarjali in peli. Celodnevni počitek nam je dobro del. Na vse strani pa smo pošiljali izvidnike, da nas v tej brezskrbnosti ne bi iznenadil sovražnik. Proti večeru smo si skuhali neslan krompir v oblicah, nato pa smo se po slemenu spustili na južno stran, v podnožje pogorja. Prišli smo že daleč pod vas Matajur in se pomikali proti dolini reke Nadiže. Do tedaj smo v koloni hitro napredovali in hodili strnjeno. Že daleč v globeli pa smo se čedalje pogosteje ustavljali. Nekajkrat smo se še celo vrnili v breg in čakali na nadaljnja povelja. Cas je hitro mineval in batí se je bilo, da bi pravočasno ne prekoračili reke. Po tihem smo se jezili in kleli poveljstvo, ker nas ni obveščalo o vzrokih premikanja. Šele pozneje smo zvedeli, da so izvidniki odkrili vzdolž reke Nadiže nešteto italijanskih zased, zato se je poveljstvo po dolgem oklevanju odločilo, da se vrnemo zopet v pogorje Matajurja. Skoraj vso noč smo zaman hodili, ne da bi uspeli priti na desni breg Nadiže. Še pred jutrom smo zasedli zahodne obronke Matajurja nad skoraj navpičnimi stenami visoko nad vasjo Štupica. Brigada se je razporedila na več sto metrov dolgem skalnatem grebenu, da bi v pri-

meru napada lahko sprejela boj. Prvi bataljon je bil razporejen po grebenu proti dolini, drugi bataljon pa nad njim. Vse dopoldne smo na obronku med skalovjem in drevjem polegali in se razgledovali. Bili smo brez hrane in brez vode. Pod nami je v dolini tekla Nadiža, ki se ni zmenila za naša izsušena grla. Skozi naravni presek nasproti ležečega pogorja Mije in Vogla smo na oni strani daleč zadaj gledali vas, za katero smo šele pozneje zvedeli za njeno ime. Vas Logje nam je malo kasneje dajala varno zatočišče in veliko pomoč.

V tišini smo pričakovali novih obvestil, ko je naenkrat zaropotalo. Bilo je že okrog pete ure popoldne. Kakšnih dvesto metrov pod izvidnico našega prvega bataljona je prišla patrolja italijanskih vojakov na čelu s tenentejem. Ogletovala si je zemljišče nad seboj. V Mašeri so izvedeli, da smo nekje v bližini. Prav tedaj je tudi naša izvidnica pregledovala teren ob vaški cesti proti Nadiži. Nehote se ji je zvalil kamen po strmini, kar je opazila italijanska patrolja. Vojaki so se ozirali v hrib in se pripravili na strel. Se preden pa so izstrelili naboje, so naši udarili po njih. Padli so trije vojaki, med njimi tudi oficir. Druga dva sta zbežala k svoji enoti, ki je nekoliko niže preiskovala zemljišče. Eden izmed njiju je bil tudi ranjen. Ker smo bili odkriti, je prvi bataljon v prisotnosti generala Avšiča takoj sklenil, da napravi preboj prek Nadiže. Pri belem dnevu so se nato med Štupico in Podbonescem spustili v dolino. Med potjo so ubili še dva italijanska vojaka. Italijani so iz postojank in zased odprli ogenj, toda prehoda prvega bataljona resneje niso ovirali.

Najbrž je poveljstvo drugega bataljona, ki je bil razporejen nekoliko višje, izgubilo stik s prvim bataljonom, zato še dolgo nismo zvedeli, kaj se je dogodilo. Tudi komandant Rok ni vedel, kaj bi. Z daljnogledom je kmalu nato sledil premiku prvega bataljona, ki je že zakoračil v Nadižo. Že z one strani sta mu Avšič in Kajtimir dajala z robci signale, da naj se takoj premakne na desni breg reke. Končno smo dobili tudi mi povelje, naj se takoj spustimo po strmini navzdol. Komandant Rok je glasno pozival »Jugoslovansko četo« in ji namenil predhodnico. Zapovedal je, naj se proti Nadiži prebijemo v obliki klina. Prehod mimo Mrsina pri Podbonescu bi bil ugodnejši, a tam je že delovala italijanska zapora. Tvegali smo spust prav tam, kjer nas niso pričakovali, prav nad italijansko enoto, ki je bila tedaj v vasi Štupica. Med spuščanjem po strmih stenah, oprijemajoč se skal, smo morali zelo paziti, da ne bi z okruški ranili tovarišev pod seboj. Kmalu smo se približali cesti le dobrih petdeset metrov od vasi Štupice. Po cesti so se pomikali posamezni vojaki, med njimi tudi skupina, ki je peljala ranjenega vojaka. V neposredni bližini postojanke so se počutili varne in se nas niso nadejali. Bil sem v skupini, na čelu katere je bil Zmago. Prvi je planil na cesto on, jaz pa takoj za njim. Na cesto sva skočila le kakšnih deset metrov stran od skupine italijanskih vojakov, ki so v cizi peljali ranjenega vojaka. Od strahu so zavpili in se spustili v beg proti hišam vasi Štupice, ki so bile le nekaj metrov dalje. Seveda je z njimi zbežal tudi ranjenec, ki mu je naša navzočnost »povrnila« moči. Mi se tedaj zanje nismo zmenili, temveč bolj za vodo v reki Nadiži, kajti žeja nam je sedaj še bolj dražila izsušena usta. Popadali smo v vodo in jo pili z velikimi požirki. Strelji izza hiš vasi, ki so jih na nas pošiljali Italijani, niso mogli preprečiti potešitve naše žeje. Sklonjeni nad vodo se za krogle nismo zmenili. Nekateri borci, ki jih žeja ni tako pestila, pa so tekli čez visečo brv, a na srečo ni noben padel. Malo prej, med tekom čez cesto, smo na brvi podrli italijanskega stražarja, drugi Italijani pa so se razbežali za hiše. Videti je bilo, da so bili Italijani preveč iznenadeni, zato organiziranega zapornega ognja niso sprožili. Preboj se je odvijal z veliko naglico in kmalu nam tudi posamezni italijanski rafali niso mogli več škodovati. Po vaškem kolovozu, ki se nad vasjo Štupica strmo dviga, smo se pomikali proti vasi Črni vrh. To je bila prva vas na oni strani Nadiže.

Črni vrh, prva vas v zahodni Benečiji, kamor je prišla Gregorčičeva brigada po preboju čez Nadižo

Ob preboju čez Nadižo nismo izgubili nobenega borca, medtem ko so imeli Italijani najmanj šest mrtvih in nekaj ranjenih. Še na pobočju Matajurja pa smo utrpeli izgubo dveh tovarišev, Lovca z Vrat pri Čepovanu in Laznarjevega Tončka iz Lokovca, ki so ju Italijani ujeli. Komandant Jakec je oba poslal v izvidnico že tedaj, ko smo dopoldne še brezskrbno posedali po grebenu nad Nadižo. Tako so bili Italijani popoldne še bolj pozorni na nas, čeprav naših položajev naša tovariša nista izdala. Šele pred kratkim sem zvedel, da sta se oba vrnila iz internacije živa in da sta se 22. julija 1971 udeležila odkritja spominskega obeležja na Kolovratu.

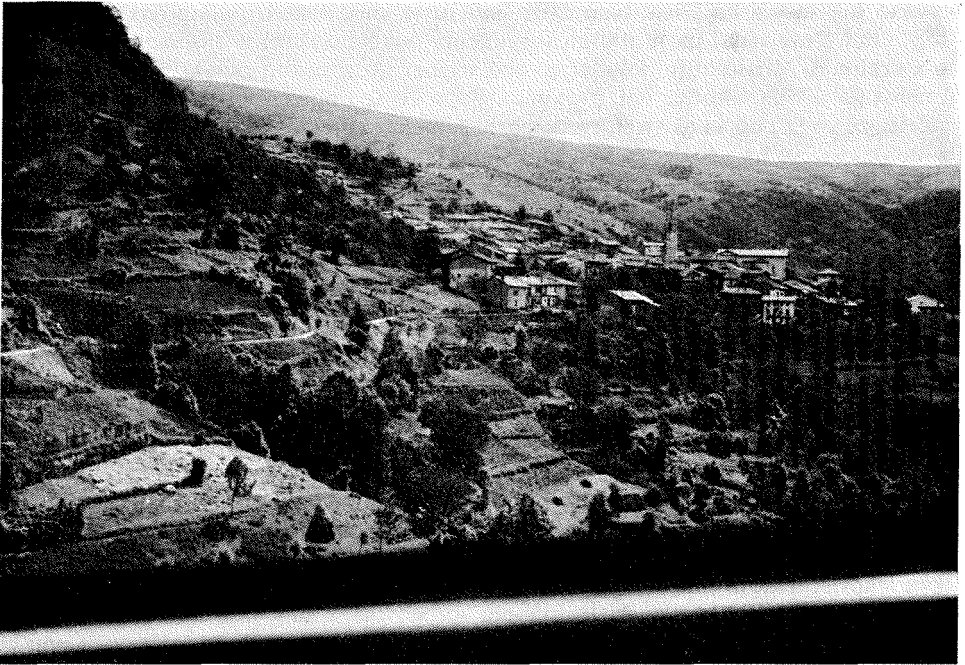
Naša »Jugoslovanska četa« je po prehodu reke ostala v zaščitnici. Šele potem, ko so bili že vsi borci na desnem bregu, je dohitevala svoj bataljon. Že med prehodom čez reko in tudi potem smo ves čas streljali proti hišam, kamor so se zabarikadirali italijanski vojaki. Kmalu so jim prišli še drugi na pomoč od drugod, zato so za nami še nekaj časa streljali. Zaradi varnosti nam je naše poveljstvo odredilo zasedo v smeri proti Štupici, nekaj sto metrov nad vasjo. Javili smo se trije borci, čeprav bi radi tudi mi prišli v vas, da bi se najedli. Vselej mora nekdo slabše »povleči«. Bili smo utrujeni, zato nam je počitek dobro del. Nekaj časa smo še mislili, da bodo Italijani rinili za nami, ko pa se je znočilo, smo vedeli, da jih ne bo. Ob mitraljezu in ob pogledu po strmini smo se počutili močne, da bi lahko zadržali nekaj sto Italijanov. Po dolini so se pomikale samo motorizirane enote, pehota pa je mirovala. V zasedi smo bili že več kot eno uro, a je nismo smeli zapustiti, preden je bilo določeno. Z vrha nad seboj pa smo le zaslišali korake. Vseeno smo bili pripravljeni na strel. Kmalu smo ugotovili, da so naši. Borci so nam na položaje prinesli polente in sira, zraven pa še

veliko steklenico vina. Hrana in vino nam je povrnilo moč in dobro voljo. Le kakšne pol ure zatem smo bili odpoklicani, in napotili smo se v vas. Tam smo zvedeli, da so vaščani naše borce nadvse pristržno sprejeli. Pred vasjo jih je čakalo polno ljudi in jih pozdravljalo z vzkliki: »Živelci, Slovenci, živeli boljšeleviki, živeli naši odrešeniki!« Na sredi poti v vasi je stal sodček vina in vsak borec, ki je šel mimo, je spil kozarec za dobrodošlico. V vasi sta imela general Avšič in politični komisar Ahac govore. Avšič je stal na sodu in je še bolj podžgal dobro razpoloženje vaščanov. Ko je naša zaseda prišla v vas, so bili borci že razporejeni po hišah in se gostili s tradicionalno jedjo v teh krajih, polento s sirom in krompir s skuto. Nekateri so pili tudi mleko. Tudi mi smo se jim pridružili in se do sitega najedli. Potem smo hrano zalivali z vinom in kmalu smo začeli peti. Prepevanja in petja je bilo vsepovsod, kakor da bi bila že svoboda. V družbi domačinov smo se pozno ponoči pogovarjali in poveselili. Nekateri starejši ljudje so še dobro poznali slovenske pesmi in so se nam pri petju priključevali. Posebno jim je bila všeč »Stoji, stoji Ljubljana«, ki smo jo skupaj zapeli.

Tako smo pozno nedeljsko popoldne vzdramili Benečane na Črnem vrhu, takšen je bil sprejem, ki ga od nas noben ni pričakoval. Vas nam je vsem ostala dobro v spominu. Ob srečanju s prebivalci Črnega vrha smo se materialno in moralno podprli, da smo lahko ohrabreni in z veselimi koraki nadaljevali pot. Bila je že več kot polnoč, ko smo obšli vas Robedišče, ki sedaj spada pod Jugoslavijo, in se usmerili proti Čenebli na najvišje pogorje Ivanac. Sestop z Matajurja v dolino Nadiže in naprej proti Črnemu vrhu so »diktilirali« Italijani, ki so nas predčasno odkrili. Sedaj je bilo potrebno organizirano naprej. Na pohodih po drugih predelih Primorske smo vselej uporabljali kurirje in vodiče, na tem terenu pa nismo imeli nikogar, ki bi nas vodil. S seboj smo imeli že omenjene štiri Italijane, ki so prostovoljno prišli k nam, a noben ni bil doma iz bližnje Furlanije, da bi nam lahko pomagal kot vodič. Namen vseh štirih je bil, da se prebijejo skozi Benečijo in Furlanijo do partizanskih enot, ki so se že pojavile v severni Italiji. Z njimi je bilo naše poveljstvo podrobneje domenjeno o nadaljnjih stikih in prav to noč smo se poslovili od njih.

Vodstvo je bilo sedaj prepuščeno lastnemu »znajdi se«, pri tem pa je uporabljalo topografske karte in kompas. V ravnanju z vojaškimi zemljevidi je bil nepogrešljiv strokovnjak general Avšič, zato je bil obenem tudi vodič. Na pohodu se ni mogel opirati na poizvedbe pri domačinih, da ne bi prišlo do morebitnega izdajstva. Pred domačini je moralo naše vodstvo nastopati še celo z zvijačami, zato jim je navajalo napačne poti našega pohoda. Spominjam se, kako je general Avšič na povsem neznanem terenu znal uporabiti specialke. Ob slabi baterijski svetlobi je nekje na poti proti hribu Ivanac v temnem gozdu ugotavljal položaj naše enote. Po nekaj minutah je dobil pravo pot in orientacijo na podlagi v specialki zaznamovanega starega vodnjaka. Dejal nam je, da mora biti vodnjak v naši bližini. In res, čez dobrih sto metrov smo prišli do njega. V očeh naše predhodnice je postal general Avšič nepogrešljiv strokovnjak v ravnanju s topografijo.

Že dokaj v notranjosti vzhodne Benečije smo se utaborili na hribu Ivanac. Razporedili smo se po grebenu tako, da bi se lahko v primeru napada branili. Kmalu je nastopil dan. Ležeče po travi nas je sonce že navsezgodaj prebujalo. Lepo vreme nas je spremljalo že vse od Kolovrata. Že navsezgodaj je vodstvo razposlalo izvidnice, ki so od vsepovsod prinašale vesti, da Italijanov niso videle nikjer. Zato je bilo med nami dobro razpoloženje. General Avšič je dal še celo sporočilo, da se lahko na glas pogovarjamo. Vsenaokrog je bilo mirno. Nekateri borci so na skrivaj odhajali v dolino, da bi dobili kaj za pod zob, predvsem pa zaradi cigaret. Vse to pa sovražniku ni ostalo skrito, vendar so še ves tisti dan mirovali.

Vas Čenebla, v ozadju predgorje hriba Ivanac, kjer se je Gregorčičeva brigada spopadla z alpinci

Že naslednji dan pa so začeli preiskovati teren in so se začeli bližati našim položajem. Avšič je bil glede zavarovanja terena silno oprezen. Že pred tem je navsezgodaj odredil zasedo petih mož z mitraljezom tik pod naše položaje. V njej sta bila mitraljezec Sokol in Zmago iz »Jugoslovanske čete« in še trije drugi tovariši. Nekoliko nižje od našega bivaka so si napravili umetne okope in jih pokrili z zelenimi vejami, da bi jih z drugega hriba čez večjo čistino ne opazili. Do enajste ure dopoldne je bilo še vse mirno. Tedaj pa smo z nasprotnega hriba zagledali prihajajočo večjo italijansko patroljo. Skupina kakšnih tridesetih alpincev je prihajala naravnost proti našim položajem. Vodil jih je mlad tenente, s seboj pa so imeli tudi harmonikarja, ki je dajal ritem korakom in pesmi, ki jih je spremljala. Brezskrbni in nasmejani so se nam že čisto približali. Mitraljez in puške naše spodnje zasede so jih imele že na muhi, a prav tedaj so iz košenine zavili v majhno grapico, oddaljeno le dobrih sto metrov od zasede. Ko so kmalu zatem prišli zopet na oči, so se zaustavili in gledali v gozd nekaj deset metrov nad zasedo. Niti najmanj pa niso slutili, da so le dobrih petdeset metrov stran od dobro merjenih naših pušk. Tudi mi v taborišču smo opazovali njihovo kolono in čakali na povelje, da udarimo po njih. Prehitela pa nas je naša skrita zaseda. Umetno in maskirano zaklonišče ob kolovozu, skoraj na sredi senožeti, alpinci niso imeli za mar, ampak so se ozirali le na zaveso strnjene gozda, kjer smo bili na položaju drugi borci. Po kratkem postanku na vrhu dolinice se je oglasilo povelje njihovega oficirja: »Avanti, ragazzi!« Takoj nato so se ti v strelcih pognali naprej, a le nekaj korakov, kajti naša zaseda jih je že oplazila. Po prvih rafalih je obležalo pet alpincev, drugi pa so se razbežali in se ustavili za najbližjim zakloniščem. Kmalu po prvih streljih smo se spustili k položajem naše zasede tudi mi,

ki smo bili zasedi najbližji. Napravili smo juriš, med tekom pa smo vzklikali Titu in Stalinu. Prav tedaj pa je italijanski tenente ponovno zbral večjo skupino vojakov in z vzklikom Mussoliniju pokazal z roko v smer proti našim položajem. Ta njegova drznost pa je bila takoj za tem plačana z glavo. Ni še dobro izpel slavospeva svojemu dučeju, že ga je podrl naš strel. Padlo pa je še nekaj vojakov. Podcenjujoč naše strele in ne oziraje se na krogle, so nepremišljeno rinili naprej. Imeli smo občutek, da so bili opiti, tako pogumno so se spustili v breg. Po izgubi komandirja in še osmih vojakov pa jim je padla morala in v begu so pred našimi jurišači zapustili senožet in se priključili svoji enoti, ki je bila na nasprotnem hribu.

Šestim alpincem smo takoj pobrali orožje in pobrali tudi tisto, ki so ga odvrgli bežeči vojaki. Nabrali smo dva mitraljeza in deset pušk. Vojakom smo pobrali tudi obleko in čevlje ter zaplenili tudi dosti municije. Soborec Mirko je še med bojem stekel do mrtvih italijanskih vojakov in je oficirju odvzel lepe škornje, pelerino in pištolo. Pelerina je bila večkrat prestreljena in krvava. Pozneje, ko jo je izgubil, je Italijanom dobro služila za propagando. O tem pripoveduje pozneje opisani spopad, ko so italijanski vojaki našli pelerino, ker pa je bila krvava, so jo kazali ljudem, češ da so ubili partizana.

Po dveh neuspešnih napadih proti našim položajem in po uspelem našem jurišu so Italijani prenehali streljati. Izkoristili smo ta predah in začeli peti znano italijansko borbena pesem »Avanti, popolo«. Naši komisarji so se zopet znašli in prekinitev boja izkoristili za propagando. Našli so partizana Cankarja, doma iz Idrije ob Bači, ki je znal dobro italijanski, da Italijanom spregovori. Z močnim glasom jim je nato govoril o ciljih našega boja, predvsem pa je poudaril sovraštvo do fašizma. Temu bi lahko rekli frontni miting za italijanske vojake. Med govorom in tudi po govoru ni noben več streljal. Opazili smo, da so se alpinci zbirali v večjo kolono, nekaj sto metrov od nas. Prepričani smo bili, da se pripravljajo za ponoven napad. Po daljšem premoru je zopet zaropotalo. Vrgli smo se v zaklone in se pripravili na pravi spopad. Presenečeni pa smo ugotovili, da krogle niso bile namenjene nam. Alpinci so napadli prihajajočo italijansko enoto, ki je prišla z leve strani. Na pomoč jim je prišla večja skupina fašistov in skvadrstov, da bi nas skupno napadli. Spopadli pa so se med seboj. Po eni verziji naj bi bil ta spopad po pomoti, po drugi, ki je bližja resnici, pa sta se enoti spopadli zato, ker alpinci niso hoteli ubogati fašistov in jurišati proti našim položajem. Dovolj je bilo, da so se dvakrat »opekli«. V medsebojnem obračunavanju so imeli nekaj mrtvih. Mi smo ta njihov medsebojni spopad nekaj časa opazovali, nato pa smo spustili proti njihovim položajem nekaj rafalov, da so se vsi skupaj razbežali. Odhiteli so v smeri proti Čenebli in se niso več vrnili.

Nekaj dni po pohodu skozi Benečijo sem nekje v Breginjskem Kotu dobil v roke podobico s fotografijo italijanskega oficirja, ki je bil ubit v spopadu pri Čenebli. V italijanskem jeziku je bilo napisano, da je bil hraber oficir, da je padel za obrambo domovine v spopadu z banditi. Kot domačina iz osrčja Benečije so ga priporočali v molitev. Podobice z vojno vsebino so Italijani večkrat izdajali. Največkrat so bili na njih vojni dogodki in poveličevanje italijanske vojske. V roke mi je prišla podobica angela varuha, ki z razpetimi krili bdi nad italijanskimi vojaki v strelskih jarkih. Ali so te podobice izdajali z vednostjo papeža Pija XII. in cerkvenih oblasti, pa nisem zvedel.

(Nadaljevanje)

Boris Višnovec

Pogovori o mladi generaciji

V trenutku, ko končuje šolanje na srednjih šolah generacija, ki bo morala nositi delež odgovornosti pri oblikovanju jutrišnjega dne ter izhajajoč iz silnic, katere so oblikovale njeno zavest ter vrednost o družbi in ljudeh in izhajajoč iz lastnih razmišljanj ter dilem, ki jih prinaša sedanost, prežeta s spoznanji preteklosti, je morda težko podati dokončno podobo mladih, podobo, ki ni bila dovolj avtentična. Zato so o sebi spregovorili mladi sami in razmišljanja o njih so podali njihovi vzgojitelji. Gotovo bi bilo potrebno opredeliti samo izhodišče pri obravnavanju mladine iz različnih sredin in se vprašati, kateri elementi so oblikovali njihovo mišljenje, kakšni so njihovi ideali in pričakovanja, kaj jim predstavlja trenutek, katerega žive in katere trajne človeške vrednote jim bodo pomagale vztrajati v jutrišnjem dnevu. Določena vprašanja ter problemi bi gotovo zahtevali več priprav in sistematičnega dela ter širšo vrsto razgovorov na najrazličnejših ravneh, zato predstavljajo ti razgovori samo poizkus vpogleda v mišljenje mlade generacije, kako vidi ta generacija samo sebe in kako jo vidijo tisti, ki so najbolj neposredno v stiku z njo in prenašajo na to generacijo tudi svoje znanje in življenjske izkušnje. Marsikaj je ostalo samo nakazanega in nedorečenega, začrtana so bila nekatera izhodišča, ki bi jih morali še dopolniti, vendar kot so dejali mladi na gimnaziji pedagoške smeri v Ljubljani, ki bodo najbolj v stiku z bodočimi mladimi generacijami kot bodoči vzgojitelji, smo se v razgovoru dotaknili večine bistvenih problemov, ki jih oni toliko bolj občutijo, ker so si za poklic izbrali delo

z mladino. Njihove besede so plod dolgotrajnega razmišljanja in opazovanj ter izražajo tudi prizadetost ob opazovanju negativnih pojavov ter so te besede toliko bolj dragocene, ker izhajajo dijaki večinoma iz delavskih in kmečkih družin, prihajajo v mesto iz manjših krajev in vasi in tako ob stiku s stvarnostjo bolj prizadeto in brez predsodkov izražajo svoje pripombe.

Razgovora so se udeležili učenci četrtega letnika gimnazije pedagoške smeri v Ljubljani: Zvone Bratun, Irena Kovač, Janja Klemen ter učenka drugega letnika Darinka Živec. Vsi so med šolanjem pokazali zavzetost pri obravnavanju družbenih in socialnih problemov in se udeleževali na različnih področjih, poleg rednega šolskega dela.

Na vprašanje, čemu si je izbral učiteljski poklic, je Zvone Bratun odgovoril, da je vedno občutil skrb za ljudi. Dodal je: — Izhajam iz družine, ki ima razvit čut za družbo. Mislim, da kot vzgojitelj lahko družbi zelo koristim. Vedno sem čutil nagnjenje do tega poklica. Menim pa, da bi se morali mladi širše udeleževati in pokazati večje zanimanje za družbene probleme in za odnose med ljudmi, da bi kot osveščeni državljani skušali v praksi uveljaviti principe ustave. Želim si, da bi lahko živeli za ideale, ki bi služili človeku, razvijali duhovne vrednote in kazali manjšo skrb za pridobivanje materialnih dobrin.

V razgovoru so ostali udeleženci opredelili podobna izhodišča, ki kažejo na skupne interese in opažanja mladih ter se deloma razlikujejo le po osebnih nagnjenjih, vendar je potek pogovora nakazal skupno noto in tudi podal zaključke.

— Značilno za našo generacijo je, da bi želela imeti širši pregled nad svetovnimi dogajanjem.

— Ali šola ne daje dovolj splošnega pregleda?

— So določene pomanjkljivosti. Splošna izobrazba je preozka. Gotovo bi bile potrebne spremembe zlasti na srednjih šolah.

— Krivda je v neaktivnosti mladih. Posebno odličnjaki se uče samo za ocene, kdor pa se pili za dobro oceno nima časa za izvenšolske dejavnosti.

— Lahko bi dejali tudi, da je naša značilnost, da se mladi čutimo v naših hotenjih osamljene. Starejšim se zdi bolj bistvena skrb za pridobivanje materialnih dobrin. Ne skrbe za duhovno plat.

— Starejši nam pravijo: Vi znate samo kritizirati. S tem je zanje dialog končan. Odklanjajo polemiko.

— Torej se nočejo poglobiti v probleme, ki tarejo mlade?

— Zavračajo mlade, ki se ne morejo dovolj uveljaviti. Občutimo nezaupanje. Skozi posameznike sodijo celo generacijo. Ne znajo prisluhniti našim resničnim problemom.

— Želeli bi, da brez pomisleka verjameмо vse, kar se nam pove.

— Kritizirajo nas ob vsaki priložnosti. Izražajo predsodke, ki so naperjeni proti zunanji podobi človeka.

— Ne iščejo pa vzrokov. Znajo samo obsojati, pri tem pa podcenjujejo naše delo. Na šoli smo bili zelo aktivni, pa doma poslušamo pripombe, da zanemarjamo učenje. Gledajo samo na ocene, ne pa na naše celotno delo.

— Posplošujejo naše napake, da bi krili sebe in svojo nesposobnost, da bi se vživel v naše resnične probleme.

— Torej je to nerazumevanje krivo za odmik mladih v svoj svet, je torej značilnost mladih neka notranja osamljenost, ki izhaja iz nerazumevanja? Lahko bi dejali, da je prisotna želja po opazovanju in iskanju problemov in morda neka nemoč pri njihovem reševanju, ki bega mlade.

— Kritika sama ne prinese rešitve, po kaže pa na nepravilnosti. Gre za različne stopnje zavedanja. Če bi se vsi zavedali problemov, bi bila pot v socializem veliko lažja. Tako pa si ljudje poiščejo enostavnejšo rešitev, da se zaprejo med štiri stene in se ukvarjajo izključno s pridobivanjem materialnih dobrin.

Gotovo je delen pokazatelj negotovosti mladih tudi izredno vetik osip na prvih letnikih univerze, veliko prepisovanje v prvih letnikih, ki kaže, da morda srednja šola ni storila dovolj, da bi mladim

predstavila vsa področja človekovega udejstvovanja in posameznike v skladu z njihovimi sposobnostmi pomagala usmerjati k določenim poklicem. Ob tem vprašanju, ki se nekje nanaša na sam cilj šole, so dijaki, ki izhajajo iz delavskih in kmečkih družin, odgovorili:

— Na univerzo prihajajo predvsem otroci dobro situiranih staršev, ki mnogokrat pošiljajo otroke na univerzo samo zaradi osebnega prestiža. Diploma jim predstavlja samo legitimacijo za doseg položaja v družbi, je mnogokrat izraz težnje po osebni afirmaciji. Trenutno prihaja na univerzo zelo malo sinov delavcev in kmetov. Iz naše zgodovine pa vemo, da je večina naših znanih ljudi v preteklosti prišla prav iz dežele. Bili so slabo situirani, prebijali so se z močno voljo, z močjo, ki je bila v njih, z željo, da bi pomagali svojim ljudem. Imeli so pred seboj jasen cilj, ki jim je pomagal pri premagovanju težav, imeli so svojo lastno notranjo stimulacijo. Tudi sedaj bi otroci, ki so navajeni na skromnejše razmere in imajo željo po afirmaciji in znanju, gotovo uspešno študirali.

— Torej je tu prisotno tudi neko načrtno iskanje talentov, morda se s tem, da imajo slabše situirani manjšo možnost študija, izgubi del ustvarjalnega potenciala naroda, kar gotovo prinaša škodo celotni družbi.

— Sposobni bi morali gotovo nadaljevati študij. Vendar dobe učenci na podeželju tudi premalo podlage za uspešno šolanje na višji stopnji.

— Niti znanje niti volja ne zadostujeta, ako ni sredstev. Razmisli bi morali o naši študentski politiki. Od česar morajo eni živeti, predstavlja za druge žepnino.

— Ako nimaš materialne osnove, si pokopan?

— Poseben problem predstavljajo domovi mladih. Nihče se ne vpraša, kako se počuti mlad človek, ki pride iz urejenega družinskega okolja v dom, ki je največkrat v razpadajočem stanju, ki se nahaja v kakem starem samostanu in je še najbolj podoben kaznilnici. Ogromni obokani hodniki. Vlažne stene. Sobe v katerih stoji po dvajset železnih postelj. Tedaj človek pomisli na tiste, ki imajo vse. Mnogo jih v slabih pogojih ne zdrži. Nekateri se raje vozijo v mesto ali iščejo privatne sobe.

— Govori se, da naj bi odpravili izkoriščanje podnajemnikov. Toda izhod je samo eden, da se odpre dovolj domov za dijake in študente.

— Na naši šoli se borimo proti religioznosti. Poglejte, kje so dijaški domo-

vi. V Ljubljani je več primerov, da so priključeni k farovžu. Ni težko ugotoviti, kam se bo zatekel mlad človek, ki pride z dežele in se znajde v težkih razmerah. Človek se vpraša, čemu gradimo luksuzne zgradbe, vse v marmorju, banke, hotele. Ali nam je to važnejše kot skrb za mladega človeka?

— Poslušamo očitke. Si se s politiko bavila. Ne, nisem se bavila s politiko, v zvezi mladine sem, da bi skupno reševali probleme mladih. Vprašam pa se, koliko nas poslušajo! Koliko v resnici storimo za mladega človeka?

— Dejansko smo prevzeli malomeščanško, potrošniško mentaliteto. Človeka ocenjujejo skozi denar. Kdor ima marke, je gospod. Tudi pri ocenjevanju ljudi je postalo merilo denar, ne karakterne lastnosti ali znanje človeka. Hlapčevsko prevzemamo veliko tujega, usmerjamo se v zunanji blišč.

— Kdo še pije domačo pijačo. Viski. Obleko iz butik. Avto v devizah za posebni popust. Nešteto je primerov, ki nas mlade prizadenejo, pa ne moremo ničesar storiti. Te probleme gotovo nismo povzročili mladi.

— Kdo še govori pravilno slovenski? Poglejte tuja imena na trgovskih predstavništvih, celo imena podjetij in tovarn se mnogokrat glase v angleščini. Ako pride kak revež z dežele v Ljubljano, se sploh ne bo znašel. Kako naj ve, kaj je to snack-bar, supermarket, kazino. Ali nimamo prav takega hlapčevskega odnosa do domačih izdelkov, do imen posameznih izdelkov.

— Takrat ko se je pojavila moda, da so mladi pričeli nositi tuje uniforme, pasove in našitke, se ni nihče razburil, ko pa je beograjska kreatorka izdelala kolekcijo partizanske mode, to ni bilo prav.

— S tem, da dajemo prednost tujemu, uničujemo sebe. Nikakor ni nujno, da se samo bodoči učitelji in profesorji zavedamo, da je slovenščina lep, melodičen jezik. Vsi bi se morali truditi, da bi se lepo izražali. Ako gre naš človek za nekaj časa na tuje, se ob povratku komaj še izraža v domačem jeziku.

— Naloga učiteljev je tudi, da bude narodno zavest. Ali mislite, da je zavest zaradi naštetega ogrožena?

— Gotovo. Poglejte, razlike se prično že pri otroku. Pravimo, da je šola brezplačna. Vsa razlikovanja in problemi o katerih smo govorili, se kažejo že ob vstopu otroka v šolo. Nujno je, da nekateri otroci dobe kompleks manjvrednosti. Težko nam bo v šoli vcepljati določene ideale, ki jih potem praksa razvrednoti in dobe otroci povsem drugačne zglede.

— Ali ni prave vsklajenosti v sodelovanju med šolo in starši.

— Starši zanemarjajo svoje dolžnosti. Mnogo otrok ne živi v pravi družini in so prepuščeni cesti. Tam iščejo toplino, ki jo pogrešajo doma.

— Naša etika in morala sta še premalo izdelani. Prežeti so še z etiko in moralo meščanske družbe. Pri vzgoji pa so bistveni zgledi.

— Kaj bi lahko dejali za kmečko mladino?

— Nihče od mladih ne želi ostati na vasi. Eno je gospodarski položaj kmeta. Drugo pa je kompleks manjvrednosti, ki izhaja iz tega položaja in tudi odnos, na katerega nalete kmetje na vsakem koraku. Značilna je mentaliteta, ki kaže na podcenjevanje kmeta. Kmet je mnogokrat še sinonim za zaostalost. Beseda kmet pomeni žalitev. Tudi zato iščejo izhod v religiji.

— Morali bi končno pričeti stimulirati kmeta. Imeti bi moral začetni kapital in perspektivo. Posameznikom bi morala družba pomagati po načelih enakopravnosti.

— Gotovo lahko sem prištejemo tudi možnost za nadaljnje šolanje kmečkih otrok in spremenjen odnos v mentaliteti.

— Torej bi lahko ob zaključku dejali, da vas predvsem prizadenejo razlike, ki izhajajo iz različne socialne sestave mladih, iz neenakih možnosti pri štartu v življenje. Kot bodoči učitelji občutite te negativne pojave kot pomanjkljivost pri oblikovanju naslednjih generacij. Ali torej odklanjate vse tuje vplive kot negativne?

— Ne odklanjamo odprtosti proti svetu. Vendar moramo po nekem merilu povzemati samo pozitivno in pri reševanju problemov pokazati večjo doslednost. Drugače nas bo lahko razvoj uničil v naših stremljenjih, ako bomo preveč poudarjali materialno plat, ne da bi pri tem skrbeli za razvoj osebnosti posameznikov in za kulturni dvig množic.

— Kako tolmačite negativne odklone in kako si predstavljate svet bodočnosti?

— Po zakonih razvoja je nujen prehod človeštva v komunizem. Vendar smo ljudje dovtetni tudi za negativne odklone. Tehnična sredstva nam lahko pomagajo, da dosežemo določen standard, pri tem pa ne smemo pozabiti na naše notranje potrebe, spoznavati moramo človekov notranji svet, da bi se lahko branili pred negativnimi vplivi. Razvijati moramo humanistične vede in posvetiti več energije osveščanju človeka. Pri tem imamo vzgojitelji težko nalogo, ko delamo

z ljudmi prav v trenutku, kadar so najbolj dovzetni za najrazličnejše vplive.

Istočasno, ko je potekal pogovor z dijaki, so profesorji gimnazije pedagoške smeri podali odgovore na nekaj vprašanj, ki izražajo njihova razmišljanja o isti generaciji.

VPRASANJA PEDAGOGOM

1. Kako bi okarakterizirali sedanjo mlado generacijo, mladino, ki končuje srednjo šolo in se bo po maturi opredelila za najrazličnejše poklice. Kako se razlikuje od generacij, ki so zapustile šolo pred petimi, desetimi leti? Katere pozitivne vrednote bi bile značilnost sedanje mlade generacije (konkretno maturanti) v razliko od prejšnjih generacij.

2. Kaj je poglobitveni cilj šole in vzgojitelja, katere bi morale biti glavne silnice pri oblikovanju profila mladih, upoštevajoč nivo znanja in moralne kvalitete človeka in kakšna je vloga družine pri oblikovanju mladega človeka. Ali je bilo katero izmed naštetih področij zanemarljivo?

3. Kateri so po vašem mnenju poglobitveni negativni vplivi, ki prihajajo izven šole in kvarno vplivajo na mladino?

4. Gotovo je nivo znanja mladih višji kot nivo znanja prejšnjih generacij, ki so zapuščale šolo. Kakšen je odnos mladih do domovinske vzgoje. Ali majo pravo predstavo o tem, kaj pomeni biti svobodni in ali se čutijo kot pripadniki majhnega naroda ogroženi. Ali se zavedajo, da morajo majhni narodi utrjevati narodno zavest tudi tedaj, kadar niso neposredno ogroženi, da niso tako privilegirani kot večji narodi. Geslo NOB je bilo, da bi se vsi Slovenci združili v enotni skupnosti. Kaj čutijo mladi ob tem, da del Slovencev živi izven matične dežele?

Mara Marinček, prof. filozofije in sociologije

1. Maturanti bivšega učiteljskega so na podlagi obveznega predmetnika (obča pedagogika, didaktika, psihologija, etika in filozofija) dobili solidno podlago iz družboslovja, kar se je predvsem poznalo pri izbiri študija na fakultetah, medtem ko pedagoške gimnazije dajo več splošne izobrazbe iz prirodoslovno-matematičnega področja.

2. Vsebinska posameznih učnih predmetov je premalo ali pa sploh ni didaktično predelana tako, da bi z izobraževanjem hkrati vzgajali v marksističnem duhu. Posredovanje učne snovi je pogostokrat

pozitivistično. Zanemarljivo je področje socialistične etike. Mladina potrebuje ideale in jasno opredeljevanje moralnih vrednot, predvsem pa vzglede. Odstopanje od proklamiranih socialističnih načel v vsakdanji praksi mladina ostro obsoja.

3. Kler vse bolj sistematično in načrtno posega v vzgojno področje izven šole, kar se opazi predvsem na naši šoli, kjer je več kot polovica dijakov s podeželja.

4. Mladina je narodno zavedna in sem prepričana, da bi ob podobni preizkušnji kot je bila za našo generacijo NOB to tudi dokazala. Dobro organizirane mladinske akcije zlasti delovne brigade, ko žrtvujejo svoj prosti čas in z delom dokazujejo narodno in domovinsko zavest, so najboljša preizkušnja.

Vena Kušljan, prof. slovenščine

1. Težko bi primerjala gimnazijsko generacijo z maturanti učiteljskega, ki so bili življenjsko zrelejši, saj se leto več, ki so ga preživeli na šoli zelo pozna. Nekateri sedanji maturanti so bolj razgledani, vsi pa veliko bolj samozavestni. Na splošno so premalo humanistično razgledani in nekateri brez pravega odnosa do dela: fizičnega in intelektualnega.

2. Cilj šole in vsakega vzgojitelja je oblikovati vsestransko razgledano osebnost, premočrtno v svojih hotenjih, z opredeljenim odnosom do sveta, s pozitivnimi moralnimi lastnostmi. Tudi med mladino je preveč potrošniške miselnosti, ki jo marsikdaj podpira domača vzgoja. Na eni strani naletimo na anarhično kljubovalnost, na drugi strani pa na vztrajanje, ko gre za načelne probleme.

3. Kvarni vplivi na mladino so: literarna plaža, stripi, zahodne revije. Z ogorčenjem ugotavljam, da so kioski vedno dobro založeni s tako plažo kljub protestom vzgojiteljev in vseh ljudi, ki jim je mladina pri srcu. Nedopustno je, da pri tem odloča le komercialni razlog. Tudi mnogi zahodni filmi importirajo nezdravo miselnost.

4. Mislim, da je družba dolgo zanemarljivo domovinsko vzgojo. Ljubezno do domovine naj ne bo le sentimentalna recitacija na raznih proslavah, ampak tudi del zavesti vsake mlade osebnosti. Seveda pa vsakdanje življenje s svojimi zahodnjaškimi etiketami negira prizadevanja šole. Mladi ljudje nimajo prave predstave o svobodi, ker so svobodni, ker nikoli ni bila njihova svoboda ogrožena. Nimajo manjvrednostnega kompleksa malega naroda, marsikdaj pa tudi niso

nacionalno osveščeni. Prav zato niso dovolj prizadeti ob usodi naše narodnostne manjšine.

Breda Jelenc, prof. psihologije in pedagogike

Odgovori na anketna vprašanja so zgolj osebni vtisi glede na zunanje ponašanje in reakcije dijakov, kar pa je morda le hlinjenje in zunanja podoba čisto drugačnemu dejanskemu stanju.

Poudariti je nujno izredno kritičnost sedanje generacije, nezaupanje nedokazanim trditvam, poglobljeno skeptičnost in odločno samozavest, ki morda meji mestoma celo v pretirano samozaupanje v lastno nezmotljivost in duhovno potenco, lastno vrednost in osebno visoko cenjenje. V pravilni meri so te lastnosti pozitivne, lahko pa se izrode v negativna nastrojenja. Razlika sedanje od prejšnjih generacij (pred petimi, desetimi leti) je predvsem v tem, da peša smisel za splošne humanistične vrednote, zlasti pa socialistične vrednote in načela socialistične morale. Opaža se nagnjenje k vulgarnemu materializmu, stremljenje za doseganje samo zadostnih učnih uspehov, seveda z najmanjšimi napori, pa osebnostno zanemarjenost, egoističen individualizem in dezintegriranost za družbene pojave, pomanjkanje čuta odgovornosti in discipline ter pasivno neambicioznost. Poudarjam, da je to le moja osebna in povprečna slika z razveseljujočimi odskoki v nasprotni smeri.

Cilji šole in vzgojiteljev so menda jasni. So pa na poti za doseg te ciljev objektivne in subjektivne ovire. Med objektivne štejemo prenatrpanost šol, pomanjkanje učnih kadrov, prenatrpani učni programi, pomanjkanje materialnih sredstev. Med subjektivne ovire pa lahko štejemo posamične primere (le na gimnazijah) strokovne neusposobljenosti, pomanjkanje delovnega elana, nerazumevanje pozitivnih stremeljenj in hotenj mladih, včasih tudi premajhna družbenopolitična razgledanost in aktivnost. Vse to lahko vpliva na nižji nivo znanja in

vzpodbujanja moralnih kvalitet in rasti mladega človeka. Vloga družine, po mojem mnenju, zelo zaostaja pri oblikovanju mladega človeka. Domača vzgoja dviga pred novimi težnjami mladih ljudi brezmočno roke, češ »tu se ne da nič storiti« in prepušča razvoj šoli in stihiji.

Posamezni negativni pojavi, ki šele združeni »ubijajo« mladega človeka so: pomanjkanje čuta odgovornosti in discipline, neambicioznost, celo alkoholizem in pojavi narkomanije; film, raznovrstna šund literatura, dezinteresma starejših in pogosto družbe za probleme mladih, podcenjevanje kulturnih, socialnih in etičnih vrednot. Na duhovni, moralni in strokovno-znanstveni razvoj nedvomno vpliva tudi religija in cerkev, s svojimi neznanstvenimi in protimarksističnimi načeli.

Z absolutno trditvijo, da je nivo znanja današnje generacije višji, se ne bi povsem strinjala. Obseg snovi je nedvomno obsežen, celo preobsežen in preveč razvejan ter zato dijakom onemogoča kompleksno prisvajanje, kar seveda vpliva negativno na kvaliteto znanja.

Domovinska vzgoja ne more biti učni predmet v klasičnem pomenu šolskega predmeta. Ta vzgoja skuša sicer prikazati mlademu človeku vrednote človeka kot socialnega bitja, njegovo narodno pripadnost, demokracijo, svobodo in svobodoljubnost in ocenjuje pravilno naše zgodovinske in sedanje napore za socialistično jugoslovansko in slovensko mladino. Domovinska vzgoja je lahko pri posameznih učnih predmetih in pri ocenjevanju preveč šablonska in omejena le na zunanje efekte. Prav domovinska vzgoja pa mora biti intimno in nevsiljivo prisotna pri vsej vzgoji in pouku, s precejšnjim poudarkom na materinščini in humanističnih predmetih. To ne sme veljati le za šolo, temveč tudi za vse izvenšolsko delo mladine, za katero pa so starejši že mnogokrat dezinteresirani. V zvezi z domovinsko vzgojo ni prezreti potrebe za poglobljeno marksistično vzgojo in problematiko sodobnega jugoslovanskega razvoja.

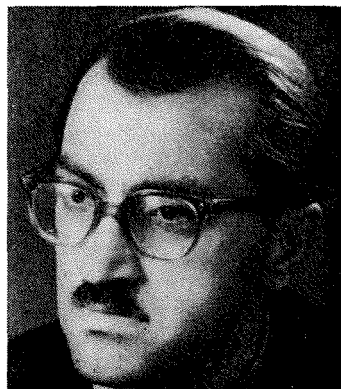
Miha Klinar

Rdeča rapsodija

Preludij

*Svoje srce
rudarsko svetilko
sem plaho prižgal
na temnih brezcestjih noči,
izgubljenih v minulost.
Prisluhnil sem pesmi krvi,
ki iz mrtvih daljav
skozi moje srce se
v prihodnosti zarjo pretaka
za razbeljeno kapljo
razbeljena kaplja.
Vaša sem pesem postal,
pozabljeni predniki,
vi, ki na železnih poljanah
iskali ste
srečo zlatih ozar,
deželo obljubljeno,
pa vas življenje
do smrti gonilo je
v rove in k plavžem
od dnine na dnino
in ko vas zdrobilo je
v zadnjo drobtino,
v zemljo ste legli
kakor po šihtu
večni sirotniki
k večnem počitku.
Vaša sem pesem postal
in pesnik sirotnik
med vami, sirotniki —
vi, ki se v moji krvi pretakate
iz dedov, očeta in matere
iz sive davnine
kot kri praspočetja
moje ognjene železne doline.*

*Vaša sem pesem postal,
pozabljeni delavci —
vi, ki prišli ste
od plavžev ugaslih,
fužin opuščenih,
topilci, livarji,
valjavci, žičarji,
kovači, žebjarji —
rokodelski popotniki
iz krajev slovenskih
in iz tujine —
vi, ki prišli ste
za kruhom, sirotniki,
vi, ki garali ste
za borne drobtine,
vi, ki ob delu
vso kri iztočili ste,
a v plačilo
za delo dobili ste
črno razpelo,
iz železa kovano,
že zdavnaj brezimno,
že zdavnaj zrjavelo
nad gomilami vašimi,
s ščavjem preraslimi
na pokopališčih zravnanih
moje doline.
Vaša sem pesem postal,
izmučeni delavci,
vi, ki se v moji krvi pretakate
iz dedov, očeta in matere
v pesem
iz sive davnine.*

Vasja Ocvirk

Za mulo boginje Talije

Prav v začetku vsega je bila beseda »miting«.

Marsikdo od partizanov se še danes spominja te besede, saj je od svojega izvirnega pomena postala čisto partizanska in se je kot takšna ohranila do danes. Z mitingom so se partizani predstavili ljudstvu, mu s kratkimi besedami in s pesmijo razložili, kaj hočejo in zakaj so prijeli za orožje. V prvih mesecih partizanstva je četa nenadoma prikorakala v vas, harmonikar je nategnil meh in v dobre pol ure se je zvrstilo nekaj recitacij, borbenih pesmi, kratek skeč in kratko slovo.

Spominjam se, da so med vojno nekje na Dolenjskem partizani nastopili na drevesu. Ker je bila vas požgana in ni bilo najti nobenega primernega vzvišenega prostora, so nastopajoči partizani na koncu vasi zlezli na drevo in z vej uprizorili miting. Takrat je neki vneti recitator treščil z drevesa in si hudo poškodoval nogo. Potlej je vsakomur, kdor ga je vprašal, zakaj šepa in v kateri borbi je bil ranjen, ponosno razložil:

»Jaz sem bil ranjen na mitingu!«

Odnos borcev do »kulturnikov«, kakor so nekateri imenovali propagandne referente v partizanskih enotah, je bil zelo različen. Spreminjal se je od brezpogojnega odklanjanja in omalovaževanja pa do ravnodušnega privoljenja, češ, tudi oni morajo živeti. Vzroke za takšne medsebojne odnose je treba poiskati na obeh straneh. Znano je bilo, da se nekateri »kulturniki« niso znali ali hoteli vživeti v okolico — v našem primeru v borbeno enoto, kateri so pripadali —, in se držali ob strani, kakor da so nekaj več in privilegirani. Marsikateri med njimi je bil nedelaven, neverjetno ušiv in zamazan, zanemarjen, prvi pri kotlu in paničar. Njegovi mitingi so bili več ali manj skrupucalo, sporedi sestavljeni brez čuta za harmoničnost in za vojni čas. Zato ni nič čudno, da je ponekod veljala beseda »kulturnik« za psovko.

Takrat je bila med partizani zelo razširjena anekdota:

Neki partizanski starešina je nahrulil nekega podrejenega partizana, kar se je le temu zdelo strašno za malo. Potem se je ta tovariš svojim sotovarišem v taborišču ogorčeno potožil:

»Tako me je ozmerjal, kakor da bi bil kakšen kulturnik.«

Vse kaže, da so že v predzadnjem letu vojne najvišji štabi partizanske vojske spoznali, da je treba postaviti gledališke skupine in »kulturnike« na tisto mesto, ki

jim pripada. Tako je štab IX. korpusa NOV in POJ z dne 13. marca 1944 poslal »vsem štabom divizij, brigad in odredov« okrožnico, da se pri štabu osnuje gledališka sekcija, »ki ima namen vzgajati gledališke skupine in jih pošiljati po vojaških enotah in na teren«. Potem okrožnica navaja: »Pogostokrat se sliši med partizani izraz ‚cirkus‘, ki velja propagandno gledališkim skupinam. Razume se, da je tako izražanje plod popolnega nerazumevanja prave ljudske kulture...« In dalje: »V drugih armadah vojak v času vojne podivja in posurovi, v naši NOV pa se dogaja ravno nasprotno, kar je v precejšnji meri zasluga kulturnega udejstvovanja.«

Zamisel o ustanovitvi Frontnega gledališča VII. korpusa se je uresničevala takole:

Politični komisar VII. korpusa tovariš Bolko (Jože Brilej) je videl predstavo kulturniške skupine XV. divizije v Žužemberku. Ker je bila ta predstava nekakšna novost med poplavo drugih brigadnih mitingov, je bil nad njo izredno navdušen. Takoj se mu je zaiskrnila za takrat smela misel. Nekaj dni po mitingu je poklical na razgovor tovariša Sintiča, mu čestital k uspehu mitinga in mu omenil, da bi bilo treba raven mitingov v partizanskih enotah dvigniti. Saj tisto, kar je dotlej videl v brigadah, je menil, je bilo zelo klavarno. V razgovoru s Sintičem je predlagal, naj bi ustanovili skupino, ki bi s kvalitetnim programom obiskovala enote na položajih ali v zaledju. Nekakšen Frontni teater, kakršne imajo že na drugih frontah, na Zahodu in na Vzhodu. Zato je ime Frontni teater tudi ostalo, četudi so bili nekateri odločno proti temu nazivu. Milan Apih, tedanji vodja oddelka za ljudsko samodejavnost, je pisal 20. VI. 1944 piscu teh vrstic pismo, v katerem pravi med drugim: »Kakor mi je pripovedoval tovariš Mihelič, je tam že deloma vzpostavljena gledališka družina VII. korpusa (*tako jo imenujete — ne pa frontni teater*). Tako so dosegli, da smo skupino poslovenili v — *Frontno gledališče*. Ko sta se korpusni komisar in Sintič dotaknila načrta dela in repertoarja, je bil režiser Sintič za to, da bi naštudirali za tri večere klasičen program, potem pa še zabavni program. Tovariš Bolko se je strinjal s predlogom, ko pa je tovariš Sintič razvil misel o sestavljenem odru, ki bi se lahko hitro postavil in tudi na hitro razdril, je ponudil vso podporo. Žal pa je bil komisar kmalu premeščen in z njegovim odhodom je padlo marsikaj v vodo. Frontno gledališče je dobilo samo angleška padala, iz katerih so si dali sešiti scenski okvir z zastorom vred. To pa je bilo v takratnih okoliščinah edino realno.

Temeljno jedro Frontnega gledališča VII. korpusa je sestavljala kulturniška skupina pri XV. diviziji, katere člani so bili: Oto Jugovec-Luka, Samo Jarc, harmonikar Jože Stritar, Milica Fon in režiser Zvone Sintič. Po okrožnici, ki jo je poslal štab XV. divizije brigadam, so začeli prihajati v gledališko skupino partizani, ki so se dotlej ukvarjali v svojih enotah s kulturno-propagandnim delom.

Listam po majhnem notesu, v katerega sem med vojno zapisoval drobne, bežne dogodke o Frontnem gledališču. V njem zasledim med drugim:

— Zagradec, meseca junija 1944. Štab 15. divizije je razmeščen na obeh straneh Krke. Stražarji budno stražijo na svojih mestih, četudi jim poletna vročina stiska očesne veke. Nad Zagradcem vztrajno kroži »štorklja«, ki jo za neko hišo obstreljuje patrolja s puškomitraljezom. Med hišami je precej živahno. Civilisti in partizani se stiskajo k zidovom ali v kletih in iz varnega zaklona pogledujejo v sovražno nebo.

V zgornjih prostorih zapuščene hiše v Zagradcu prebiva dokaj zanimiva družčina. Opoldanska soparica jih je omrtvila. Harmonikar Jože ležerno nateguje meh in iz njega iztiska melodijo, ki se jo že precej časa učijo peti. Sedi na stolu, pred seboj na mizi ima note, ki si jih je sam izrisal in napisal na košček papirja. Vodja skupine Zvone bere na klopi, ki ji manjka ena noga, zato se pri branju rahlo pozibava. Dolginski in rdečelasi Fifi oprezuje pri oknu za »štorkljo« in nemirno pobliskuje

Frontno gledališče na eni izmed svojih generalk...

z očmi. Vse kaže, da je vsak trenutek pripravljen steči v klet. Skoraj vsi so brez bluz in pasov, nekateri celo sezuti in razoglavi. Najbolj brezskrben je zajetni Samo, ki zleknjeno leži na otomani — prepereli in prašni, da je kaj! — in si požvižgava znano melodijo. Dušan izvleče iz žepa prgišče krljev in jih skrivaj žveči. Na klopi ob kmečki peči poležava svetlolasi Luka, ki pobožno sesa cigaretno polovičko. Vsake toliko časa vrže okrušek preperete peči v Mimo, ki sedi na tleh, naslonjena na svoj nagačen nahrbtnik in se nasmiha vsemu svetu. Samo se z otomane nasmehne Fifi ju:

»Kaj dela tvoja ‚štorklja‘?«

Fifi je v zadregi pred posmehljivimi pogledi tovarišev, se umakne od okna in se kratko sprehodi po sobi. Užaljeno poškili na zlobneža:

»Tale ‚štorklja‘ te bo kaj kmalu odnesla s tiste otomane.«

Samo samo zamahne z roko:

»Prekleti paničar!«

Zasliši se brnenje letala, ki čisto nizko preleti enonadstropno hišo. Vsi se nekoliko zdrznejo. Fifi je spet pri oknu in zamiži. Ko nato odpre oči, previdno pogleda za »štorkljo«, ki je lepo zaokročila nad Zagradcem in izginila na obzorju. Rdečelasi Fifi posmehljivo pogleda tovariša z naočniki, ki se pri sosednem oknu ne meni za nič na svetu in prebira oguljeno knjižico. Na izlizanih platnicah se da komaj razbrati — »Hamlet«.

»Veš, kar na smeh me sili, če pomislim, kako malo se ujemata tvoj Hamlet in ‚štorklja‘, ki kroži nad nami.«

Ljubitelj Shakespeara mu hladno odvrne:

»Ta knjižica mi je dragocen spomin. Rešil sem jo iz ognja, ko smo zažgali neki grad na Dolenjskem.«

»Ooo, ti si pa kulturni junak!«

»Kar norčuj se!«

Tisti trenutek se pripodi nad Zagradec spet »štorklja« in odvrže nekaj dvekilskih bomb. Ko za hišo strašansko počí, se vsi prepadeno spogledamo. Fifi jo jadrno potegne v klet, tovariš s »Hamletom« v roki pa mirno modruje:

»Poslušajte, kako sem priredil Polonijev tekst, ko predstavi potujoče igralce kraljeviču Hamletu!... Najboljši igralci VII. korpusa...«

Samo se zareži:

»Seveda najboljši, ko ni drugih... ne boljših in ne slabših.«

Hamletov oboževalec se ne da zмести in nadaljuje:

»Najboljši igralci VII. korpusa, bodisi za tragični skeč, komični skeč, politični skeč, pantomimo, kuplet, skeč s kupleti, politični kuplet, navadni kuplet, za stare in nove burke, za igre na sodih, pod kozolcem ali v kmečki izbi, ob spremljavi harmonike ali bombardiranja topov, ob luninem svitu ali ob svetlobi karbidovke: Cankar ne more biti zanje preresen, Matej Bor ne prerazposajen. Strogo po napisanem besedilu ali kar izpod pazduhe, v obojem so neprekosljivi.«

Splošen krohot, ki sledi parodiji na Polonijev govor, zaključí Jožetov tuš s harmoniko.

Skoraj vsi člani Frontnega gledališča so imeli pred tem kakšne teatarske izkušnje. Zvoneta Sintiča je pripeljala ljubezen do gledališča, ki ji je posvetil svoj študij v Pragi, do vodje Gledališča mladih v Ljubljani. Nekateri člani so se pred vojno več ali manj uspešno poskušali na odrskih deskah kot amaterji: Aleksander Valič, Slavka Glavina in Vasja Ocvirk. Drugi pa so v vojnem času sodelovali v pripravah in organiziranju mitingov za borce in civilno prebivalstvo.

Propagandni odsek VII. korpusa NOV in POJ je poslal že 26. V. 1944 propagandnemu odseku 15. divizije daljši ukaz, v katerem med drugim piše:

»Da bi mogli našim enotam posredovati tako kulturen kakor tudi zabaven program ob času, ko niso v borbah, naj se ustanovi pri 15. diviziji Frontni teater, ki bo opravljal to nalogo. Za vodjo in režiserja Frontnega teatra postavljamo tovariša Zvonimira Sintiča, naj v enem tednu po prejemu tega dopisa izdela natančen načrt o organizaciji Frontnega teatra in predlaga imena tovarišev in tovarišic, ki bi bili člani Frontnega teatra. Za sedaj naj se tovariš Sintič omeji na skupino, ki bo štela kakih deset ljudi. Ako ne najde za to primernih ljudi v 15. diviziji, lahko predlaga za člane FG tudi tovariše in tovarišice iz drugih enot VII. korpusa, ker Frontni teater ni namenjen izključno samo enotam 15. divizije.«

Res da so bile okrožnice, ki so jih pošiljali propagandni odseki korpusa, divizij in brigad svojim podrejenim enotam zelo jasne in nedvoumne, jih vendar nekateri, katerim so bile namenjene, niso prav razumeli, ali pa so jih obšli z izgovorom, da pri njih ni primernih kadrov za Frontno gledališče. Pri tem so se celo poslužili zvijač. Dobro so vedeli za nekatere tovariše, ki bi po svojih nagnjenjih in sposobnostih sodili k nam, nam jih niso dali. Tudi če je interveniral kak višji forum. Takšna enota se je dobro zavedala, da bo z izgubo kulturnika prišla ob organizatorja mitingov — ki so veliko pomenili za partizana v odmorih med boji — in tudi ob dobro voljo, ki je vela okrog njega. Nekateri posamezniki, ki bi se sicer radi pridružili nam, pa so se premislili ob prišepetavanju tovarišev, češ naj bo pameten in naj ne hodi v tolpo zabušantov. Ponujali so nam tudi tovariše, ki so se jih hoteli iz tega ali onega razloga »znebiti«.

Nekdo je takrat poslušal razgovor med bataljonskim komandantom in njegovim pomočnikom. Komandant je dolgo časa sukal v roki dopis, v katerem je bilo napisano, naj poišče v svoji enoti ljudi, ki bi bili primerni za Frontno gledališče. Po dolgem premišljanju se je ozrl v svojega pomočnika in zagodel:

»Kaj naj počnem z dopisom? Komisarja ni, sam pa si ne znam pomagati.«

Pomočnik je bežno preletel gosto natipkan dopis in se nasmehnil:

»To pa res ni tako težaven problem... Poznaš tistega Janeza iz prve čete?«

»Tistega, ki je tako neroden?«

»Ja, tistega, ki je tako smešen in tako rad hece poka. Ta bi bil kot nalašč zanje. Zna migati z ušesi, trobiti skozi nos, svirati na glavnik, oponašati papagaja, žvižgati kot vsi ptiči tega sveta, pačiti se zna kot opica in kruliti kot prašič. Kar njega ekspediraj! Boš videl, da se bo pri njih dobro znašel.«

Komandant ga je hvaležno pogledal in naročil tovarišici administratorki Vidi, ki se je dolgočasila pred pisalnim strojem:

»Tovarišica Vida! Piši! Štabu prve čete 2. bataljona...«

Razumljivo je, da smo vse tovariše, ki so nam jih poslali, vzeli na poskušnjo (danes bi temu rekli avdicija!), in če niso ustrezali, so se pač morali vrniti tja, od koder so prišli. Za tiste, ki so mislili, da bo pri nas baza, v kateri bodo lagodno pričakali konec vojne, pa tudi za one, ki so verovali v svoj umišljeni talent, je bilo to boleče, toda tistikrat ni bilo časa za sentimentalnost.

Neprestano je bilo pri nas prisotno vprašanje, kakšen naj bo naš program, da bi zadovoljil potrebe tistega vojnega časa in naše poslušalce ter gledalce. Propaganda ali zabava? Ali pa: skozi zabavne točke nuditi propagando. Vedeli smo, da naš program ne sme dajati točk, zabavnih točk, ki bi bile zabava zaradi zabave, zaradi smeha. In tudi ne vsiljiva propaganda, to se pravi skomponirana ali dramatizirana politična ura.

Tedanji vodja oddelka za ljudsko samodejavnost pri SNOS, tovariš Milan Apih je piscu teh vrstic pisal med drugim:

»V vsej dosedANJI literaturi je zelo malo stvari, ki bi bile vredne, da se jih predvaja (npr. Zupanovi skeči itd.). Naš oddelek bo pričel sistematično zatirati in čistiti vso tozadevno literaturo in jo izdajati v svoji reviji, kakor tudi v posameznih brošurah. Dotlej pa moraš biti iznajdljiv in si sam pomagati ter *deloma sam ustvarjati repertoar*, ki naj bo tak, da bo nastop vaše družine res kvaliteten in... *partizanski*...«

Sam sem pa pred krstno predstavo Frontnega gledališča v »Dnevniku VII. korpusa« med drugim zapisal:

»Tako si bomo morali pomagati tudi v bodoče sami, če naši partizanski literati ne bodo prenehali s čakanjem na inspiracijo... Skromna skupinica nas je, vendar vemo, kaj hočemo. Bili smo v brigadah in spoznali, česa si želi borec in preprost človek: lepe besede, ki bo povedana tako, da jo bo poslušalec kar vpiljal vase, lepe pesmi, ki mu bo razjasnila lice, odločne besede, ki mu bo pokazala pot iz teme...«

Mojemu spominu, ki je po tridesetih letih močno zbledel, mora priskočiti na pomoč moj vojni dnevnik, v katerem piše:

23. VI. 1944. — Nastopil mesto politkomisarja Frontnega teatra v Zagradcu. Tovariši študirajo Cankarjevega »Hlapca Jerneja«. XV. divizija napada Stično, št. Vid in Kriško vas.

28. VI. 1944. — Vsi člani Frontnega gledališča dobili angleške uniforme. Jože Zupančič me povabi v zagraško gostilno na pol litra šmarnice.

29. VI. 1944. — Gulimo se »Hlapca Jerneja« in vadimo Potrčevega »Izdajalca«. Naš vodja je nezadovoljen, ker nam ne gre izpod rok.

3. VII. 1944. — Večer pred krstno predstavo smo nemirni in zato ni z vajami nič. Hodimo gledat prizorišče, kjer bomo prvič nastopili pred partizani kot Frontno gledališče.

Napočil je dan, oziroma večer našega prvega nastopa. Nekaj dni pred tem je štab VII. korpusa NOV in POJ poslal 3. julija 1944 ciklostirana »vabila na proslavo

sv. Cirila in Metoda, ki bo združena z otvoritvijo Frontnega gledališča VII. korpusa 4. julija t. l. ob 20. uri. Kraj bo naknadno objavljen.«

V začetku so imeli igralci FG strašansko tremo. Kaj, če ne bo vse v redu?... Se bodo obnesle karnise in druga inscenacija iz angleških padal?... So vsi rekviziti na mestu? Ne? Hajde na lov za njimi! Kje imaš hlače za enodejanko »Izdajalec«?... O, vraga, še niste našli navadne mize in stola? Hudič!... Nekateri preklinjajo, drugi se zaradi treme grenko smehljajo.

Od blizu in daleč se zgrinjajo ljudje, naši prvi poslušalci in gledalci. Vojaki in civilisti, Glavni štab NOV in POS, člani CKS in SNOS, zavezniških misij. Iz najbolj oddaljenih položajev so prišli partizani na travnik ob Krki, na Jamo pri Dvoru v bližini Žužemberka.

Se bo zastor brez težav dvignil? Ne bo nagajal?

Ne, ne ni nagajal. Gladko se je odprl in jaz sem s trepetajočim glasom in s solznimi očmi spregovoril:

»Otvaram krstno predstavo Frontnega gledališča VII. korpusa in pozdravljam...«

»Frontno gledališče smo, naš sovražnik je dolgčas...«

Ta avizo našega programa je potem do osvoboditve še stokrat zadonel.

Naslednjega dne smo prisluhnili komentarjem in ocenam naše premiere. Zvedeli smo, da smo uspeli. To se je videlo tudi po tem, da so nas partizani gledali zelo spoštljivo in da je na marsikaterem obrazu zaigral nasmešek, ki je razodeval, da naš program vžge kot vsaka precizna puška. Časa za počitek ni bilo. Zato smo v naše nahrbtnike zbasali naše zavese iz angleških padal in vse nujne rekvizite in odšli na našo dolgo turnejo.

Tako se je začel naš pohod po enotah, po bolnišnicah in po krajih na osvobodjenem ozemlju. V svojem dnevniku imam zapisano:

6. julija 1944. — Predstava v Žužemberku za 18. divizijo in civilno prebivalstvo. Repriza je po aplavzu sodeč uspela.

9. julija 1944. — Sodelovali smo v Metliki na vojaški paradi hrvaških in slovenskih partizanskih brigad.

15. julija 1944. — V Lipjem v Suhi krajini predstava za 15. divizijo in prihvatico. Izvedli smo samo pol našega programa.

16. julija 1944. — V Gradencu v Suhi krajini izvedli pol programa za prihvatico 18. divizije. Program so sprejeli z navdušenjem.

18. julija 1944. — »Veliko sranje«. Cirkuški program uprizorijo naši komiki Mac, Kacjan, Kamilo in Jože. Mene je tako sram, da sem zaril glavo v najbližje seno.

Velikokrat so nekateri naši štabi — ne vsi! — zahtevali od nas ob raznih priložnostih burke, ki niso imele nič opraviti s siceršnjo našo nalogo. Ugriznili smo v kislo jabolko in z nekaj neokusnimi točkami zadovoljili slab okus naročnikov. Priznam, da nas je bilo precej sram. Mi smo rekli takšnemu programu »sranje«. Četudi smo imeli velik aplavz, saj smo imeli nekaj dobrih improvizatorjev, ki so stresali šale kar iz rokava, nismo bili zadovoljni. Nekateri od nas so se umaknili daleč proč od takšnega improviziranega programa in le od daleč poslušali gromozanski krohot, ki jim je prihajal na uho. Nastopajoči pa, ko so se vrnili med nas, so se muzali, češ: »Kaj hočemo! Res, da smo uprizorili veliko sranje, ljudje in vojaki so se krototali, mi pa bomo dobili fino večerjo in porcijo vina, pa mirna Bosna!«

Moj dnevnik je zabeležil dalje:

20. julija 1944. — Sodelujemo na poslovnem večeru politkomisarja VII. korpusa, tov. Bolka, pobudnika za ustanovitev naše skupine. Sodelujemo samo z veseljem programom.

23. julija 1944. — Predstava v Dolenjskih Toplicah za Vojsko državne varnosti, za predstavnike civilne oblasti in za civiliste. Navzoči so bili tudi člani KPS in štaba 15. divizije. Tam smo se tudi fotografirali.

24. julija 1944. — Predstava za štab Cankarjeve brigade in za 1. bataljon v Vinavasi pri Podgradu pod Gorjanci. Lep sprejem.

Ohranjen je dopis takratnega propagandnega referenta V. brigade Džura, ki je na nesrečo po levi strani ožgan. V njem piše med drugim:

»24. julija 1944 so imeli frontniki prvo predstavo za borce Cankarjeve brigade. Štab in enote, ki so bile na položajih okoli štaba, so z navdušenjem gledale sijajen program. Borci 2. bataljona, ki so bili ves dan na položajih, so dobili zamenjavo, in so kljub utrujenosti z zanimanjem gledali ves spored. Gledali bi vso noč. Frontniki, ki izvajajo svoj program tako rekoč na položajih, so dokazali, da bodo tako najbolj izpolnili svojo nalogo.«

V mojem dnevniku sem zasledil tudi kratko notico:

25. julija 1944. — Predstava za 3. bataljon Cankarjeve brigade v vasi Vrh.

Spominjam se tiste predstave. Bataljonski komisar je opazoval naše pripravljane odra. Pod »toplarjem« smo na vozove položili debele hrastove deske in si urejali sceno iz angleških padal, ki smo jih izvlekli iz naših nahrbtnikov. Komisar se je smehljaj in pokazal z roko v daljavo.

»Kaj pa je?« ga je vprašal naš vodja tovariš Sintič.

»Tam so topovi, katerih cevi so obrnjene proti našim položajem.«

»Ali nas vidijo? In vedo, da smo tukaj?«

»Za vas najbrž ne vedo, za nas pa skoraj gotovo vedo. Ko boste prižgali luči, se bo morda kdo od topničarjev spomnil, da bi bilo dobro, če bi nas pozdravili.«

Težko smo čakali na mrak. Pred predstavo so nam vaška dekleta prinesla koš češenj, ki smo jih na mah pozobali. Ob mraku smo razsvetlili oder s karbidovkami. Borci so polegli pred »toplarjem« kar v travo. V popolni tišini smo izvedli ves program, ki je zelo uspel. Med predstavo so bili topovi nemí. Oživeli so šele, ko smo se poslovili od vrlih Cankarjevcev.

Pokojni slovenski gledališki igralec Fran Lipah je nekoč napisal svoje spomine, ki jih je naslovil »Za vozom boginje Talije«, v katerih je opisal svoje doživljanje, ko je kot potujoči gledališki igralec hodil z raznimi gledališkimi družinami po svetu. Tudi Frontno gledališče si je zaželelo kakšno prevozno sredstvo, na katerega bi naložilo potrebno scenerijo in rekvizite. Že v začetku je skupini obljubil korpusni politkomisar tov. Bolko takšno prevozno sredstvo. In primerno prevozno sredstvo v partizanih je bila mulla.« In res smo prav kmalu dobili pohlevno belo mulo. Navdušeno smo jo objemali in jo občudovali. Ona pa je hladnokrvno strigla z ušesi in se obnašala na moč ravnodušno. Če bi tista mula pisala spomine, bi takrat zapisala nekako takole:

»Najstrašnejši dan v mojem življenju. Dali so me v ‚prekmando‘ h kulturnikom. Gladijo me in trepljajo, nihče pa se ne spomni, da bi mi dal jesti in piti. Spomnim se usode svoje kolegice Care, ki je tudi bila pri kulturnikih. Ob neki priložnosti je od vsega hudega kar na lepem z mostu skočila v Krko. Kdove, kaj še mene čaka?«

Tej naši muli pa se resda ni slabo godilo. Vodja Zvone Sintič je pazil, da je ni nihče od nas hudo pogledal, kaj šele, da bi jo udaril. Kadar je le mogel, ji je pre-skrbel hrano in jo napojil. Če se prav spomnim, smo jo imeli dobra dva meseca. In kljub vsemu sem za *tridesetletnico Frontnega gledališča* napisal naše spomine z naslovom »Za mulo boginje Talije«.

Prekmalu smo se morali posloviti od naše mule. Bilo nam je grenko pri duši. Kako je bilo njej, ne vemo. Njeno slovo je bilo kar se da ravnodušno. Spet smo

stlačili zavese in karnise iz angleških padal v naše nahrbtnike in krenili v kraje, kjer so nas pričakovali. V Ambrusu smo sodelovali na Dakijevi proslavi, v Kalu smo imeli predstavo za celo Gubčevo brigado (29. 7. 1944), nastopili pred 500 borci 9. brigade (7. 9. 1944). Po tej predstavi je brigadni komisar rekel, da naša predstava pomeni za brigado toliko, kolikor sto političnih ur.

Sredi septembra 1944 nas je korpus napotil v Slovensko Istro. Veseli in židane volje smo krenili na pot. Politkomisar Istrskega področja, ki se vrača s kolesom po isti poti v svoj štab, nas dohiti in nas postreže s tobakom. Z upanjem v srečo hodimo po lepi poti skozi gozdove. Vso pot si menjavamo Jožetovo harmoniko, da bi ga razbremenili. Tudi jaz sem moral prijeti za harmoniko in sem jo s težavo rinil v strm klanec. Sem in tja mi je spodrsnilo, potem sem malo postal in ujel sapo. Še enkrat sem se ozrl v klanec pred seboj in vdano potožil:

»Le naj mi kdo reče po osvoboditvi, da nisem ničesar storil za slovensko kulturo!«
Med smehom so me tovariši tolažili:

»Ne skrbi! Tudi o tem bodo pisali.«

Samo pa je pripomnil:

»Pisalo bo: Znani komisar Vasja je nosil 100 kg težko harmoniko eno uro v hrib in pri tem ni niti enkrat zastokal.«

Harmonikar se je začudeno ozrl:

»100 kg? ... Kaj se ti pa sanja?«

Oporekal sem:

»Meni se zdajle zdi še težja.«

Šest kilometrov pred ciljem nam je prišel nasproti voz, ki smo ga hitro zasedli in veselo zdrčali na Komando Istrskega področja. Tam nas postrežejo s cigaretami in s kosilom, ki je sicer borno, toda okusno (Angleži, ki so se izkricali na Krku, so nam ga požrli). Prebivamo v veliki stavbi, na kateri je še napis »Rifugio Gabrielle d'Annunzio«. V duhu ali naglas preklinjamo to prekleto ime italijanskega pesnika, ki je tako usodno povezano z našo Reko. Po obilni večerji (bela polenta in omaka), se vležemo. Okoli vogalov zavija burja in žvižga skozi špranje. Nekatero je zeblo.

Po predstavi za Komando Istrskega področja nam dajo po dobrem kosilu popotnico (jabolko in pol štruce kruha) in se prisrčno poslovimo. Ob dveh krenemo z vodičem po gozdu čez hribe in doline proti Koritnici. Malo pred Koritnico se prikaže izza z grmovjem obrasle hiše slok partizan. Smeje nam pokaže napotnico, na kateri piše, da nam štab VII. korpusa dodeljuje novega člana. To je bil Aleksander Valič-Muki, ki se je dotlej zdravil od rane v belokranjski Planini. Potem smo brez skrbi hodili po golih in plešastih gričih. Samo in Jelko oprezno pogledujeta po čistini. Ali bo od kod kaj počilo? V Koritnici se ne ustavljamo. Povprašujemo po cigaretah, a zaman.

Vas Bač leži med Pivko in Ilirsko Bistrico. Do vsake od teh dveh močnih sovražnih postojank je po dve uri hoda. Četrta ure od vasi teče glavna cesta in prek dneva se v vasi večkrat oglasi sovražna patrolja. Ko smo proti večeru prišli v vas, so nas ljudje začudeno ogledovali, posebno naše tovarišice in neka ženica je rekla: »Srčna ste, dekleta, srčna!« Predstavo smo hoteli prirediti v prostorih nekdanjega Dopolavora. Toda ženska, ki tu stanuje, se je postavila s svojimi otroki pred nas, češ, naj raje vse skupaj postrelimo, kot da bi bil miting v njihovi hiši. V gostilni je prišlo do istega prizora. Ljudje so tu strašno preplašeni, tudi najmanjšo stvar se bojijo tvegati. Končno smo sklenili, da bo predstava na prostem. Treba je bilo napeljati na trg luč. Zdaj se je pojavila težava, kdo bo dal žarnico. Končno smo dobili tudi to in sedaj smo čakali samo še ljudi. Harmonikar Jože je nategnil meh in počasi so začeli prihajati vaščani. Držali so se v temi, le otroci so se nagnetli okrog

Skupina Frontnega gledališča. Fotografija je nastala v Dolenjskih Toplicah

nas in radovedno čakali. Začeli smo. Tovariš San iz Propagandnega odseka VII. korpusa, ki je šel z nami kot vojni poročevalec, je stopil na pločevinast sod in spregovoril o naši borbi, o naših uspehih, o svetovnem položaju, o priključitvi naše Primorske in Istre. Ljudje so se nabirali, prihajali so bliže in mlado dekle je vzkliknilo: »Živeli partizani!« Trio Frontnega gledališča je podal svoj zvočni tednik. Kar vmes so jih prekinjali s ploskanjem in iz srca jim je prišlo: »Proč s Hitlerjem! Dol s fašizmom! Hočemo Jugoslavijo!« Najbolj je vžgala Sintičeva reportaža »Tri leta borbe« (pozneje predelana v »NAS POHOD«). Ženskam so stopile solze v oči, moški pa so se spogledovali in prikimavali. Kot složna družina smo bili tam ob cesti v hladni noči in nikogar niso prav nič motili prameni reflektorjev, ki so se včasih zasvetili iz bližnjih postojank. Konec. In vendar so ljudje še stali, kakor da bi še nečesa pričakovali.

Kurir nas je vodil čez cesto Pivka—Ilirska Bistrica. Oddal nas je pri neki hiši na samem. Kurirka, kmečko dekle iz Šembij, nas je vodila v temni noči proti železniški progi Ilirska Bistrica—Pivka. Spotoma smo se ustavili v njeni vasi, stopili v njeno hišo, tam dve zapeli, pokadili nekaj cigaret in spili nekaj kozarcev vode. Kurirka je potem odšla iskat v vas vodiča, ki bi nas vodil čez progo. Nihče ni hotel vstati. Razočarano se je ozrla v temno okno in v nas. Ogrnila si je volneno jopico in se odločila, da nas bo ona vodila čez nevarno in zastraženo železniško progo. V kolonji po eden smo hodili po široki asfaltirani cesti. Na neki vzpetini smo zagledali pod seboj v dolini morje luči. Dekle je dalo prst na usta in pošepnila:

»Ilirska Bistrica!«

Zdrsnili smo po hribu navzdol med grmičjem in njivami in se kakih sto metrov pred progo ustavili. Kurirka je prisluhnila, potem pa rekla:

»Počakajte, da grem pogledat, če je prost prehod.«

Vodja Sintič je hotel z njo, ona pa se je uprla in rekla:

»Kar počakajte! Mene ni toliko škoda, kakor je vas.«

Čez čas se je dekle zasopihano vrnilo in rekla:

»Vse kaže, da je patrola na progi šla ravnokar mimo. Zdaj je čas za vas in pohitite! Srečno!«

Štirinajstdnevna turneja po Brkinih bi lahko bila predmet posebnega članka. V njem bi bilo omenjeno, da smo obiskali ali pa imeli predstave v naslednjih brkinskih vaseh: Rjavče, Celje, Pregarje, Prelože, Padež, Janežovo brdo, Ostrožno brdo, Vrtovlje in drugih. Kar na slepo potegnem iz svojega notesa po nekaj bežnih vtisov iz tistih časov...

Zdaj nas je v Frontnem gledališču vsega 11 z Mukijem, ki se nam je med potjo pridružil — (Zvone, Jelko, Mac, Samo, Cerar, Muki, Slavka, Vida, Marija, Jože in Vasja) ... Okoli poldne smo prišli v Padež. Tisto noč je bila nad mlini zvezdnata, ena najlepših, kar smo jih doživeli v Brkinih. Zvečer je bila v šupi predstava in trojka z zvočnim tednikom je ravno pela pesem: »Čuje se ropot USA trdnjav...«, ko smo zaslišali visoko na nebu hrumenje letočih trdnjav, ki so letele proti Nemčiji. »Švabom neso pozdrav iz zračnih višav.« Po predstavi so nas civilisti spraševali, če bo skoraj konec vojne. Pa smo jih potolažili in pokazali v nebo: »Saj vidite! Če bodo tako tolkli, bodo Nemci kmalu na tleh.« Ljudje verujejo v nas in v program, ki jim ga prirejamo... Tov. Lilijana iz Okrožnega odbora je izjavila, da bi morale priti Frontno gledališče deset dni prej, da bi lahko uspešno dovršilo svojo vlogo. V nedeljo bodo povabili na našo predstavo ljudi iz 12 vasi... Od našega štaba je prišla depeša, naj se takoj vrnemo, ker nas potrebujejo na neki proslavi... Slovo od Brkinov. 2. oktobra, šli čez progo na Jurče, od tam pa previdno zaradi domobranskega jurišnega bataljona v Loško dolino.

Frontno gledališče je po vrnitvi iz Istre spet nastopilo v krajih, kjer je bilo vojaško področje VII. korpusa: v Novi vasi za 18. divizijo in 10. brigado, v Čabru na Zboru aktivistov, v Gerovem in v Vranovičih. Stoto predstavo pa smo proslavili ob osvoboditvi na Taboru in Ljubljani.

Po osvoboditvi je Frontno gledališče gostovalo v krajih, ki jih med vojno zaradi objektivnih razlogov niso mogli obiskati. Od začetka avgusta 1945 do 17. oktobra 1945 so uprizorili 51 predstav v coni B, v coni A in v Slovenski Istri. Ko smo se razšli, je v marsikom še tlela iskrica navdušenja za »deske, ki pomenijo svet«. Nekaj tovarišev med nami je za vedno ostalo na teh deskah. Igralskemu poklicu so se posvetili Aleksander Valič, Slavka Glavinova; Zvone Sintič se je uspešno udejstvoval pri filmu, nekateri pa so se zaposlili pri umetniškem oblikovanju Radia Ljubljana: Marjan Marinc in Vasja Ocvirk. Nekaj nekdanjih »frontnikov« se je oprijelo poklicev, ki so jim bili že pred vojno pri srcu in za katere so se po vojni strokovno usposobili. Vsem članom Frontnega gledališča pa je do danes ostal prijeten in bogat spomin na tista leta, ki so za marsikoga pomenila najlepša leta njihovega življenja. Morda si kdo od njih še danes sem in tja požvižgava ali zabruna moto »Zvočnega tednika«:

»Frontno gledališče smo, naš sovražnik je dolgčas...«

Matevž Hace

Srečanja in sodelovanje z Janezom Hribarjem

Poznal sem ga skoraj petdeset let. Bil je eno leto starejši od mene. Njegov oče je bil doma iz vasi Žerovnica, s trdne kmetije. Oče je bil izredno delaven in varčen kmet, ki leta in leta ni prestopil praga gostilne. Priženil se je v takratno mesto Lož. Meščani Loža v tistih časih pred prvo svetovno vojno niso radi videli, da se kak kmet iz podeželja priseli ali primoži v mesto Lož, pa čeprav so bili Ložani v glavnem kmetje, ki so se bavili s poljedelstvom, živinorejo, gozdarstvom in prevozništvom. Samo nekaj je bilo trgovcev in krčmarjev, pa obrtnikov: krznarjev, kožarjev, krojačev, čevljarjev, zidarjev, mehanikov in drugih. Prebivalci Loža so vsakega, ki ni obiskoval loških krčem smatrali za skopuha, stiskača in čudaka.

Stari Janez Hribar se je pa na vse to požvižgal. Redil je najlepše vole, telice in krave v mestu Lož! Imel je vedno najlepše obdelane njive in polne gozdove lepih smrek in jelk. Starega Hribarja ni sonce nikoli dobilo v postelji. Vstajal je, ko so po loških kurnikih zapeli prvi petelini. Dan ga je dobil na njivah z motiko v roki ali v gozdu s sekiro in žago, ob košnji pa s koso na travniku. V taki izredni delovni vnemi je stari Janez Hribar vzgojil svojega sina edinca Janeza, ki je v vsem ubogal svojega očeta, ga spoštoval, cenil in imel rad.

Do 1936. leta je delal mladi Janez Hribar pri društvu kmečkih fantov in deklet. Obenem je delal tudi pri loški mestni gasilski godbi, kjer je aktivno sodeloval kot vnet godbenik. Obenem je bil ljubitelj knjig. Večkrat je šel v vas k notarju Pozniku, ki je imel bogato knjižnico slovenskih klasikov.

Ko se je France Strle vrnil iz zapora, je prvi vplival na Janeza Hribarja, da je leta 1935 začel prebirati marksistično literaturo. Vneto jo je prebiral. Naročen je bil na knjige Ekonomske enote in tako imenovano Malo biblioteko. O Binkoštih 1935. leta sva se поблиže seznanila na Križni gori.

Sedeli smo pod staro lipo doli pod Konteljevo hišo. Janez Hribar je kar na hitro povedal, kaj vse je prebral. Mnenja je bil, da so delavci po žagah premalo revolucionarni za tiste čase. Pokojni Ivan Korošec je dejal, da Hribar lahko tako govori, ker je sin-edinec na lepo urejeni kmetiji in da drugače žive, mislijo in delajo tisti, ki žive od svojih rok bodisi v tovarnah, rudnikih, na železnici ali po gozdovih.

No, Janez Hribar si je dal dopovedati, da je res tako, da imajo delavci res drugačen način življenja, mišljenja in čustvovanja kot pa kmetje, ki žive od zemlje.

Janez Hribar je hitro bral. Imel je dober spomin. Citate iz Marxa in Engelsa je kar sipal iz glave. Ivan Korošec ga je opozoril, da nas je nekaj na žagi Marof, ki že vrsto let študiramo Marxa in Engelsa. Takrat je bila nekakšna moda, da se človek, ki je študiral Marxov Kapital in Engelsovega Antidühringa, ni hotel pogovarjati z ljudmi, kateri tega niso brali.

Tista binkoštna nedelja je bila lepa, mirna in sončna. Zasedeli smo se in se pomenkovali v pozno popoldne. Janez Hribar je želel, da bi se sestajali vsaj vsakih štirinajst dni, in to: enkrat bi jaz prišel k njemu ali Francetu Strletu na pogovor, drugič bi pa on, Janez Hribar, prišel k meni ali pa k Ivanu Korošču v Kozarišče. S tem smo se strinjali.

Ko sem oktobra 1935 povabil Janeza Hribarja, naj bi se vključil v delavsko kulturno društvo »Sodobnost«, je to odklonil. To pa zaradi tega, ker je živel pod vplivom takratne politične psihoze, ki so jo širili po slovenski deželi razni prenapeteži, češ da so delavsko kulturna društva »Svobode« pod političnim vplivom in vodstvom socialdemokratov. Tista leta je bila med nekaterimi marksisti beseda socialdemokrat psovka, kar je pomenilo za delavskega reakcionarja, pristaša druge internacionale. Kljub temu se je Janez Hribar od časa do časa udeležil sestankov Svobode, katere smo imeli pri Vipavcu v Markovcu. Naši sestanki z Janezom Hribarjem so bili včasih burni, največkrat pa mirni, stvarni.

Izmenjavali smo si knjige. Iz delavske knjižnice sem mu posojal romane Dostojevskega. Od časa do časa smo pa imeli sestanke pri Ivanu Korošču ali Francu Strletu, čevljarju iz Loža. V takih pogovorih in razpravah je minilo leto 1935. Kadar smo se pomenkovali o kmečkem delu je dejal Janez Hribar, da ima občutek, da v naših krajih kmetje, predvsem mladi, premalo delajo. Delati bi morali po njivah, v košnji in v gozdu čim se dan zazna. In ko bo prišel naš red, se bodo zaprle vse gostilne. Kmetje in delavci naj bi bili abstinenti.

Ivan Korošec, ki je pa bil znan pivce, mu je odvrnil:

»Sem proti pijančenju in zapravljanju, toda vprašam te, kako bo potem z deset tisoči vinogradniki in njihovimi družinami?«

»Vino naj bi se prodalo v tujino. Slovenski narod naj bi v prihodnje pil sokove, starejši pa domači mošt.«

Omeniti je treba, da je bil Janez Hribar abstinent kot njegov oče. To je bila redkost za tista leta v Ložu med meščani — Ložani. Je pa Janez Hribar prišel že pred vojno do zaključka, da se pivstvo na Slovenskem ne bo končalo v tem stoletju.

Tista leta smo bili vsi kot idealisti prepričani, da je Sovjetska zveza, prva socialistična država na svetu, edina država na svetu, kjer so odpravljena vsa protislovja in da spričo tega živijo prebivalci Rusije lepo mirno, idealno življenje. To smo tudi brali v raznih ilegalnih brošurah. Prepričani smo bili, da je Josip Stalin najbolj moder, daljnoviden, human voditelj sveta. Prenekateri delavec je takrat dejal: Nihče drug ne bo na svetu napravil reda kot naš Jože. Na drugi strani so bili pa pristaši klerikalne stranke prepričani, da je v Rusiji vse slabo, ker so uničili kmete in ustanovili kolhoze in sovhoze. Vneto so v tedenskem časopisu »Domoljubu« prebirali dolge sestavke o razmerah v Rusiji, sestavke pod naslovom »Rdeča nevarnost«.

Tako smo se šli glede Rusije in njenega socialističnega reda družbenega sistema dva tabora — naš socialistični, ki je v Rusiji videl vse lepo in idealno socialistično družbo. Na drugi strani so klerikalci in del liberalcev, ki so videli v sovjetskem socialističnem sistemu vse zlo in zanikanje osebnih svoboščin; taborišča, trpeče kmete in izobražence. Seveda, ne eni ne drugi nismo pred vojno vedeli, v kakšnih protislovjih in težavah raste in se razvija spričo mednarodne politike Sovjetska zveza. Niti to nismo vedeli, kakšno oblast si je vzel v zakup diktator Josip Stalin!

Janez Hribar, narodni heroj

Dobro pa smo vedeli, da je družbeni sistem v Jugoslaviji slab, da so vladajoči nesposobni, pa naj bodo to liberalci, klerikalci, Mačkovci ali srbski radikali. Nesposobni so bili napraviti boljšo družbo in boljše življenjske pogoje delovnim ljudem. Poučeni smo bili, da ima recimo v Sloveniji jeseniško železarno, kranjske tekstilne tovarne, trboveljsko-zagorske rudnike v rokah tuj kapital, angleški, češki, francoski, ki vleče krasne milijonske dobičke iz naše zemlje. Naši delavci pa da žive ob nizkih plačah slabo življenje. Tega nismo vedeli samo mi, ki smo študirali marksistična dela, ampak je vedela večina delavcev, kmetov in obrtnikov. Samo učiteljstvo in drugi izobraženci tisto leto niso tega verjeli iz načela, ker niso študirali ekonomskih knjig in brošur.

Naše skupne razprave smo prenašali med delavce na žagah in v gozdovih, med kmete in obrtnike ob nedeljah in praznikih. Pri prenašanju teh razprav je bil Janez Hribar najbolj vztrajen, čeprav so bili tista leta v kraju socialistični aktivisti, ki so širili napredno misel. Ti so bili: Ivan Korošec, Tone Matevžič, Franc Strle, France Plos, Franc Levec, Janez Zigmund in še drugi.

Leta 1936 je nastopilo burno leto. Janez Hribar se je vrgel na delo z vsem svojim svežim, zdravim navdušenjem mladega kmeta. Kjer koli se je pojavil, je agitiral za marksistično idejo. Sestajali smo se skoraj vsako nedeljo. Razprave so bile naslednje: Rdeča pomoč, pomoč rdeči Španiji, priprave za občinske volitve med delavci, kmeti in obrtniki, razkrinkavanje Stojadinović-Koroščeve vladavine, ki se je začela povezovati s hitlerjevci, slabo delavsko stanje v Sloveniji in Jugoslaviji, velika stavka v Kranju. Leta 1936 je bilo prvokrat po letu 1918, da so se kmetje in delavci zelo

zbližali. Starejši in mlajši delavci, napredni kmetje, posebno mlajši, smo skupaj delali za kmečko delavsko gibanje.

Tistih starih delavcev, ki niso hoteli, da bi se tesneje povezovali s kmeti, je bilo zelo malo. Med mladimi naprednimi kmeti, ki so bili za to, da se gre skupaj z delavci na občinske volitve na temelju kmečko-delavskega gibanja, so bili naslednji: Stanko Štritof, Janez Hribar, Janez Zigmund, Brcinov Jernej, Tone Kandare, Janez Martinčič iz Pudoba, Jože Mlakar, poznejši župan iz Igavasi, Janez iz Podgore, Jože Mlakar in Mihelčičevi z Babne police, napredni kmetje z Babnega polja in drugi.

Med delavci je bilo tudi okrog dvajset aktivistov. Razgibanost je bila velika. Za mestno občino Lož sta Janez Hribar in Franc Strle naredila vse, da so v občinski odbor prišli napredni ljudje. Ravno tako so delali napredni delavci in kmetje v občini Stari trg, da je občina Stari trg prišla v prave roke. Kmečko-delavsko gibanje se je načrtno utrjevalo. Janez Hribar je kot ugleden kmet imel v občini Lož glavno besedo, tako kakor so jo imeli v starotrški občini napredni kmetje Stanko Štritof, Janez Zigmund in drugi poleg najbolj naprednih delavcev.

Seveda so bili klerikalci in liberalci jezni, da so bili na Notranjskem ob dve občini. Saj so ob istem času le-ti imeli vse pomembne gospodarske postojanke v občinah, žage, zadruge, posojilnice, mline, pomembne obrti, vse cerkve, nekaj veleposestev in drugo.

V letu 1936 so bili kmečki in delavski aktivisti neprimerno boljši in uspešnejši kakor so bili klerikalni in liberalni. Klerikalce je zadela še ta smola, da so se razcepili med mlade in stare, kar je še bolj pospešilo poraz obojih pri volitvah. Seveda je poleg naprednega delavstva, ki je bilo na čelu tega gibanja, igralo med kmeti posebno vlogo tudi to, da so stali za naprednim gibanjem tudi vozniki in njihova vozniška organizacija, katero sta vodila Janez Hribar in Janez Zigmund iz Vrhniko pri Ložu.

V letih 1937—1938 sem delal v Franciji. Z Janezom Hribarjem sem si redno dopisoval. Pisal sem mu o velikih demonstracijah delavstva, ki je zahtevalo več pomoči za vojskujočo se napredno Španijo. Kako si je delavstvo leto prej priborilo svoj 40-urni teden in drugo. Janez Hribar mi je pa poročal, kako so oblastniki spomladi 1938 združili mestno občino Lož z največjo notranjsko občino Stari trg, hoteč pri tej združitvi zmagati. Vendar so tudi pri teh volitvah zmagali napredni delavci in kmetje. Kot sem slišal je Janez Hribar dosti delal pri volitvah 1938. leta. Posebno velik vpliv je imel med kmeti. Seveda se ni trkal po prsih za svoje zasluge!

Ko sem se jeseni 1938 vrnil iz Francije, sem se takoj povezal z Janezom Hribarjem. Povedal sem mu, da sem v Franciji pisal v napredne časopise in širil partijski tisk, konkretno Leninova dela, ki se v Sloveniji na podeželju zlepa niso dobila. Povedal sem mu, da je Lenin pisal in priporočal marksistom in komunistom naj gredo v vsako, tudi najbolj nazadnjaško organizacijo in tam delajo za napredno borbena misel. Svetoval sem mu, da naj zastavi ves svoj vpliv, da bi šli vsi napredni kmetje, ki imajo lepo govedo v živinorejsko zadrugo, jo zavzeli in jo sami vodili brez klerikalcev oziroma da bi odstranili vsemogočen vpliv domačega župnika Jerneja Hafnerja, ki je imel pri posojilnici in živinorejski zadrugi glavno besedo. Vendar ni uspel, ker so napredni kmetje dejali, da s klerikalci, posebno pa z župnikom nočejo imeti stikov.

V decembru 1938 so bile zadnje državnozborske volitve. Oblastniki so delali z velikim pompom češ, da se gre pri teh volitvah za to, da Jugoslavija ostane zunaj vojnega spopada. Seveda se je pripeljal v Loško dolino tudi voditelj slovenskih klerikalcev — jugoslovanske radikalne zajednice — JRZ. Nekateri vneti strankini agitatorji so razlagali, da kratica JRZ pomeni v humanem pomenu »Je resnica zmagala«.

Volitve so bile srdite. Sam dr. Anton Korošec je v katoliškem prosvetnem domu v Loški dolini dejal naslednje besede svojim somišljenikom: »Mi, samo mi, ki smo

na oblastnih in odgovornih položajih, smo preprečili, da nismo in dokler bomo mi na oblasti, ne bo naše države Jugoslavije zajela vojskina vihra.« Za opozicijo, ki je nastopala združeno, so klerikalni listi pisali, da je to »sračje gnezdo«. Seveda se je precej delalo na opozicijski strani. Iz Ljubljane je prišel med delavce neki »strokovničar« iz vodstva sindikatov in jim lepo dejal, da so se zgoraj vodilni socialisti pogovorili, koga naj mi volimo na Notranjskem oziroma v bivšem logaškem okraju.

Seveda se mu je lepo povedalo, naj gre lepo nazaj v Ljubljano in višjim sindikalnim funkcionarjem pove, da bomo volili po svojem treznem premisleku in vesti tistega kandidata na opozicijski listi, za katerega se bomo sami odločili. Da ne dovolimo, da bi nam oni zapovedovali po svoje, ne da bi nas vprašali.

Na Notranjskem so nam hoteli vriniti nekega neznanega liberalca z Rakeka, človeka, ki ni imel posluha ne za delavska in tudi ne za kmečka vprašanja. Za ministrskega predsednika Stojadinovića se je tiste čase govorilo, da je to najbogatejši človek v Jugoslaviji. Govorilo se je, da je mož prijatelj močne roke. Cvetković je pa tistihdob poskušal organizirati delavce v nekaki »Jugoras«!

Nemčija se je tiste čase šopirila pod vodstvom mogočnega Hitlerja. Kaj se ne bi! Brez vojske je zasedla in priključila veliki Nemčiji Avstrijo. Za Hitlerja je tako in tako bilo 90 % Avstrijcev. Brez vojaškega klanja je Hitler razkosal bogato češko državo. Na slovenskih mejah se je čutila velika teža in moč hitlerjevske ošabne, nadute in oholo grozeče Nemčije. Po slovenskih pokrajinah so se svobodno sprehajali in se šopirili hitlerjevci — petokolonaši v belih nogavicah. Napredni marksistični tisk je deloma ilegalno in legalno pisal o hitlerjevski nevarnosti za slovensko deželo in opozarjal na petokolonaše. Ta tisk smo razširjali. Posebno vneto ga je kupoval in razpečaval Janez Hribar.

Leta 1939 so začeli zidati po notranjski pokrajini ob meji. Kamioni so vozili cement in drug gradbeni material. Delalo se je vse ob jugoslovansko-italijanski meji, od Idrije prek Javornika in Snežnika do Gorskega kotarja in Sušaka. Domači in tuji delavci so delali na utrjevanju meje in bunkerjev. Italija je onstran meje, na Javorniku in Snežniku delala utrdbe že od leta 1927.

Spričo močno zastražene meje se je na Notranjskem zmanjšalo tihotapstvo, to je vodenje konj čez mejo. To bo nekoč klanja na meji, so govorili zaskrbljeno nekateri prebivalci Notranjske. Morda je pa zaman vse delo na meji, so govorili drugi.

Partijski tisk se je vedno bolj širil po Notranjski. 3. januarja 1940 smo v Loški dolini ustanovili partijsko organizacijo. Ustanovili smo jo Janez Hribar, Janez Mohor, Feliks Razdrih in pisec tega sestavka. V oktobru istega leta smo vključili še dva kvalificirana delavca Franca Levca iz Viševka in Franca Plosa iz Markovca.

Delo prve partijske organizacije je bilo naslednje: redni sestanki, sprejemanje in razpečevanje partijske ilegalne literature, postavljanje in iskanje partijskih zaupnikov in simpatizerjev po vaseh in naseljih Notranjske. Partijsko delo med delavci na žagah, kmeti in delavci na utrjevalnih delih.

Po razkositvi Poljske se je pričakovalo, da se bodo hitlerjevske armade vrgle na Francijo. Nekateri vojaški krogi so trobili, da se bodo Nemci ustavili na francoski moderno utrjeni Maginotovi liniji in da Francije ne bo doletela usoda Češke in Poljske. Toda prej kot v treh tednih je bila Francija razbita in poražena. Tako je Hitlerjeva Nemčija postala najmočnejša vojaška sila v Evropi. Kam se bo obrnila zdaj? Nekateri so predvidevali, da bo napadla Sovjetsko zvezo in to kljub sovjetski in nemški pogodbi o nenapadanju in celo prijateljski, kot so to nekateri govorili.

Drugi in to zopet vojaški krogi, so bili mnenja, da bo Hitler krenil v napad na Anglijo. Da bo z močnimi letalskimi silami razrušil angleška mesta. Nato pa zavzel Anglijo in jo zasužnjil.

Naša partijska organizacija je tisto 1940. leto delala na področju skoraj 45 vasi in naselij. Leta 1940 je šel delat k utrjevalnim delom tudi Janez Hribar, da bi uspešneje delal med delavci, čeprav mu ne bi bilo treba kot edincu dobre imovite kmetije. Marca 1941 je sestavljal prostovoljce za borbo, vendar so vso to akcijo prehiteli dogodki.

22. junija 1941, ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, je šel Janez Hribar v ilegalo. Postal je okrožni partijski funkcionar.

Taka so bila moja srečanja in delo z Janezom Hribarjem od 1935. do 1941. leta. Bil je neutruđen, vztrajen revolucionar in eden najbolj naprednih notranjskih kmetov-marksistov.

Manko Golar

Pod šotorom

(Rab 1942)

*Po mrtvaku vse zaudarja,
pod šotorom smrad se vije,
mrtvo truplo že čez teden
pod odejo sivo gnije.*

*Nič ne de, oči če kalne
dan in noč na nas strmijo,
če mrtvaku sive ustne
nemo dneve vse kričijo.*

*Vsak dan živih šest skeletov
željno kruha lačnih čaka,
kruha zase, skorjo kruha —
za gnijočega mrtvaka.*

Stane Kumar

V spomin Norbertu Vebru

Nedvomno je nagla smrt Norberta Vebra težko odjeknila v kolektivu železarne Sisak, ki jo je vzorno vodil od leta 1958. Z njegovim delom je nastalo v pravem pomenu besede novo gospodarsko obdobje za Sisak in daljno okolico. Za nas Slovence pa bo ostal svetel lik, ker je naš rojak in se je še kot mlad fant vključil v levo fronto v Mariboru in to

Norbert Veber

v najtežjem času šestojanuarske Aleksandrove in Živkovičeve diktature, ko so vsako napredno misel in akcijo grobo teptali in preganjali.

Norbert se je rodil leta 1912 v Trstu v proletarski družini. Oče je bil kovinar pri železnici in kasneje v ladjedelnici. Stanovali so v delavskem predmestju nad Rojanom in ko je oče ob prostem času »vrtal, pilil in kovičil« v drvarnici, mu je Norbert pridno pomagal. Po prvi vojni so pred fašističnim nasiljem prebežali v Maribor. Tu je dokončal meščansko šolo in se izučil za strojnega ključavničarja. Zgodaj se je vključil v sindikalno delo in izbrali so ga za zaupnika. Zaupali so mu zaradi njegove poštenosti in iskrenosti, zaradi tovarštva in pravicoljubnosti. Ko je organiziral nekaj stavk, mu ni bilo obstanka v Mariboru in se je umaknil v Ljubljano. Tu se je njegova politična dejavnost še povečala, izvolili so ga za tajnika mestnega odbora kovinarjev. Zaradi odkritega nastopa ob štrajkih, je moral tudi iz Ljubljane, ker so mu odpovedali, tako kot v Mariboru, službo v Strojnih tovarnah in livarnah. Vsa preganjanja so ga še bolj podžgala, da se je po ponovnem povratku v Maribor še bolj angažiral za delavske pravice in bil leta 1937 sprejet v KPJ. Preganjanci so mu bili ves čas za petami in naslednje leto je moral za kruhom v Banjo Luko, kjer je v livarni Jelšin-grad dobil skromen kos kruha. Tu je dobil ilegalno ime Saban. Zopet mora na pot v Slavonski Brod v tovarno železniških vozil in mostov. V tem močnem kolektivu je našel širok razmah političnega dela. Še je upal, da se bo lahko vrnil v Slovenijo. Kot pravi proletareq-revolucionar pa je bil prepričan, da za revolucijo lahko doprinaša kjerkoli in nima ničesar izgubiti razen kruha in

svobode. Omeniti moramo, da je bil v vsaki službi dober delavec in iskan strokovnjak.

Razsulo Jugoslavije in ustanovitev tako imenovane Nezavisne države Hrvatske ga je zajelo v Brodu. Takoj je pričel z organizacijo odpora proti okupatorju in domačim izdajalcem. Kot izrednemu organizatorju so mu kmalu poverili zelo široko področje vse do Županje, Đakova in Osijeka. To tvegano delo sredi ustaškega krvavega terorja je opravljal z njemu lastnim pogumom in natančnostjo. Po treh letih ga je čakala najtežja naloga: poslali so ga kot organizacijskega sekretarja CK KPH v Zagreb. Nenehne racije so kar požirale dobre kadre in zlasti konec leta 1944 je Zagreb doživljal obširne aretacije. Kljub vsemu so obstajale stalne kurirske zveze s Slovenijo. Od Milana Miškovića je prevzel odgovorno dolžnost instruktora CK KPH. V središču ustašev, domobrancev in Nemcev je bilo delo izredno nevarno in naporno, ker je bilo treba obvladovati osem rajonskih komitejev, racije in blokade pa so divjale ponoči in podnevi. Zlasti po preboju sremske fronte, so se agenti in sodelavci okupatorja zatekli v Zagreb, kjer so jih ustaši uporabili za boj proti NOB. Zavedali so se, da je mesto dobro ilegalno organizirano, zato so vseprek pobirali ljudi, jih krvavo zasliševali, pošiljali v uničevalna taborišča in za strahovanje obešali po predmestjih. Ilegalno delo je bilo do skrajnosti otežkočeno. Vendar ta strahoten teror ni Vebra najmanj preplašil, delal je dalje, z nadčloveško prisebnostjo in energijo.

Po vojni je opravljal vrsto odgovornih dolžnosti po raznih ministrstvih, bodisi

republiških ali zveznih. Bil je tudi tajnik Centralnega sveta sindikatov in nato predsednik kovinarjev.

Leta 1958 je prevzel odgovorno mesto upravnika železarne Sisak in jo vzorno uredil in vodil do kraja svojega plodovitega življenja. Neugnano je poprijel za delo, žrtvoval vse svoje moči, izkušnje, sposobnosti in čas delovnemu kolektivu in razvoju kombinata. Uspehi, ki jih je dosegla železarna in se rešila nedonosnosti, stopila med najboljša podjetja v državi, so njegovo delo. Trudil se je za načrtno izobraževanje kadrov, kapacitete so se iz leta v leto večale in podjetje se je razvijalo v uglednega velikana naše težke industrije. Vse vodstvo je opravljal sporazumno in tovariško. Postavil je načelo, da mora biti vodstvo predvsem strokovno razgledano in družbeno-politično aktivno, ne pa zapovedovalno.

Ko je nastopil, je našel podjetje brez razvojnega programa, brez industrijske tradicije, s pičlim strokovnim kadrom in nerazvitimi samoupravnimi odnosi. Vse to je popravil, izpopolnil, posodobil do najvišje mere. Bil je razumen gospodarstvenik, trezen ocenjevalec danega položaja. Uvedel je sodoben način v poslovanje tržnega gospodarstva.

Imel je polno smisla in posluha za kulturo. Železarna je postala podpornik vrsti kulturne kolonije. S svojo skromnostjo je bil zgled pravega komunista.

Poleg spomenice 1941 je prejel vrsto najvišjih odlikovanj. Leta 1972 je prejel nagrado AVNOJ.

Črtomir Šinkovec

Revolucija in umetnost

Kako razgibana in na široko razvejena je bila kulturna dejavnost med narodnoosvobodilno vojno, ne kaže samo bogata književna ustvarjalnost, posebno pesništvo na partizansko tematiko, niti ne izredno plodno glasbeno snovanje, saj so v tistem obdobju nastale številne zborovske skladbe, samospevi in instrumentalne kompozicije, pač pa tudi in zlasti likovna ustvarjalnost številnih slovenskih upodabljalajočih umetnikov, ki so aktivno sodelovali v vrstah odpora in revolucije.

Izbrana žetev likovnega prizadevanja je več ali manj zbrana v treh knjigah *Revolucija in umetnost*, ki jih je izdala in založila Partizanska knjiga v Ljubljani. V prvi knjigi so zbrane risbe iz zaporov in taborišč, ki so svojstveno umetniško pričevanje o marsičem, kar se je dogajalo hudega v teh z bodečo žico zamreženih krajih trpljenja, stradeža in smrti. V drugi knjigi je izbor slovenske partizanske grafike in risb, ki dandanašnji niso več le umetniški, temveč dragoceni zgodovinski dokumenti o času, ko je naš človek vse svoje sile posvetil le enemu cilju — boju za vsestransko osvoboditev svoje domovine.

V tretji knjigi *Revolucija in umetnost* je izbor slovenske partizanske grafike in risb z motivi partizanskega zdravstva. Prav partizansko zdravstvo, velika prizadevnost in požrtvovalnost partizanskih zdravnikov za reševanje ranjencev in bolnikov, ob tem pa iz nič ustanavljanje partizanskih bolnišnic, njih vzdrževanje v nenehnem tveganju in nevarnosti, je posebno svetlo poglavje narodnoosvobodilnega boja.

Pred kratkim pa je izšla četrta knjiga, v kateri je izbor slovenskih spomenikov NOB. Gradivo zanjo je izbral likovni odbor

Sveta za razvijanje tradicij NOB pri Republiškem odboru ZZB NOV Slovenije, uredil pa Aleksander Bassin, ki je napisal tudi spremno besedo, v kateri med drugim pravi: »Pričujoč izbor spomenikov narodnoosvobodilnega boja je selektiven rezultat spomeniških kompleksov, ki so nastali v skoraj tridesetih letih. Rezultat, ki pa hkrati upošteva dokumentarno-zgodovinske in stilno izrazne razsežnosti; v tem smislu skuša dejansko posredovati najpomembnejša in najzrelejša dela, nastala v določenih časovnih in duhovnih obdobjih. Predstavljamo samo izrazito avtorska dela, tako da bolj ali manj enakovrstna znamenja in obeležja, ki imajo prav gotovo specifično dokumentarno vrednost, niso bila zajeta v okvir, v katerem se srečujejo izključno likovna izrazna, predstavljena ali obdelana pričevanja o medvojnih temnih in svetlih dogodkih...«

Komisija bržčas res ni imela najlažjega opravila, da je od množice spomenikov izbrala 38 spomenikov, ki ustrezajo estetskim in umetniškim kriterijem. V teh 38 spomenikov štejem kot celoto tudi tri največje spomeniške komplekse, kot so Urh, Zale in Begunje, ki sodijo v osrednje spomeniške dosežke med partizanskimi spomeniki. Te spomenike je ustvarjalo 18 slovenskih kiparjev in en kovač (Jože Bertonec), ter prav toliko, to je 18 arhitektov. Dva spomenika novejšega datuma sta iz zamejstva (Zgonik na Krasu in Nabrežina). Umetniško posrečen je tudi spomenik v Bazovici, ki ga pa ni v knjigi.

Ceprav se ob prebiranju knjige vsiljuje vprašanje, če med spomeniki NOB ni še katerega, ki bi sodil v ta izbor (Kranj, Idrija, Kočevje), je iz objavljenega očiten prerez bogatega, umetniško kvalitetnega in monumentalnega spomenišтва NOB.

Iztok Ilich

Slovenec sem

Po polemični knjigi »Siti in lačni Slovenci«, ki je pred dobrimi štirimi leti vzbudila v naši javnosti precej odmevov, je zbornik »Slovenec sem« že druga podobno široko zasnovana publikacija mariborske revije Dialogi. Enako kot prvokrat, gre tudi to pot za zbirko kritičnih (tudi literarno obdelanih) pogledov na določeno aktualno temo; tokrat se je vrsta slovenskih (domaćih in zamejskih) pisateljev in publicistov razpisala o žgoči problematiki, s katero se iz dneva v dan, neposredno iz oči v oči, srečujejo naši rojaki, tako imenovani zamejski Slovenci v Italiji, Avstriji in na Madžarskem.

S fotografijami Zmaga Jeraja opremljena knjigo je založila založba Obzorja v Mariboru, uredila pa sta jo Janez Švajncer in Vili Vuk. Poleg njiju so verzificirane, prozne, esejistične in publicistične sestavke prispevali še Branko Šömen, Nada Gaborovič, Jože Snoj, Andrej Kokot, Jolka Milič, Jože Horvat, Janko Messner, Drago Jančar, Viktor Blažič, Dragan Flisar, Vladimir Gajšek, dr. Fran Vatovec in Janko Car.

Branko Šömen objavlja ciklus trpkih pesmi, ki so nastale kot odmev na prvo srečanje s Porabskimi Slovenci ob koncu leta 1972 v Monostru, Murski Soboti in v Ljubljani. Nada Gaborovič je prispevala prozo »Zlatordeč in rjav jesenski dan«, nato pa srečamo zanimivo Snojevo polemično razmišljanje na temo »Slovenstvo je nekonformizem«. Med drugim lahko ob koncu tega prispevka preberemo: »Šele na točki, ki razkriva spoznanje o velikanskem primarnem naporu vztrajanja Slovencev v Slovenstvu, pa se v Slovenstvu vztrajajočemu Slovincu odpro realne možnosti Slovenstva: ujeti to velikansko duhovno energijo, to brezupno voljo do obstajanja, to iznajdljivost vztrajanja v praktične (gospodarske, politične, kulturne itd.) organizacijske povezave, tako žilave in brezprizivne, kot so na svetu — denimo — samo še židovske, in se dokopati do pomembnosti, ki bo v očeh drugih narodov povečevala našo številčno majhnost. Brezup je up, če si nekonformist, torej dvakrat up, če si pri tem še Slovenec«.

V nadaljevanju sledi — docela razumljivo — močno čustveno obarvano pisanje koroškega rojaka Andreja Kokota z naslovom »Strah — zavestno in podzavestno«. Naslednji prispevek predstavlja jedka ale-

gorija Jolke Milič »Horror vacui«, sledi izvzet in tehten reportažni zapis, v katerem Jože Horvat razmišlja na temo »Kultura kot 'praktični' pripomoček«, le-temu pa pretresljiva pesem Janka Messnerja »Križev pot«. V naslednjem sestavku — »V svetlobi z družinami« — pripoveduje Janez Švajncer o svojih izkušnjah ob srečanjih z ljudmi na avstrijskem Koroškem in v Porabju. Sledi eden obsežnejših pa tudi tehtnejših prispevkov v tem zborniku: iz enajstih navidez zgolj časnikarskih fragmentov sestavljeno prodorno vpraševanje o samozavedanju Slovencev, ki mu je avtor Drago Jančar dal naslov »Vsak dan deseti oktober«. V primerjavi z drugimi, bi tem prizadetim polemičnim razmišljanjem še najtežje očitati popuščanje sentimentalnosti; — so pogumna, radikalna, a tudi trezna in argumentirana, ves čas pa tudi izpričujejo avtorjevo dobro in neposredno poznavanje problematike in spreminjajočih se razmer. Med drugim lahko na primer preberemo: »Koroška je bila in je hkrati z našo majhnostjo ena poslednjih usedlin slovenske samosmilečnosti, zamejski bratje eno zadnjih zatočišč za našo iracionalno nesrečo, zgodovinsko neuspešnost in nemoč. Z njo se kljub razvidnim objektivnim premikom, kljub spremenjeni slovenski stvarnosti, kljub prehodom v višje, diferencirane oblike zavesti, ohranja fosil bridkožalostnega slovenskega fatalizma, z njo oživljamo atavizem zibelke, duha neke davne, zdaj zatrte samozavesti. Takšno stanje nas vodi v nenehen konflikt s samim seboj, s svojo neekspanzivnostjo, s svojo okrnjeno eksistenco, odmika nas od možnosti za funkcionalno in enakopravno vključitev v sodobne družbene tokove... Če rečem, da smo se Slovenci danes znašli v bolj sproščajočem in samozavestnem odnosu do samega sebe, kakor kadarkoli doslej, se bržkone nisem veliko zmotil. Od tistih časov, ko je bilo zdihovaljevanje prvo načelo za pisanje in govorjenje o tem narodu, se je na Slovenskem marsikaj spremenilo in od nekdanje podobe Slovenca je ostalo bore malo. Na mesto romantičnega zanesenjaka, literarnega konjičkarja in predvsem žalostnega, s cvičkom se tolažečega fatalista je stopil potrošniški nadtež, ki mu je vsa slovenska nesreča malo mar, ki ga zanima zaslužek, ki hoče imeti banke, ceste, ki mu politika rabi bolj kot instrument pametnejše organizacije tržišča in

gospodarstva kakor medij, prek katerega bi uresničeval tista načela, za katera je nekoč kri prelival... Odrešeniške vizije in eshatologije živijo le še v naših glavah med izobraženstvom in v slavnostnih govorih, dejanske razmere pa so šle neusmiljeno prek njih. Zato se mi zdi tudi odveč boj za funkcionalne, pragmatistične koncepte proti mesijanskim, saj je menda jasno, da so prvi v praksi že povsem prevladali... Politična ideološko-integrativna nezadostnost, potrošniška brezbrzičnost in razpuščeničnost; to so stvari, ki se tičejo predvsem nas v republiki Sloveniji, omenjam pa jih zategadelj, ker tukajšnje razmere bistveno vplivajo na razmere, v kakršnih živijo zamejski Slovenci... Problem zamejskih Slovencev, to zmeraj znova ponavljam, ne more biti centralna slovenska ideologija, vgrajen bi moral biti v organsko politično in kulturno samozavedanje Slovencev...»

Zatem se velja pomuditi še ob zanimivem reportažnem sestavku Vilija Vuka »Po Koroškem, Tržaškem...«, saj v njem mimogrede vzemo tudi marsikaj o tem, kako je nastala pričujoča knjiga. Sledijo čustveno znova nekoliko preobremenjena razmišljanja Viktorja Blažiča »Sence«, le-tem pa bogato dokumentirana študija Dragana Flisarja »Slovenci v Porabju«. Eseju Vladi-

mirja Gajška z naslovom »Država, narod manjšine« sledi najboljšežnji prispevek v tej publikaciji, bibliografski dokumentarni pregled dr. Frana Vatovca »Žarišča slovenske časniške in časopisne besede na Primorskem«. Knjigo zaključuje ciklus enajstih pesmi »Koroške razglednice«, ki jih je avtor Janko Čar posvetil Janku Messnerju.

Že seznam imen avtorjev, kratke oznake njihovih prispevkov in nekaj skopih citatov dovolj zgovorno kaže, koliko različnih pogledov in idej združuje pričujoča knjiga. Spričo problematike, zdaj in vedno znova aktualne, ki jo avtorji vsak po svoje obravnavajo in ki ni niti malo enostavna, razvidna in preprosto razrešljiva, je to povsem razumljivo. Prav tako je razumljiva in opravičljiva tudi pogosta močna čustvena zavzetost nekaterih piscev, zlasti koroških rojakov, ki imajo zavoljo neposrednih izkušenj pač nekoliko drugačne poglede od teh, ki prevladujejo na naši strani meje. Prav te značilnosti, četudi zveni nekoliko paradoksalno, pa so knjigi »Slovenec sem« prej v prid kot ne. Spričo prepričljive neposrednosti bo bližja širšemu krogu bralcev, ki jim je navsezadnje tudi namenjena. Vrednost pa ji še povečujejo vsi tisti kritični in polemični prispevki (Snoj, Horvat, Jančar, Gajšek), ki nakazujejo in ponujajo takšne ali drugačne konkretne rešitve.

Iztok Ilich

Erich Maria Remarque: Noč v Lizboni

Pred skoraj štirimi leti preminuli nemški pisatelj Kramer, bolj znan po psevdonimu Erich Maria Remarque, sodi še vedno med najbolj priljubljene avtorje protimilitaristično usmerjenih knjig, kar se jih je oglasilo v zadnjih desetletjih. V največ knjigah obravnava življenje nemških političnih emigrantov pred zadnjo vojno in med njo, saj je to tragično epopejo večno preganjanih iz lastnih izkušenj tudi sam poznal.

Remarquea dobro poznamo tudi pri nas — tako po številnih prevodih kot tudi po nekaj filmih, nastalih po njegovih delih. Pisateljsko slavo si je Remarque pridobil že s svojim prvim romanom, ki je izšel deset let po prvi vojni, Na zahodu nič novega. S podobno, protivojno angažirano tematiko se je

ukvarjal tudi v domala vseh svojih naslednjih knjigah, med katerimi so najbolj znane Pot nazaj, Trije tovariši, Slavolok zmage, Črni obelisk, Sence v raju in še zlasti Noč v Lizboni, ki velja za eno njegovih najboljših knjig.

Tudi s tem pretresljivim romanom smo se pri nas pred desetimi leti že srečali — v žepni izdaji je izšel (enako kot pričujoča izdaja) pri založbi Mladinska knjiga. Mira Mihelič je tedaj ob tej knjigi med drugim zapisala: Roman je najtesneje povezan z usodo človeka iz dvajsetega stoletja, ki je v njem pisatelj najgloblje dojel pomen lastnega življenja in svoje zgodovinske dobe. Dokazal je, da je umetnost vselej najverodostojnejša priča zgodovine... Ljubezen-

ska zgodba, ki jo pisatelj v tej knjigi tako dobro opiše in ki se razvija v tako pretresljivo človeško razmerje med možem in ženo, združuje v sebi prvine vseh sodobnih ljubezenskih razmerij in zakonov. Da sta si po tako mnogih, skoraj neznosnih dokazih o razvrednotenju človeka, po vsem trpljenju in smrti pisatelj in njegov junak gospod Schwarz lahko ohranila toliko, čeprav trpke vere v ljubezen in človeštvo, je gotovo tudi ena velikih odlik te knjige.

Roman je sestavljen pravzaprav iz dveh vzporedno odvijajočih se zgodb. Prva, okvirna, ki jo pisatelj pripoveduje v prvi osebi, govori o nemškem emigrantu, ki se mu po srečnem naključju in v zadnjem hipu posreči dobiti v roke zase in za ženo dragocena ameriška potna lista in vozovnici za zadnjo ladjo iz Evrope. Dogodki se odvijajo na pomlad leta 1942, ko je bil nacistični zavojevalni stroj na vrhuncu svojih uspehov in ko je po drugi strani postala portugalska obala poslednje pribežališče beguncev, katerim je pravičnost, svoboda in strpnost pomenila več kot domovina in obstoj. Kdor od tam ni mogel doseči obljubljenе dežele Amerike, je bil izgubljen. Moral je izkrevaveti v goščavi zavrženih vstopnih in izstopnih vizumov, nedosegljivih dovoljenj za bivanje in delo, internacijskih taborišč, birokracije, samote, tujine in strašne splošne neprizadetosti

spričo usode posameznika, ki je vedno posledica vojne, strahu in stiske. V tistem času, pravi Remarque, človek ni bil nič, veljaven potni list vse.

V zameno za dragocene dokumente mora Remarquov junak, ki se je kot toliko drugih emigrantov že znašel na robu obupa, poslušati pretresljivo življenjsko zgodbo skrivnostnega sotrpina Schwarza. Le temu se je po vseh neusmiljenih preizkušnjah nekako le uspelo prebiti do portugalske prestolnice ter si celo zagotoviti vse potrebne listine in vozovnici za zadnjo ladjo proti Združenim državam, tedaj pa mu je tako rekoč na pragu svobode umrla ljubljena žena. Zdaj beg zanj ni imel več pravega smisla. Zato se je prijavil v tujsko legijo, dragocene, rešilne dokumente pa je bil pripravljen zamenjati za potrpežljivost kogarkoli s podobno usodo, ki bi mu lahko zaupal svojo neznosno bolečino.

Schwarzova pretresljiva izpoved, ki jo je razgrinjal pred svojim zvestim poslušalcem v lizbonskih krčmah in beznicah vso dolgo noč do jutra, predstavlja tako osrednjo zgodbo romana Noč v Lizboni. Knjigo je poslovenil, žal pred nedavnim prav tako preminuli prevajalec Silvester Škerl; pričujočo novo izdajo je opremil Andrej Habič, oblikoval in tehnično uredil pa jo je Borut Kovše.

Prejeli smo v oceno

Roger GARAUDY: *Marksizem 20. stoletja*. Zbirka Tokovi. Prevedla in uvod napisala Neda Brglez. Prevod verzov Aleš Berger. Uredil Jože Vilfan, Opremil Mihailo Šoltes. Tehnično uredil Tadej Tozon. Izdala in založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.

Revolucija in umetnost. Izbor slovenskih spomenikov NOB. Knjižnica NOV in POS. Likovna zbirka. Spremno besedo napisal Aleksander Bassin. Prevedel v angleščino Mirko Jurak. Izbral likovni odbor — Aleksander Bassin, Stane Bernik, Vladimir Lakovič, Janez Mesesnel, Miklavž Mušič in Ivan Seljak-Čopič pri Svetu za razvijanje tradicij

NOB pri RO ZZB NOV Slovenije. Opremil Vladimir Lakovič. Založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1974.

Dušan KERMAVNER: *Prvi junij 1924 v Trbovljah*. Tretja izdaja. Opremil Stojan Batič. Izdala in založila Partizanska knjiga dil Jože Vilfan. Opremil Mihailo Šoltes. Tehbovljah. Ljubljana 1974.

Vojan T. ARHAR: *Kresnice*. Kurirčkova knjižnica. Ilustracije in oprema Jelka Reichman. Izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1974.